

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ

Οι Διπλές Εκλογές τού 1915 και οι δύο Παραιτήσεις Βενιζέλου

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κωνσταντίνος Στ. Ρίζος

Αθήνα, 2023

Τριμελής Επιτροπή

Λίνα Λούβη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Δέσποινα Παπαδημητρίου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Βασίλης Μπογιατζής, ΕΔΙΠ Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Κωνσταντίνος Ρίζος, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Κάθε άνθρωπος νομίζω ότι είναι προϊόν τού περιβάλλοντος στο οποίο ζει. Πρώτα από όλα, ευχαριστώ την Καθηγήτρια Λίνα Λούβη που με έμαθε πώς πρέπει να μελετάται η ιστορία. Επιπλέον, για τις εξαιρετικές διαλέξεις, το ακαδημαϊκό ήθος και την ποιότητα χαρακτήρα. Από την πρώτη ημέρα που παρακολούθησα μάθημά της, ο στόχος μου ήταν να την απογοητεύσω όσο το δυνατόν λιγότερο. Επίσης, όλους τούς διδάσκοντες που συνάντησα στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών. Έστω και αν παρακολούθησα μία μόνο παράδοσή τους, επιλέγοντας κάποιο άλλο μάθημα, συνέβαλαν στην απόκτηση γνώσεων και κριτικής σκέψης. Αισθάνομαι την υποχρέωση να αναφέρω τα ονόματά τους: Λίνα Λούβη, Ελένη Ανδριάκαινα, Λίνα Βεντούρα, Νίκος Θεοτοκάς, Ειρήνη Λαγάνη, Ανδρέας Λυμπεράτος, Λάμπρος Μπαλτσιώτης, Προκόπης Παπαστράτης, Δέσποινα Παπαδημητρίου, Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, Βασίλης Μπογιατζής, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, Σωτήρης Ριζάς, Ηλίας Νικολακόπουλος, Τάσος Σακελλαρόπουλος, Αντώνης Χατζηκυριάκου.

Τούς συμφοιτητές μου στο ΠΜΣ. Η ανταλλαγή πληροφοριών και ο διάλογος που είχαμε υπήρξε πολύτιμος.

Τούς καθηγητές μου στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών ΕΚΠΑ και στην Νομική Σχολή Αθηνών που είχα την τύχη να σπουδάσω σε προπτυχιακό επίπεδο.

Επίσης, τα στελέχη τής γραμματείας και τής βιβλιοθήκης τού Παντείου, που στάθηκαν πάντα δίπλα μου με προθυμία σε ό,τι πρόβλημα αντιμετώπισα.

Τέλος, ευχαριστώ το Πάντειο Πανεπιστήμιο. Όχι μόνον για το υψηλό επίπεδο τού Μεταπτυχιακού. Είναι ίσως το μοναδικό Πανεπιστήμιο στην χώρα που, τηρώντας το άρθρο 16 παράγραφος 4 τού Συντάγματος, παρέχει τα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών δωρεάν.

Στον Λευτέρη Κων. Ρίζο (1926-1949)
Φοιτητής Ιατρικής Σχολής Αθηνών

Πίνακας περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1. Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ	19
Το Υπόμνημα Βενιζέλου	19
Δυσκολίες	23
Βασιλικές Συγγένειες	26
Τα Δύο Υπομνήματα	27
Η Κυβέρνηση Γούναρη	29
Η Εξωτερική Πολιτική	31
2. Η ΠΡΟΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	34
Το Κυβερνητικό Ανακοινωθέν	35
Η Ιταλία	37
Τα Δαρδανέλια.....	39
Η Ασθένεια του Βασιλιά	41
3. ΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ	43
Αιτίες της Βενιζελικής Νίκης	46
Νοθευμένες Εκλογές	47
Ο Βασιλιάς Συνεχίζει να Είναι Άρρωστος.....	50
Η Αντιβασιλεία	51
Αναβολή Σύγκλησης της Βουλής.....	52
Η Νέα Βουλή	54
3. Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ	56
Η Επιστράτευση.....	57
Η Δεύτερη Παραίτηση Βενιζέλου	61
4. Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΖΑΙΜΗ	67
Η Βουλγαρική Εισβολή στην Σερβία	71
Η Κύπρος.....	74
Η Πτώση.....	77
5. Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΣΚΟΥΛΟΥΔΗ	82
Εμπορικός Αποκλεισμός	84
Η Αποχή	90

Εκλογές.....	93
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	97
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	99
ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ:	99
ΒΙΒΛΙΑ:	99

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός τής παρούσας μελέτης είναι η καταγραφή των γεγονότων που σημειώθηκαν στη Ελληνική πολιτική σκηνή το 1915. Η διαφωνία μεταξύ Βασιλιά και Βενιζέλου για το αν πρέπει η χώρα να συμμετάσχει στην επιχείρηση τής Αντάντ στα Δαρδανέλια, οδηγεί τον Πρωθυπουργό σε παραίτηση και την χώρα σε εκλογές στις 31 Μαΐου. Ο Βενιζέλος κερδίζει τις εκλογές και επανέρχεται στην πρωθυπουργία. Νέα διαφωνία για το αν η Ελλάδα οφείλει να συνδράμει στρατιωτικά την Σερβία που δέχεται επίθεση από τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες. Προσφυγή εκ νέου στις κάλπες με αποχή τού κόμματος Φιλελευθέρων

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Εθνικός Διχασμός, Βενιζέλος, Κωνσταντίνος Α΄, Γούναρης, Ζαΐμης, Σκουλούδης, εκλογές, Αντάντ, Κεντρικές Αυτοκρατορίες, Βουλγαρία, Σερβία, Ελλάδα.

ABSTRACT

The purpose of this study is to record the events that took place in the Greek political scene in 1915. The disagreement between the King and Venizelos on whether the country should participate in the Entente operation in the Dardanelles, leads the Prime Minister to resign and the country to elections in May 31st. Venizelos wins the election and returns to the premiership. New dispute over whether Greece should provide military aid to Serbia which is under attack by the Central Empires. Re-appeal to the polls with the abstention of the Liberal party.

KEYWORDS

National Division, Venizelos, Constantine I, Gounaris, Zaimis, Skouludis, elections, Entente, Central Empires, Bulgaria, Serbia, Greece.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το περιεχόμενο των εφημερίδων αποτελεί την πρωτογενή και κύρια πηγή της παρούσας μελέτης. Το υλικό που μελέτησα είναι τεράστιο. Στην Αθήνα τού 1915 κυκλοφορούν 15 καθημερινές εφημερίδες. Σε αντίθεση με Ρώμη, Παρίσι, Λονδίνο που υπάρχουν σημαντικά λιγότερες. Εφημερίδες με πλήρη κάλυψη των γεγονότων αν και κομματικά εξαρτημένες. Επέλεξα έξη. Εκτός τού τύπου, μελέτησα όλη την διαθέσιμη βιβλιογραφία που υπάρχει για το θέμα.

Ξεκινώ από την αυτονόητη θέση ότι μία ιστορική μελέτη πρέπει να προσφέρει κάτι στην εξέλιξη της επιστήμης. Ο αναγνώστης θα βρει πρωτότυπες συνεισφορές πάντοτε πλήρως τεκμηριωμένες. Από τούς πολλούς τρόπους προσέγγισης μίας ιστορικής περιόδου προτίμησα την μελέτη των εσωτερικών πολιτικών γεγονότων. Επέλεξα να γράψω την εργασία, όσο είναι δυνατόν, στον ενεστώτα.

Πριν την ανάγνωση της μελέτης αναγκαίες δύο μεθοδολογικές διευκρινήσεις. Στο θέμα τού αν ο ιστορικός πρέπει να παίρνει θέση στα γεγονότα που πραγματεύεται μάς απαντά θετικά η βιβλιογραφία που παραθέτω. Ενδεικτικά, τα βιβλία των Θεοδούλου και Πετσάλη – Διομήδη αποτελούν διδακτορικές διατριβές, εγκεκριμένες από κορυφαία πανεπιστήμια. Παίρνουν ξεκάθαρα θέση στα ζητήματα που ερευνούν.

Ένα άλλο θέμα που έχει ταλαιπωρήσει την επιστήμη της Ιστορίας είναι αν μπορούν να υπάρχουν σε μία μελέτη απαντήσεις σε υποθετικά ερωτήματα. Κορυφαίοι ιστορικοί έχουν γράψει ότι ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δεν θα είχε συμβεί αν ο Χίτλερ δεν διοριζόταν Καγκελάριος. Με την θέση αυτή απαντούν στο ζήτημα. Ακόμα ένα παράδειγμα, η εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών στο Βιετνάμ την δεκαετία τού 1960.

Διαβάζοντας τις πηγές διαπίστωσα την άβυσσο που χωρίζει τα γεγονότα από τον τρόπο που έχουν καταχωρηθεί στα βιβλία ιστορίας. Όπου υπάρχουν κραυγαλέα λάθη, χωρίς να οφείλονται σε τυπογραφικό λάθος, θα επισημαίνονται, χωρίς να θέλω να εμπλακώ σε θέματα βιβλιοκριτικής. Γεγονότα κοινά αποδεκτά το 1915 μετά λίγα χρόνια, όταν μπαίνουν στα βιβλία, αποκτούν διαφορετική σημασία. Παρουσιάζονται σχηματικά.

Δεν θυμάμαι σε ποιο λογοτεχνικό έργο (μάλλον τού Ανατόλ Φρανς) έχω διαβάσει την περίπτωση ενός διάσημου ιστορικού ο οποίος ενώ έγραφε για γεγονότα που συνέβησαν προ εκατοντάδων ετών, άκουσε θόρυβο στο δρόμο έξω από το σπίτι του. Προσπάθησε να μάθει τι συνέβη. Ο καθένας έδινε διαφορετική εκδοχή. Επιστρέφει στο γραφείο του

και πετάει όσα είχε γράψει έως τότε. «Δεν μπορώ να ξέρω τι συνέβη πριν 10 λεπτά έξω από το σπίτι μου, θα ξέρω τι έγινε πριν 300 χρόνια» αναρωτήθηκε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ύστερα από 99 χρόνια σχετικής ηρεμίας, το καλοκαίρι του 1914 ξεσπά στην Ευρώπη Πόλεμος γιγαντιαίων διαστάσεων¹. Από την μία πλευρά η Αντάντ² που σχηματίζεται από την πολεμική συμμαχία Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας και από την άλλη οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες που συγκροτούν η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία. Ο πόλεμος παραμένει αμφίρροπος έως λίγους μήνες πριν το τέλος του³.

Η έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων γίνεται δεκτή με ενθουσιασμό από τούς πληθυσμούς των εμπόλεμων κρατών⁴.

Οι καταστροφές του πολέμου είναι πρωτοφανείς στην μέχρι τότε ιστορία της ανθρωπότητας. Μετά τέσσερα έτη, και 13.000.000 νεκρούς⁵, ο πόλεμος θα τελειώσει στο τέλος Οκτωβρίου 1918 με την ήττα των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Ο χάρτης της Ευρώπης αλλάζει. Νέα κράτη δημιουργούνται, άλλα συρρικνώνονται, ορισμένα μεγαλώνουν και κάποια αλλάζουν πολίτευμα⁶.

Πρώτη πράξη τού πολέμου η αυστριακή εισβολή στην Σερβία στις 15 Ιουλίου 1914. Η απάντηση τής ελληνικής Κυβέρνησης στο αίτημα τής σερβικής για παροχή στρατιωτικής βοήθειας ήταν η ίδια με την απάντηση τού Βελιγραδίου στην ελληνική λίγες εβδομάδες νωρίτερα όταν βρισκόμασταν στα πρόθυρα ελληνοτουρκικού πολέμου λόγω των νησιών τού ανατολικού Αιγαίου (Λέσβος, Χίος) που διεκδικούνταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία⁷.

¹ Πάνος Τσακαλογιαννης, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Β' τόμος, Εστία, 2009, σελ. 88-98

² Τριπλή Συνεννόηση, που όσο περνά ο καιρός γίνεται τετραπλή, πενταπλή, εξαπλή.

³ Έλλη Λεμονίδου, *Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος (1914 -1918). Ιστορία μιας Οικουμενικής Καταστροφής*, Εστία 2020, σελ. 127-130.

Κατά την μάλλον κρατούσα γνώμη, την έκβαση τού πολέμου έκρινε η είσοδος των Ηνωμένων Πολιτειών σε αυτόν το 1917. Ενδεικτικά: Σπ. Β. Μαркеζίνη, *Πολιτική Ιστορία τής Νεωτέρας Ελλάδος*, τέσσερεις τόμοι, Πάπυρος 1966, τόμος Γ', σελ. 275

⁴ Bertrand Russell, *Autobiography*, George Allen & Unwin Ltd, London 1975, επανέκδοση Routledge 2009, σελ 225-228. Ο σημαντικότερος ίσως φιλόσοφος τού 20^{ου} αιώνα περιγράφει τον ενθουσιασμό τού πλήθους στο Λονδίνο τής ημέρας κήρυξης τού πολέμου. Και σαν να μην έφτανε αυτό, όλοι οι πασιφιστές διανοούμενοι φίλοι του έγιναν φανατικοί υποστηρικτές τής πολεμικής σύγκρουσης.

Stuart Robson, *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος*, Πατάκη 2014, αγγλική έκδοση 2008, σελ. 26

Μάριο Ισνένγκι, *Ο Μεγάλος Πόλεμος, Η Τεράστια Πληγή τής Ευρώπης*, Πεδίο 2020, Ιταλική έκδοση 2019, σελ. 34-35

⁵ Robson, ο.π. σελ. 222

⁶ Γεώργιος Κονδύλης, *Ο Δρόμος προς την Καταστροφήν. Ο Εθνικός Διχασμός και τα Αίτια τής Μικρασιατικής Καταστροφής* Λαβύρινθος, 2021, πρώτη έκδοση 1979. Το κείμενο γράφτηκε το 1929 - 30, πριν στραφεί ο συγγραφέας στον φιλοβασιλισμό, σελ. 20

⁷ George Leon [Γ.Β. Λεονταρίτης], *Greece and the Great Powers 1914-1917*, Institute for Balkan Studies 1970 σελ.13. Κατά τον συγγραφέα, η άρνηση παροχής βοήθειας οφειλόταν στην κακή οικονομική και στρατιωτική κατάσταση τού σερβικού Κράτους.

Θέμα ενεργοποίησης της Ελληνοσερβικής Συνθήκης η Κυβέρνηση Βενιζέλου κρίνει ότι δεν υπάρχει. Η χώρα δεν έχει την δυνατότητα παροχής στρατιωτικής συνδρομής. Επιπλέον, η Ελλάδα έχει ως στόχο να γίνει σύμμαχος των μεγάλων δυνάμεων που απαρτίζουν την Αντάντ.

Ωστόσο ο Βενιζέλος, δύο μήνες μετά την έναρξη του πολέμου, στις 17 Σεπτεμβρίου, σε ομιλία του στην Βουλή αναφέρθηκε στις συμμαχικές υποχρεώσεις της Ελλάδας έναντι της Σερβίας. Πρόσθεσε ότι θα τις εκπλήρωνε η χώρα μας εφόσον συντρέξουν οι προϋποθέσεις ενεργοποίησης της Ελληνοσερβικής Συνθήκης. Εννοώντας στρατιωτική επίθεση στην Σερβία από βαλκανικό κράτος⁸.

Στο Υπουργικό Συμβούλιο της 24 Ιουλίου 1914, υπό την προεδρία του Βασιλιά αποφασίζεται να παραμείνει η Ελλάδα ουδέτερη προσπαθώντας ταυτόχρονα να προσκληθεί από τις δυνάμεις της Αντάντ για έξοδο στον πόλεμο ως το τέταρτο μέλος της⁹.

Η Σερβία αρνήθηκε την παροχή στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα την άνοιξη και τον Ιούνιο 1914, σύμφωνα με την αγόρευση Βενιζέλου στην Βουλή την 21 Σεπτεμβρίου 1915, για δύο λόγους. Πρώτον, η κόπωση του σερβικού στρατού από τους πρόσφατους Βαλκανικούς Πολέμους και δεύτερον, η ανεπαρκής προετοιμασία των ενόπλων δυνάμεων για νέα στρατιωτική εμπλοκή. Ταυτόχρονα ενημέρωσε την Κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης ότι ένας ελληνοτουρκικός πόλεμος δεν θα την άφηνε αδιάφορη¹⁰.

Λίγο πριν ξεσπάσει ο Δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος, στις 19 Μαΐου 1913 υπεγράφη στην Θεσσαλονίκη, μετά από επίπονες διαπραγματεύσεις, Ελληνοσερβική Συνθήκη συμμαχίας. Την ελληνική πλευρά εκπροσώπησε ο πρεσβευτής στο Βελιγράδι Ιωάννης Αλεξανδρόπουλος ενώ την σερβική ο ομόλογός του στην Αθήνα Ματίας Μπόσκοβιτς¹¹. Το περιεχόμενο της συνθήκης αφορά στην παροχή αμοιβαίας στρατιωτικής βοήθειας σε περίπτωση που ένα από τα δύο κράτη δεχτεί στρατιωτική

Χρίστος Α. Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ Ι^η Αυγούστου 1914 – 25 Σεπτεμβρίου 1916*, Διδακτορική διατριβή (1971), Πατάκη 2011, σελ. 52-53

⁸ Κωνσταντίνου Ζαβιτσιάνου, *Αι Αναμνήσεις του εκ της Ιστορικής Διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου Όπως την Έζησε (1914 – 1922)*, Αθήναι 1946, σελ. 26

⁹ Γεώργιος Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάς τού 1910-1920*, δύο τόμοι, Έκαρος 1970, πρώτη έκδοση 1930, τόμος Α', σελ. 224-225

¹⁰ *Πατρίς*, 22.09.1915. Ομιλία Βενιζέλου στην Βουλή.

¹¹ Βεντήρης, ο.π. σελ.162-163

επίθεση χωρίς υπαιτιότητά του¹². Η ερμηνεία τής Συνθήκης θα αποτελέσει ένα από τα θέματα τού Εθνικού Διχασμού.

Στην Ελλάδα, όταν ξεσπά ο Πόλεμος, έχουμε Βασιλιά τον Κωνσταντίνο Α΄ και Πρωθυπουργό τον Ελευθέριο Βενιζέλο που με μεγάλη πλειοψηφία επανεξελέγη στις εκλογές του 1912 λαμβάνοντας πρωτοφανές ποσοστό για δημοκρατικό καθεστώς. Από τους 181 βουλευτές οι 145 ανήκουν στο κόμμα Φιλελευθέρων. Στο κόμμα τού Θεοτόκη 15, από έξι έχουν οι Ράλλης και Μαυρομιχάλης, τέσσερεις ο Ζαΐμης και δύο σοσιαλιστές¹³. Σύμφωνα με το άρθρο 69 τού Συντάγματος¹⁴, οι εκλογές θα γίνουν το 1916.

Αρχηγός τού Γενικού Επιτελείου είναι ο υποστράτηγος Βίκτωρ Δούσμανης και υπαρχηγός ο αντίζηλός του αντισυνταγματάρχης μηχανικού Ιωάννης Μεταξάς ο οποίος δεν κρύβει τις πολιτικές του φιλοδοξίες¹⁵. Υπουργός Εξωτερικών είναι, ο από το 1895 καθηγητής Διεθνούς Δικαίου στη Νομική Σχολή Αθηνών, στενός συνεργάτης τού Βασιλιά, Γεώργιος Στρέιτ¹⁶. Τα περισσότερα από αυτά τα πρόσωπα θα πρωταγωνιστήσουν στο προσκήνιο και το παρασκήνιο τής ελληνικής πολιτικής ζωής τού 1915. Μαζί με δύο ακόμα, τον Δημήτριο Γούναρη και τον Στέφανο Σκουλούδη.

Σε αντίθεση με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, 25 χρόνια αργότερα, όπου ο Πρωθυπουργός Μεταξάς έκανε ό,τι μπορούσε για να μείνει η Ελλάδα αμέτοχη, με την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων ο Βενιζέλος αγωνίστηκε για να εισέλθει η χώρα στον πόλεμο.

Ο Βενιζέλος πιστεύει ότι η πολεμική εμπλοκή στο πλευρό τής Αντάντ αποτελεί ευκαιρία για την περαιτέρω γεωγραφική επέκταση τής Ελλάδας που άρχισε με τούς Βαλκανικούς Πολέμους. Δεν ζητά ανταλλάγματα. Η παραμονή στο στρατόπεδο των νικητών αποτελεί εγγύηση για την παραχώρηση εδαφών που σήμερα ανήκουν στην

¹² Εντουάρ Ντριό, *Ελλάδα και Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, Πελασγός 2000, πρώτη έκδοση στην γαλλική 1923, σελ. 113

¹³ Douglas Dakin, *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μετάφραση Α. Ξανθόπουλος, MIET 2012. Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα Ernest Benn Limited, Λονδίνο 1972, Παράρτημα Γ΄

¹⁴ Κώστα Γ. Μαυριά – Αντώνη Παντελή, *Συνταγματικά Κείμενα*, τόμος πρώτος, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2007 σελ. 110

¹⁵ Νίκος Πετσάλης – Διομήδης, *Ο Βενιζέλος και η Πρόκληση τής Μεγάλης Ελλάδας*, MIET 2021, μεταφρασμένη διδακτορική διατριβή 1975, σελ. 104

¹⁶ Γεωργίου Στέιτ, *Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου - Εισαγωγή - Εναρκτήριο Παράδοσις*, Σ.Κ Βλαστός 1895.

Κατά τον Εμμανουήλ Ρέπουλη, στην ομιλία του στην Βουλή στις 12 Αυγούστου 1917, ο Στρέιτ ήταν ο αντιπρόσωπος τού Βασιλιά στην Κυβέρνηση Βενιζέλου. Υποστηρίζει (ο Στρέιτ) ότι δεν συμφέρει την Ελλάδα η επέκταση στην Μικρά Ασία επειδή το κράτος δεν μπορεί να κυβερνήσει τις περιοχές που εντάχθηκαν στην επικράτειά του μετά τούς Βαλκανικούς πολέμους.

Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁷. Δέχεται να παραχωρηθούν στην Βουλγαρία ελληνικές εκτάσεις για να διασφαλιστεί η ουδετερότητά της¹⁸. Η αύξηση της έκτασης της Βουλγαρίας θα δώσει στην Ελλάδα πολλαπλάσια εδάφη στην Μικρά Ασία¹⁹.

Το 1915 είναι το πρώτο έτος του Εθνικού Διχασμού. Ξεκινά με την παραίτηση Βενιζέλου λόγω της διαφωνίας με τον Βασιλιά για την έξοδο της Ελλάδας στον Πόλεμο. Ορισμός φιλοβασιλικής Κυβέρνησης για την διενέργεια εκλογών υπό τον Γούναρη. Καθώς προχωρά το έτος η ρήξη γίνεται όλο και βαθύτερη. Καθυστέρηση του Κωνσταντίνου να συγκαλέσει την Βουλή μετά τις πρώτες εκλογές τον Μάιο, δεύτερη Κυβέρνηση Βενιζέλου, γενική επιστράτευση τον Οκτώβριο, δεύτερη παραίτηση Βενιζέλου, Κυβέρνηση Ζαΐμη, Κυβέρνηση Σκουλούδη. Ο Διχασμός φτάνει στο χειρότερο σημείο, για το 1915, με την αποχή του κόμματος Φιλελευθέρων στις εκλογές του Δεκεμβρίου.

Στο Υπουργικό Συμβούλιο στις 5 Αυγούστου 1914 ο Υπουργός Εξωτερικών ανακοινώνει φιλική συνομιλία που είχε την προηγούμενη ημέρα με τον πρεσβευτή της Ρωσίας πρίγκιπα Ελίμ Ντεμίντωφ²⁰. Ο Ρώσος πρεσβευτής ρώτησε τον Στρέιτ αν η Ελλάδα ήταν διατεθειμένη να στείλει 150.000 στρατιώτες να πολεμήσουν στο πλευρό της Σερβίας εναντίον των αυστριακών στρατευμάτων που έχουν εισβάλει στην χώρα. Η απάντηση του Υπουργού είναι αρνητική. Η Ελλάδα θα μείνει εκτεθειμένη στον κίνδυνο βουλγαρικής επίθεσης. Ο Βενιζέλος όταν μαθαίνει την απάντηση Στρέιτ γίνεται έξαλλος με τον υπουργό του²¹. Πιστεύει πως η Ελλάδα έχασε την ευκαιρία να γίνει μέλος της Αντάντ. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας, έχοντας την σύμφωνη γνώμη του Βασιλιά, επισκέπτεται τις πρεσβείες των χωρών της Αντάντ και ενημερώνει τους τρεις επιτετραμμένους ότι η Ελλάδα είναι έτοιμη να εισέλθει στον Πόλεμο²².

Η πρόταση του Βενιζέλου προς την Αντάντ απορρίπτεται στις 6 Αυγούστου από την Μεγάλη Βρετανία²³. Η Τριπλή Συνεννόηση επιζητεί να προσεταιριστεί την Βουλγαρία

¹⁷ Πετσάλης- Διομήδης, ο.π. σελ. 139

¹⁸ Hebert Adams Gibbons, *Βενιζέλος μια Βιογραφία (1964- 1920)*, Ευρασία 2008, πρώτη έκδοση στην αγγλική 1920, σελ. 228-229

¹⁹ Πατρίς 22.10.1915. Ομιλία Βενιζέλου στο Κοινοβούλιο στις 21 Σεπτεμβρίου 1915

²⁰ Leon, ο.π. σελ. 68

²¹ Γεωργίου Στρέιτ, *Ημερολόγιόν – Αρχείον*, 1964, επιμέλεια, υποσημειώσεις Παναγιώτη Πιπινέλη, σελ.10 -14.

Leon, ο.π. σελ.41-42

²² Leon, ο.π. σελ. 43

²³ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *1915 ο Εθνικός Διχασμός*, Πατάκη 2015, σελ. 36.

Leon, ο.π. σελ. 45,

Βεντήρης, ο.π. σελ.236-238

και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι δυνάμεις της Συνεννόησης γνωρίζουν ότι η Ελλάδα λόγω της γεωγραφικής της θέσης δεν μπορεί να ενταχθεί στο αντίπαλο στρατόπεδο²⁴.

Εντύπωση προκαλεί η συμφωνία του Κωνσταντίνου στην πρόταση Βενιζέλου. Διάφορες απόψεις έχουν διατυπωθεί²⁵. Το πιθανότερο είναι ότι ο Μονάρχης δεν μπορούσε να αντιταχθεί σε έναν Πρωθυπουργό με συντριπτική Κοινοβουλευτική πλειοψηφία²⁶.

Λίγες εβδομάδες αργότερα ξεσπά το επεισόδιο Kerr. Ο Άγγλος Υπουργός Ναυτικών με επιστολή του της 21 Αυγούστου ζητά από τον αρχηγό της αγγλικής ναυτικής αποστολής στην Ελλάδα, ναύαρχο Kerr να διερευνηθεί το ενδεχόμενο κατάληψης της χερσονήσου της Καλλίπολης από τον ελληνικό στρατό για να μπορέσουν οι αγγλοελληνικές ναυτικές δυνάμεις, διασχίζοντας τα Δαρδανέλια, να φτάσουν στην θάλασσα του Μαρμαρά²⁷.

Ο Κωνσταντίνος απευθύνει ερώτημα στον, υπό παραίτηση Υπουργό Εξωτερικών, Στρέιτ ο οποίος με σημείωμά του της 25 Αυγούστου αναφέρει ότι δεν θα ωφελήσει την Ελλάδα η έξοδος από την ουδετερότητα²⁸. Η απάντηση του Βασιλιά είναι αρνητική. Δεν θέλει εμπλοκή της Ελλάδας σε πόλεμο με την Τουρκία²⁹. Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε είναι ότι ο Βασιλιάς ζητάει από τον Kerr, στο τέλος της συνομιλίας τους, πριν στείλει την απάντησή του στην βρετανική Κυβέρνηση, να λάβει την σύμφωνη γνώμη του Έλληνα Πρωθυπουργού. Η συμπεριφορά του Κωνσταντίνου βρίσκεται πλήρως εντός συνταγματικού πλαισίου. Στα άρθρα 29 και 30 του Συντάγματος 1911 διαβάζουμε ότι ο Βασιλιάς είναι ανεύθυνος και καμία πράξη του δεν ισχύει αν δεν έχει υπογραφεί από τον αρμόδιο υπουργό. Η άποψη του Βασιλιά άνευ υπουργικής προσυπογραφής στερείται αξίας. Ο Βενιζέλος όταν μαθαίνει στις 25 Αυγούστου την βασιλική απάντηση στην Αγγλική πρόταση υποβάλλει την παραίτησή

²⁴ Γιάννης Γιαννουλόπουλος, *Ἡ Ευγενής μας Τύφλωσης...* Ἑξωτερικὴ Πολιτικὴ καὶ «Εθνικά Θέματα» ἀπὸ τὴν Ἡττὰ τοῦ 1897 ἕως τὴν Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ» Βιβλιόραμα 2003, σελ.229-230

²⁵ Βεντήρης, ο.π. σελ. 238 ο οποίος απαριθμεί: Νόμιζε ότι η πρόταση Βενιζέλου έχει «πλατωνικό χαρακτήρα», ήταν βέβαιος για την άρνηση της Αντάντ, κράτησε τις επιφυλάξεις του για την στιγμή της επέμβασης, δεν μπορούσε να αντισταθεί στα επιχειρήματα του Πρωθυπουργού

²⁶ Leon, ο.π. σελ.63

²⁷ Βεντήρης, ο.π. σελ. 250-256

²⁸ Ο Στρέιτ στο σημείωμά του αναφέρει: «σήμερον ουδείς λόγος η Ελλάς, μόνη των Βαλκανικών να εξέλθῃ ἐκ τῆς ἐπιφυλακτικότητος». Βλ. Στρέιτ ο.π. σελ.79-82

²⁹ Βεντήρης ο.π. σελ 251-253 .

του³⁰. Την ίδια ημέρα, με κατευναστική επιστολή του ο Μονάρχης δεν κάνει δεκτή την παραίτηση³¹.

Είναι λογικό σε καθεστώς Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, όπως είναι η Ελλάδα από το 1875, να προσπαθεί ο Βασιλιάς να επεκτείνει το εύρος των εξουσιών του. Είναι όμως παράδοξο ο Πρωθυπουργός (με την υποβολή παραίτησης) να τον διευκολύνει.

Ο Βενιζέλος συνεχίζει την προσπάθεια να εμπλακεί η Ελλάδα στον πόλεμο. Θεωρεί πως η πολεμική εμπλοκή θα διασφαλίσει³² την εδαφική επέκταση των Βαλκανικών Πολέμων και θα οδηγήσει στην πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Είναι βέβαιος για την νίκη της Αντάντ.

Η εμμονή του Πρωθυπουργού στην πολεμική εμπλοκή έχει ως αποτέλεσμα να παρουσιάζεται ως μιλιταριστής. Αντιθέτως, ο Βασιλιάς ως ειρηνόφιλος. Χαρακτηριστικά, οι δύο πρώτοι Έλληνες σοσιαλιστές βουλευτές εκλέγονται με την πλευρά των φιλομοναρχικών³³. Ωστόσο υπήρξαν περιπτώσεις κομμουνιστών που θα ταχθούν υπέρ της πολεμικής εμπλοκής. Η Μεγάλη Ιδέα, σε γενικές γραμμές, ορίζεται ως ο στόχος, ανάκτησης από το Ελληνικό κράτος της Κωνσταντινούπολης³⁴.

Η Ελλάδα έχει μόλις βγει από τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913 που αύξησαν θεαματικά τον πληθυσμό και την εδαφική της έκταση³⁵. Κατά την γνώμη του Κωνσταντίνου ο λαός είναι εξουθενωμένος από τους Βαλκανικούς Πολέμους και επιζητεί ειρήνη. Η σύγκρουση μεταξύ Βασιλιά και Πρωθυπουργού, ως προς το ποια πολιτική πρέπει να ακολουθήσει η Αθήνα, οδηγεί τον Βενιζέλο σε παραίτηση και την χώρα σε εκλογές στις 31 Μαΐου.

³⁰ Βεντήρης ο.π. σελ. 366-369. Το κείμενο της παραίτησης της παραίτησης Βενιζέλου.

³¹ Βεντήρης ο.π. σελ. 369-370. Το κείμενο της Βασιλικής απάντησης με το οποίο απορρίπτεται η παραίτηση.

Στρέιτ ο.π. σελ. 40 - 42 εγγραφή της 25.08.1914. Παρουσιάζει τον Βενιζέλο ως νευρικό που ψάχνει αφορμή να αποσυρθεί της πολιτικής. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «Ζωηρά σκηνή. Πρόεδρος [Βενιζέλος] νευρικός – κινών διαρκώς την κεφαλήν. Κάννει εντύπωσιν ότι ζητεί πρόφασιν όπως αποχωρήση διαφωνών προς Βασιλέα επί εξωτερικής πολιτικής».

³² Μαυρογορδάτος ο.π. σελ. 36

³³ Νίκος Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι Εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία 1800-2010*, Πόλις 2011 σελ.227

³⁴ Προκόπης Παπαστράτης, *Από τη Μεγάλη Ιδέα στην Βαλκανική Ένωση*, στο Γιώργος Μαυροκορδάτος – Χρήστος Χατζιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019, πρώτη έκδοση 1988 σελ. 417

³⁵ Θεοδούλου σελ. 20

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα αφηγηθούμε την ελληνική πολιτική ιστορία από τον Φεβρουάριο έως τον Δεκέμβριο 1915 προσπαθώντας να βρούμε απάντηση σε μία σειρά ερωτημάτων:

Σε καθεστώς Βασιλευμένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας ποιος είναι ο κυρίαρχος, ο ανεύθυνος Μονάρχης ή ο λαός³⁶;

Ήταν κουρασμένος ο Ελληνικός λαός για μια νέα στρατιωτική εξόρμηση;

Ποιος ο λόγος της εμμονής τού Κωνσταντίνου στην ουδετερότητα; Έπαιξε ρόλο η συγγενεία του με τον Αυτοκράτορα της Γερμανίας;

Εκμεταλλεύθηκαν οι βασιλικοί την ασθένεια τού Βασιλιά;

Ποιες οι αντιλήψεις τού Βενιζέλου για τον ρόλο τού Βασιλιά στο πολίτευμα;

Υπήρξαν παραβιάσεις του Συντάγματος από τα Ανάκτορα;

Ποια η εξωτερική πολιτική της κάθε κυβέρνησης που βρέθηκε στην εξουσία το 1915;

Στην μελέτη της ιστορίας δίνεται έμφαση στις ημερομηνίες. Η αρχή και το τέλος κάθε γεγονότος, μικρού ή μεγάλου. Μπορούμε να πούμε πως με την ανάρρηση στην πρωθυπουργία του Δ. Γούναρη στις 26 Φεβρουαρίου αρχίζει ο Εθνικός Διχασμός, για την ακρίβεια οι προπαρασκευαστικές πράξεις που οδηγούν στον Εθνικό Διχασμό. Ο Εθνικός Διχασμός θα τελειώσει, με την συντριβή της Ελλάδας και της Μεγάλης Ιδέας από τον τουρκικό στρατό, το 1922. Υπολείμματά του θα παραμείνουν έως το 1936³⁷. Κατά μία άποψη³⁸ ο Εθνικός Διχασμός τελειώνει με την συγκρότηση της Κυβέρνησης των Τσαλδάρη και Σοφούλη τον Σεπτέμβριο του 1947. Βασιλικός ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης, ηγέτης του Λαϊκού κόμματος, βενιζελικός ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, αρχηγός του κόμματος Φιλελευθέρων.

Εκτός της πολιτικής / στρατιωτικής διάστασης, ο Διχασμός έχει και μια πολιτισμική πτυχή. Αν και η διάκριση τού πολιτικού με το πολιτισμικό είναι συχνά δυσχερής, μπορούμε να πούμε ότι οι βενιζελικοί αντιμετωπίζουν τους Γερμανούς ως απόγονους των Τευτόνων από τούς οποίους έχουν κληρονομήσει τον δεσποτικό, βάρβαρο, στρατοκρατικό και θεοκρατικό χαρακτήρα τους που αντιμετωπίζει με περιφρόνηση τα επιτεύγματα του Ευρωπαϊκού πολιτισμού. Η Αγγλία και ιδίως η Γαλλία αποτελούν τα

³⁶ Αλιβιζάτος ο.π. σελ.227

³⁷ Σωτήρης Ριζάς, *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός*, Ψυχογιός 2019 σελ. 13

³⁸ Θάνας Βερέμης, *Δόξα και Αδιέξοδα, Ηγέτες της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Μεταίχμιο 2016 σελ. 130

πολιτισμένα κράτη τής Ευρώπης για όσους υποστηρίζουν την Αντάντ. Η Αγγλία είναι η κοιτίδα του Κοινοβουλευτισμού ενώ η Γαλλία αποτελεί τον υπερασπιστή των ανθρωπιστικών ιδεών³⁹.

Οι φιλοβασιλικοί, από την πλευρά τους, τονίζουν την σημασία τής Γερμανίας στην ανάσχεση του Σλαβικού επεκτατισμού. Επιπλέον σημειώνουν τις αρνητικές συμπεριφορές των τριών προστάτιδων δυνάμεων κατά την μέχρι τότε πορεία του ελληνικού κράτους, όπως τον αυταρχισμό του Οθωνικού καθεστώτος, τα Παρκερικά, τον Κριμαϊκό πόλεμο⁴⁰.

Από άποψη ιστορικής έρευνας αποτελεί μία συναρπαστική περίοδο. Τα έχει σχεδόν όλα. Πολέμους, εμφύλιο πόλεμο⁴¹, βίαιη εναλλαγή κυβερνήσεων, στρατιωτική επέμβαση ξένων δυνάμεων, δολοφονίες πολιτικών αντιπάλων⁴².

Η μελέτη της περιόδου είναι ιδεολογικά φορτισμένη με ελάχιστες μελέτες να διατηρούν την οφειλόμενη επιστημονική απόσταση ακόμα και μετά το πέρασμα 100 χρόνων. Μοναδικό πλήρες έργο για την εξεταζόμενη εποχή, που πληροί επιστημονικές προϋποθέσεις, ας μας επιτραπεί να πούμε ότι είναι τού Γ. Β. Λεονταρίτη, *Greece and the Great Powers*⁴³. 50 χρόνια μετά την έκδοσή του παραμένει αζεπέραστο.

Πρωτογενείς και βασικές πηγές τής μελέτης είναι έξι από τις 15 εφημερίδες που κυκλοφορούν στην Αθήνα⁴⁴. Δύο βενιζελικές και τέσσερεις βασιλικές. Η επιλογή των εφημερίδων έγινε με κριτήρια την κυκλοφορία, την απήχηση και την πολιτική θέση. Οι εφημερίδες ως μοναδική πηγή ενημέρωσης τής κοινής γνώμης, έχουν περισσότερες τής μίας έκδοσης κάθε ημέρα. Ακόμα περισσότερο τις ημέρες που σημαντικά γεγονότα βρίσκονται σε εξέλιξη με αλλαγές από ώρα σε ώρα⁴⁵.

³⁹ Λίνα Λούβη, *Όψεις τής Ευρώπης στον Ελληνικό Διχασμό*, στο *1915-2015 100 Χρόνια από τον Εθνικό Διχασμό*, Σύλλογος Φιλολόγων Αργολίδας, 2018 σελ. 142-147

Στρέιτ, ο.π. σελ. 33 σημειώνει στην εγγραφή τής 31.08.1915: «Ο Πρόεδρος [Βενιζέλος] και πάλιν την υπέρ τής Συνεννοήσεως γενικήν φρασεολογίαν του. Αγών τής βαρβαρότητος κατά του πολιτισμού κλπ...».

⁴⁰ Λούβη, ο.π. σελ. 147-148

⁴¹ Χωρίς να φτάνει σε καμία περίπτωση τον αριθμό των νεκρών τού εμφυλίου της περιόδου 1944-49

⁴² Δίκη των έξι

⁴³ Leon, ο.π.

⁴⁴ *Πατρίς*, 17.10.1915. Η εφημερίδα μάς ενημερώνει ότι πέντε είναι φιλικές προς τον Βενιζέλο και δέκα είναι εναντίον του. Επιπλέον, μαθαίνουμε ότι στην Ρώμη κυκλοφορούν μόνο έξι καθημερινές εφημερίδες.

⁴⁵ Είναι συνηθισμένος ο τίτλος «ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΙΣ». Ενδεικτικά, *ΣΚΡΙΠ* 25.10.1915.

«ΕΣΤΙΑ Εσπέρα Παρασκευής 23 Οκτωβρίου 1915» όταν η κυβέρνηση Ζαΐμη βρίσκεται υπό παραίτηση

1. *ΕΣΤΙΑ*. Υποστηρίζει με θέρμη την πολιτική Βενιζέλου. Σοβαρή και συντηρητική⁴⁶. Ιδιοκτήτης και διευθυντής της από το 1900 ο Άδωνις Κύρου⁴⁷.
2. *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*. Εκδότης - διευθυντής ο Βλάσης Γαβριηλίδης. Ο Πατέρας της Ελληνικής δημοσιογραφίας⁴⁸. Φιλομοναρχική⁴⁹. Η εφημερίδα ενημερώνει, σε μία προσπάθεια να προσελκύσει διαφήμιση, ότι «αναγιγνώσκεται από 50.000 κατ'ελάχιστον όρον. Τοιχοκολλείται εις 200 μέρη των Αθηνών και είναι συνδρομηταί εις αυτήν 200 καφενεία»⁵⁰.
3. *ΑΘΗΝΑΪ*⁵¹. Ιδιοκτήτης και διευθυντής από την ίδρυση της το 1902 ο ακραιφνής αντιβενιζελικός⁵² και ταυτόχρονα αντιγουναρικός βουλευτής Ψαρών Γεώργιος Πωπ. Το 1926 σταματά η κυκλοφορία της⁵³.
4. *ΠΑΤΡΙΣ*. Ημιεπίσημο όργανο τού κόμματος φιλελευθέρων. Ιδιοκτησίας Σπ. Σίμου με διευθυντή τον Γεώργιο Βεντήρη.
5. *ΣΚΡΙΠ*. Φανατικά αντιβενιζελική. Μοναρχική και Γερμανόφιλη⁵⁴. Λαϊκίστική⁵⁵. Ιδιοκτήτης ο Γρηγόριος Ευστρατιάδης, διευθυντής ο Βασίλειος Θεοδωρίδης,
6. *ΚΑΙΡΟΙ*. Βενιζελική⁵⁶. Την περίοδο που εξετάζουμε Βασιλική. Διακρίνεται για την πληρότητα και την εμφάνισή της. Ιδιοκτήτρια η Νέλλη Κανελλίδου. Διευθυντής ο Γ. Τσοκόπουλος⁵⁷.

Οι τρεις πρώτες εφημερίδες δίνουν έμφαση στην διατύπωση γνώμης, λιγότερο στις ειδήσεις. Θεωρούν ότι ο αναγνώστης γνωρίζει τα γεγονότα. Οι υπόλοιπες συνδυάζουν την ειδησιογραφία με την διατύπωση γνώμης.

Κάθε ιστορική πηγή έχει τούς περιορισμούς της:

⁴⁶ Νάση Μπαλτά – Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Σημειώσεις για την Ιστορία του Τύπου. Η Ελληνική και Ευρωπαϊκή διάσταση*, Οδυσσέας, 1993 σελ. 71

⁴⁷ Δέσποινα Παπαδημητρίου στο *Εγκυκλοπαίδεια τού Ελληνικού Τύπου*, Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου(επιμ.), τέσσερις τόμοι, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, τόμος Β, σελ. 263-264

⁴⁸ Λύντια Τρίχα στο *Εγκυκλοπαίδεια τού Ελληνικού Τύπου*, Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου(επιμ.), τέσσερις τόμοι, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, τόμος Α' ο.π. σελ. 407

⁴⁹ Παπαδημητρίου, *Εγκυκλοπαίδεια* τόμος Α' ο.π. σελ. 159

⁵⁰ *Ακρόπολις*, 27.11.1915

⁵¹ Μπαλτά - Παπαδημητρίου, ο.π. σελ.84

⁵² Νάση Μπαλτά στο *Εγκυκλοπαίδεια τού Ελληνικού Τύπου*, Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), τέσσερις τόμοι, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, τόμος Α' σελ. 126

⁵³ Η παράθεση των δημοσιευμάτων των εφημερίδων, σε αυτήν την εργασία, γίνεται στην πρωτότυπη ορθογραφία με μόνη μεταβολή το μονοτονικό.

⁵⁴ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Εγκυκλοπαίδεια* ο.π. τόμος Δ' σελ. 106

⁵⁵ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1990, σελ.26 και 28-29

⁵⁶ Μπαλτά- Παπαδημητρίου, ο.π. σελ.67-68

⁵⁷ Νάση Μπαλτά, *Εγκυκλοπαίδεια* ο.π. τόμος Β' σελ. 484-485

Οι εφημερίδες μας δίνουν την εικόνα του προσκηνίου της πολιτικής ζωής - αρκετές φορές σε φορτισμένο κλίμα. Τα παρασκήνια τα μαθαίνουμε (όσο τα μαθαίνουμε) πολλά χρόνια αργότερα κυρίως από το αρχειακό υλικό και τις διηγήσεις αυτών που συμμετείχαν στα γεγονότα.

Ένα πρόβλημα με την μελέτη των εφημερίδων ως ιστορικών πηγών, είναι ο λόγος που υποστηρίζουν την μία ή την άλλη θέση. Παράδειγμα ο βαρόνος Schenck υπεύθυνος της πανίσχυρης γερμανικής προπαγάνδας στην Ελλάδα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εξαγοράζει εφημερίδες και δημοσιογράφους. Μεγαλύτερη επιτυχία του η μεταστροφή της *Νέας Ημέρας* τον Φεβρουάριο 1915⁵⁸. Στην Αθήνα δεν δρα μόνο η γερμανική προπαγάνδα. Όταν στην συνεδρίαση τής Βουλής στις 28 Σεπτεμβρίου 1915 ο Βενιζέλος αναφέρεται σε ξενική προπαγάνδα, ο βουλευτής Χαράλαμπος Βοζίκης αναρωτιέται ρητορικά, «ποία εκ των δύο;»⁵⁹.

Αλλά και τα αρχεία, όπως οι αναμνήσεις έχουν τα προβλήματά τους ως ιστορικών πηγών. Τα πρώτα, δεν ξέρουμε πόσο έχουν αλλοιωθεί, αν έχουν αφαιρεθεί, προστεθεί ή ακόμα και πλαστογραφηθεί έγγραφα.

Οι αναμνήσεις σχετίζονται με τον χρόνο που γράφονται / δημοσιεύονται. Αλλιώς διηγείται τα γεγονότα ένας πρωταγωνιστής τής περιόδου 1915-1917 όταν γράφει/δημοσιεύει το 1917-1920 (Κυβέρνηση Βενιζέλου), 1920-22 (βασιλικές Κυβερνήσεις) και φυσικά αλλάζει εντελώς η προσέγγιση μετά το 1949 όταν οι δύο παρατάξεις έχουν ενωθεί με κοινό εχθρό τον κομμουνισμό⁶⁰.

Από τις υπόλοιπες πηγές επικουρικά χρησιμοποιείται, στην παρούσα εργασία, η ειδική πρωτογενής και δευτερογενής βιβλιογραφία⁶¹ που υπάρχει στις υποσημειώσεις και στο τέλος τής μελέτης.

Όλες οι χρονολογίες είναι στο Ιουλιανό (παλαιό) ημερολόγιο που ίσχυε τότε στην Ελλάδα. Είναι 13 ημέρες πίσω τού Γρηγοριανού.

⁵⁸ Μαυρογορδάτος, ο.π. σελ. 39 και υποσημείωση 23 στην ίδια σελίδα.

Για τον ρόλο τής Γερμανικής προπαγάνδας, βλ. Στράτος Δορδανάς, *Οι Αργυρώνητοι, Η Γερμανική Προπαγάνδα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021. Το πρώτο κεφάλαιο τού βιβλίου, σελ. 58 -139, αναφέρεται στην δράση τού Σενκ.

⁵⁹ Ενδεικτικά: *Πατρίς* 29.09.1915

⁶⁰ Παναγιώτης Πιπινέλης, *Περισσότερον Φως*, Αθήνα 1961 σελ. 5

⁶¹ Πρωτογενή είναι τα κείμενα που έχουν γραφεί από άτομα που έχουν ζήσει τα γεγονότα (αναμνήσεις, αρχεία). Δευτερογενή είναι τα κείμενα που βασίζονται στα πρωτογενή ή σε άλλα δευτερογενή κείμενα.

1. Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ BENIZEΛΟΥ

Το Υπόμνημα Βενιζέλου

Στις αρχές του 1915, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος⁶² στο Δυτικό μέτωπο έχει βαλτώσει στα χαρακώματα. Οι εμπόλεμοι στρατοί δεν μπορούν ούτε να προελάσουν ούτε να οπισθοχωρήσουν. Η Αντάντ, μπροστά στο πολεμικό αδιέξοδο και σε μία προσπάθεια να βοηθήσει την Ρωσία που πολεμά αποκομμένη από τούς συμμάχους της, παίρνει την απόφαση να μεταφέρει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και στα Βαλκάνια επιτιθέμενη στην Τουρκία με στόχο την κατάληψη των Δαρδανελίων και της Κωνσταντινούπολης⁶³.

Βασικοί εισηγητές της επίθεσης στα Δαρδανέλια είναι δύο Άγγλοι πολιτικοί: Ο Υπουργός Οικονομικών Lloyd George και ο Υπουργός Ναυτικών Winston Churchill. Υπήρξε ισχυρή αντίδραση εντός της βρετανικής Κυβέρνησης, όμως επικράτησαν οι απόψεις των δύο υπουργών⁶⁴.

Στις 28 Ιανουαρίου δημοσιεύει η εφημερίδα *Αθήναι* επιστολή τού αρχηγού τού Επιτελείου στον λοχαγό Μπασδέκη. Μάλλον υπερβολικά, ο Πρωθυπουργός ζητά την απομάκρυνση τού Δούσμανη. Η αναφορά τού υποστράτηγου ότι πρέπει το στράτευμα να διοικείται με πειθαρχία ερμηνεύτηκε από τον Βενιζέλο ότι αφορά τον τρόπο άσκησης τής πολιτικής εξουσίας. Απειλεί με παραίτηση και τελικά ο Βασιλιάς δέχεται να τεθεί σε αργία ο αρχηγός τού Επιτελείου⁶⁵.

Η έναρξη των επιχειρήσεων εναντίον της Τουρκίας, δίνει στον Πρωθυπουργό Βενιζέλο την αφορμή που ζητούσε για να εμπλακεί η Ελλάδα στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ. Υποβάλλει στις 17 Φεβρουαρίου υπόμνημα, το τρίτο στη σειρά μέσα σε ένα μήνα, προς τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, για συμμετοχή της χώρας στις πολεμικές επιχειρήσεις με την αποστολή μικρής στρατιωτικής δύναμης.

Χρέη αρχηγού τού Γενικού Επιτελείου, μετά την απομάκρυνση Δούσμανη, εκτελεί ο αντισυνταγματάρχης Ιωάννης Μεταξάς. Την ίδια ημέρα ο Μεταξάς στέλνει στον

⁶² Στον τύπο της εποχής αναφέρεται συνήθως ως Ευρωπαϊκός Πόλεμος. Ενδεικτικά, *Αθήναι* 16.02.1915

⁶³ Robson, ο.π. σελ. 92-97

⁶⁴ *Ακρόπολις*, 08.05.1915

Leon, ο.π. σελ. 100-101

⁶⁵ Κατά τον Δούσμανη, ο Βενιζέλος βρήκε την αφορμή στο δημοσίευμα να κάνει αρχηγό τού Επιτελείου τον Μεταξά στον οποίο είχε «απόλυτον εμπιστοσύνη». Βλ. Βίκτωρος Δούσμανη, *Απομνημονεύματα Ιστορικά Σελίδες τας Οποίας Έζησα*, Δημητράκου Α.Ε 1946, σελ 224-226

Βενιζέλο και τον Κωνσταντίνο έκθεση στην οποία περιγράφει τούς λόγους για τούς οποίους η προσπάθεια κατάληψης των Δαρδανελίων θα αποτύχει και υποβάλλει την παραίτησή του⁶⁶. Κατά τον Μεταξά, μόνο με μια αιφνιδιαστική επίθεση, χωρίς κήρυξη πολέμου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁶⁷ θα μπορούσαν να καταληφθούν τα Στενά.

Κατά την εκδοχή τού Βενιζέλου σε άρθρο του 19 χρόνια αργότερα⁶⁸, ο Πρωθυπουργός έχει πείσει τον Βασιλιά, με το υπόμνημα και την προφορική του ανάπτυξη, για την συμμετοχή τής Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την αποστολή ενός σώματος στρατού, από τα πέντε που συγκροτούν τις χερσαίες ένοπλες δυνάμεις τής χώρας, στα Δαρδανέλια. Ο Κωνσταντίνος ζητά να τού σταλεί για υπογραφή το διάταγμα τής επιστράτευσης. Βγαίνοντας από το βασιλικό γραφείο ο Βενιζέλος συναντά τον Μεταξά, τού αναγγέλλει την βασιλική απόφαση και τού ζητά να μεταβούν στο Υπουργείο Στρατιωτικών για την σύνταξη τού διατάγματος επιστράτευσης. Τότε ο Μεταξάς επιδίδει το έγγραφο τής παραίτησής του λέγοντας ότι δεν συμφωνεί με την εμπλοκή τής Ελλάδας στον πόλεμο. Ενώπιον τού κινδύνου να αλλάξει γνώμη από την έκθεση Μεταξά, ο Πρωθυπουργός ζητά ο Μονάρχης να συγκαλέσει το Συμβούλιο του Στέμματος⁶⁹. Πρόκειται για άτυπο θεσμό στον οποίο συμμετέχουν οι πρώην Πρωθυπουργοί, ο Πρωθυπουργός, ο Μονάρχης και όποιος άλλος κρίνεται η παρουσία του αναγκαία.

Ο Βασιλιάς δέχεται. Στο Συμβούλιο τής 18 Φεβρουαρίου 1915 συμμετέχουν ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος, ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, οι πρώην Πρωθυπουργοί Γ. Θεοτόκης, Δ. Ράλλης, Κ. Μαυρομιχάλης, Στ. Δραγούμης. Δεν συμμετέχει στο Συμβούλιο, επικαλούμενος ασθένεια, ο πρώην πρωθυπουργός Αλ. Ζαΐμης.

⁶⁶ Το υπόμνημα Μεταξά, βλ. Βεντήρης, ο.π σελ. 379-384

⁶⁷ Στον τύπο τής εποχής χρησιμοποιείται συχνότερα η λέξη «Τουρκία» και τα παράγωγά της από το «Οθωμανική Αυτοκρατορία» που είναι μάλλον η σωστότερη έκφραση.

⁶⁸ *Ελεύθερον Βήμα*, 20.10.1934. Η ελληνική ιστοριογραφία τού Εθνικού Διχασμού έχει μία ενδιαφέρουσα πηγή, την αντιπαράθεση, ειρηνική και μέσω τού τύπου αυτή την φορά, Βενιζέλου – Μεταξά. Με άρθρο του στις 11.10.1934 που δημοσιεύεται στο *Ελεύθερον Βήμα* ο Βενιζέλος διηγείται την εκδοχή του για τον Εθνικό Διχασμό. Ο Μεταξάς τού απαντά με κείμενο που δημοσιεύεται στην *Καθημερινή* της 13.10.1934. Το κείμενο τού φέρνει την απάντηση τού άλλου. Η αλληλογραφία σταματά στις αρχές τού 1935. Το συμπέρασμα από την ανάγνωση της πληθώρας μακροσκελών κειμένων που ανταλλάσσουν είναι πως ο ένας από τούς δύο λέει ψέματα. Δεν μπορούν να συμφωνήσουν στα βασικά. Επιπλέον υπάρχουν και αντιφάσεις ανάμεσα σε αυτά που γράφουν το 1934 με αυτά που έλεγαν και έγραφαν πριν λίγα χρόνια, κατά την διάρκεια τού Διχασμού.

⁶⁹ Αναφέρεται και ως συμβούλιο των πρώην Πρωθυπουργών, ενδεικτικά *Εστία*, 18.02.1919.

Εντελώς διαφορετική είναι η μαρτυρία Μεταξά⁷⁰. Ο Πρωθυπουργός Βενιζέλος την Δευτέρα 17 Φεβρουαρίου τον κάλεσε στο γραφείο του στο Υπουργείο Στρατιωτικών. Εκεί τού ανακοίνωσε ότι ο Κωνσταντίνος συμφώνησε με την αποστολή ενός σώματος στρατού στα Δαρδανέλια. Ο Μεταξάς εκφράζει τις αντιρρήσεις του, παραιτείται και συντάσσει υπόμνημα για την καταστροφή που θα φέρει στην χώρα η σύμπραξη της στην εκστρατεία της Αντάντ στα Δαρδανέλια. Κοινοποιεί το υπόμνημα στον Μονάρχη και τον Πρωθυπουργό.

Η ατμόσφαιρα στην Αθήνα είναι πανηγυρική και πολεμική. Ο λαός θέλει τον πόλεμο⁷¹. Εξαιτίας της διαφωνίας Μεταξά, αποφασίζεται να επανέλθει στην αρχηγία του Επιτελείου ο υποστράτηγος Δούσμανης.

Νέο συμβούλιο ορίζεται για τις 20 Φεβρουαρίου. Σε αυτό μετέχουν ο Βασιλιάς, ο Πρωθυπουργός, όλοι οι πρώην πρωθυπουργοί, πλην των Ζαΐμη και Μαυρομιχάλη, που επικαλούνται λόγους υγείας, και ο νέος αρχηγός του επιτελείου Βίκτωρ Δούσμανης. Ο Βενιζέλος, για να γίνει πιο ελκυστική η πρότασή του, αντί για την αποστολή ενός σώματος στρατού, αναφέρει στον Βασιλιά και τούς πρώην Πρωθυπουργούς ότι αρκεί η αποστολή μίας μεραρχίας. Η άποψη των πρώην πρωθυπουργών ταυτίζεται με αυτήν του Βενιζέλου⁷². Ο τύπος θεωρεί βέβαιη την συμμετοχή της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο⁷³. Παραδόξως, όλες οι εφημερίδες, βενιζελικές και αντιβενιζελικές θεωρούν πως η απόφαση για κήρυξη πολέμου ανήκει αποκλειστικά στον Βασιλιά⁷⁴.

Τίθεται το ερώτημα που θα απασχολήσει τις επόμενες δεκαετίες την ιστοριογραφία και το συνταγματικό δίκαιο⁷⁵: σε καθεστώς Βασιλευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας κυρίαρχος είναι ο λαός ή ο ανεύθυνος Μονάρχης; Είναι γεγονός, πως σε ορισμένα κράτη με αυτό το πολίτευμα, την εποχή εκείνη θεωρούνταν η κήρυξη πολέμου, και γενικότερα η εξωτερική πολιτική, βασιλική προνομία. Ωστόσο κάτι

⁷⁰ *Καθημερινή*, 25.10.1934

⁷¹ *Αθήναι* 18.02.1915

⁷² *Ακρόπολις*, 21.02.1915

⁷³ *Αθήναι*, 21.02.1915

⁷⁴ *Αθήναι*, 21.02.1915.

Ακρόπολις, 21.02.1915.

Η *Εστία* της 18.02.1915 γράφει ότι αν υπάρξει διαφωνία μεταξύ Βασιλιά και Πρωθυπουργού οφείλει ο τελευταίος να παραιτηθεί. Αντιγράφουμε την τελευταία παράγραφο τού κύριου άρθρου της εφημερίδας: « Ποίον θα είνε το πόρισμα της συσκέψεως ταύτης, δεν δυνάμεθα, βεβαίως, να προείπωμεν από τούδε. Λογικόν, εν τούτοις, συμπέρασμα εμφανίζεται ότι, εάν τυχόν ήθελε, κατόπιν της συζητήσεως εν ανακτόροις, προκριθή πολιτική ουχί σύμφωνος προς εκείνην, την οποίαν θα εισηγηθεί ο κ. Πρωθυπουργός, το φυσικόν αποτέλεσμα θα ήτο Κυβερνητική μεταβολή.»

⁷⁵ Αλιβιζάτος, ο.π. σελ. 229 -230

τέτοιο δεν προκύπτει από το Σύνταγμα του 1911 που βρίσκεται σε ισχύ. Επιπλέον, η ελληνική εκδοχή τού πολιτεύματος της Βασιλευομένης Δημοκρατίας ομοιάζει περισσότερο με το αγγλικό. Στο Λονδίνο, η Κυβέρνηση αποφασίζει για την εξωτερική πολιτική και την άμυνα της χώρας.

Ο Κωνσταντίνος, κόντρα στην επιλογή του Πρωθυπουργού, στο λαϊκό αίσθημα, όπως εκφράζεται από διαδηλώσεις πολιτών και φοιτητών υπέρ του πολέμου, στα δημοσιεύματα τού τύπου⁷⁶, στις απόψεις των πρώην Πρωθυπουργών, δεν δίνει την συγκατάθεσή του για εμπλοκή στον Πόλεμο. Η απόφαση τού Βασιλιά προκαλεί έκπληξη⁷⁷. Ο Πρωθυπουργός δεν προέβαλε θέμα συνταγματικότητας στην βασιλική άρνηση.

Αμέσως, ο Βενιζέλος παραιτείται της Πρωθυπουργίας⁷⁸. Μάλλον πρόκειται για κίνηση τακτικής. Δεν είναι η πρώτη φορά που υποβάλλει παραίτηση από τον περασμένο Αύγουστο. Είναι η τρίτη. Πιστεύει ότι ο Κωνσταντίνος δεν θα κάνει δεκτή την παραίτησή του, όπως δεν έκανε δεκτές τις προηγούμενες. Με την παραίτησή του, ένας Πρωθυπουργός που διαθέτει το σύνολο σχεδόν της Βουλής, δέχεται, εκ των πραγμάτων, ότι ο Βασιλιάς δεν είναι ανεύθυνος⁷⁹. Νομίμως παρεμβαίνει σε θέματα εξωτερικής πολιτικής. Είναι ένα σφάλμα από μία σειρά λαθών τού Βενιζέλου.

Ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος κάνει δεκτή την παραίτηση της Κυβέρνησης. Ο Βενιζέλος ζητά από τον Βασιλιά να μην γίνουν αμέσως εκλογές για να μην δημιουργηθεί διχασμός στον λαό⁸⁰ και να ορισθεί νέα κυβέρνηση⁸¹. Με την αποδοχή της παραίτησης Βενιζέλου, αρχίζει μια μακρά προεκλογική περίοδος, που θα ολοκληρωθεί, μετά από αναβολές, με τις εκλογές την Κυριακή 31 Μαΐου.

Κατά τον αντιβενιζελικό τύπο⁸² η σύγκρουση Βενιζέλου - Βασιλιά είναι μόνο ζήτημα στρατιωτικής τακτικής. Το Στέμμα συμφωνεί με τον Βενιζέλο στην φιλική προς την

⁷⁶ *Αθήναι*, 21.02.1915

⁷⁷ *Ακρόπολις*, 22.02.1915

⁷⁸ *Εστία*, 22.02.1915

⁷⁹ όπως τον θέλουν τα άρθρα 29 και 30 τού Συντάγματος 1911

Gunnar Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, δεύτερος τόμος, MIET 2006 σελ. 875

⁸⁰ *Εστία*, 22.02.1915, στο κύριο άρθρο της σημειώνει: «Ο κ. Βενιζέλος υπέδειξε εις τον Βασιλέα, εδήλωσε δ' ανεπιφυλάκτως και χθες την εσπέραν προς τούς φίλους του ότι, υπό την ανάγκην των περιστάσεων και προ των κινδύνου τον οποίον θα διέτρεχον ύψιστα εθνικά συμφέροντα, επιβάλλεται η παράβλεψις και των συνταγματικών ακόμη διατάξεων.»

⁸¹ *Αθήναι*, 22.02.1915. Προκαλεί έκπληξη στον μελετητή η θέση τού Βενιζέλου ότι η ταχεία διενέργεια εκλογών θα προκαλέσει διχασμό στον λαό. Όπως θα δούμε κατωτέρω η επιρροή τού Βενιζέλου στην παλαιά Ελλάδα είναι συντριπτική.

⁸² *Αθήναι*, 22.02.1915

Αντάντ πολιτική, διαφωνεί μόνο με την έξοδο της χώρας από την ουδετερότητα αυτήν την στιγμή⁸³. Θα ήταν ολέθρια η εμπλοκή της χώρας σε πόλεμο γιατί⁸⁴:

1. Δεν έχει προσκληθεί η Ελλάδα να εμπλακεί στον πόλεμο,
2. Δεν υπάρχει καμία εγγύηση για την ακεραιότητά της μετά το τέλος του πολέμου,
3. Δεν υπάρχει καμία εγγύηση για το ενδεχόμενο βουλγαρικής επίθεσης κατά της Ελλάδας.

Ο Κωνσταντίνος, μετά από υπόδειξη τού Βενιζέλου, δίνει εντολή σχηματισμού Κυβέρνησης στον πρώην Πρωθυπουργό, νυν διοικητή τής Εθνικής Τραπέζης⁸⁵, Αλ. Ζαΐμη⁸⁶. Ο τελευταίος ζητά η κυβέρνησή του να έχει την ανοχή τής πλειοψηφίας τής Βουλής. Ο Βασιλιάς στέλνει επιστολή στον Βενιζέλο με το αίτημα Ζαΐμη. Ο Βενιζέλος απαντά σε σκληρό ύφος ότι δεν πρόκειται να δώσει ψήφο ανοχής, δηλαδή να απέχει τής ψηφοφορίας όταν συζητούνται νομοσχέδια με τα οποία η πλειοψηφία διαφωνεί. Ο Ζαΐμης όταν μαθαίνει την απάντηση τού υπό παραίτηση Πρωθυπουργού αρνείται να σχηματίσει κυβέρνηση⁸⁷. Ο Κωνσταντίνος προτείνει τότε στον Στέφανο Σκουλούδη να αναλάβει την Προεδρία τού νέου Υπουργικού Συμβουλίου. Ο 77χρόνος πολιτικός επικαλείται λόγους υγείας και προτείνει τον Γούναρη.

Δυσκολίες

Αξίζει να ασχοληθούμε με το τι μπορεί να σημαίνει η φράση «κουρασμένος λαός» που χρησιμοποιούν οι Βασιλικοί ως επιχείρημα για την αποφυγή εξόδου τής χώρας στον πόλεμο.

Ο Κωνσταντίνος σε συνέντευξη στους Times τού Λονδίνου, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο τελευταίο κεφάλαιο, αναφέρει: «Η Ελλάς μόλις ήρchiσε να αναλαμβάνη από τας συνεπείας των δύο πολέμων. Είνε δε γνωστό ότι οι πόλεμοι, και

⁸³ Ακρόπολις, 22.02.1915

⁸⁴ Αθήναι, 20.02.1915.

⁸⁵ Η Εθνική Τράπεζα είναι το 1915 εκτός από εμπορική (παρέχει δάνεια και δέχεται καταθέσεις) και η Κεντρική Τράπεζα τής χώρας (καθορίζει την προσφορά χρήματος στην οικονομία τής χώρας). Με την δημιουργία τής Τραπέζης τής Ελλάδος, μετά 15 χρόνια, περιορίζεται στο εμπορικό της κομμάτι.

⁸⁶ Μαυρογορδάτος, σελ. 50

⁸⁷ Εστία, 23.02.1915

Οι επιστολές που αντάλλαξαν για την πρωθυπουργοποίηση Βασιλιάς και Βενιζέλος στο Ζαβιτσιάνος, ο.π. σελ. 52-53

νικηφόροι όταν είνε αφίνουν πάντοτε πολλές πληγάς, δια την επούλωσιν των οποίων χρειάζεται να παρέλθῃ χρόνος μακρός»⁸⁸.

Η κούραση από τούς πρόσφατους Βαλκανικούς Πολέμους είναι μόνο σωματική και ψυχική; Μήπως υπάρχουν και άλλοι λόγοι που κάνουν δύσκολη την στρατιωτική εμπλοκή τῆς χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο; Εν συνεχεία θα εξετάσουμε δύο παράγοντες που προκαλούν δυσχέρειες στο ενδεχόμενο νέων πολεμικών επιχειρήσεων: Τον εθνολογικό και τον οικονομικό.

Αμέσως μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, το καλοκαίρι τού 1913, η έκταση τῆς Ελλάδας έχει μεγαλώσει κατά 68% . Ενώ ο πληθυσμός της αυξήθηκε κατά 67%. Από 2.666.000 σε 4.363.000 άτομα⁸⁹. Ο νέος πληθυσμός αποτελείται από ποικιλία εθνοτήτων που σε μεγάλο ποσοστό δεν έχει ελληνική εθνική συνείδηση. Ένα εθνολογικά ομοιογενές κράτος γίνεται μετά τούς 15 μήνες των Βαλκανικών Πολέμων πολυεθνικό.

Εντάχθηκαν στο ελληνικό κράτος εθνότητες χωρίς την θέλησή τους και κυρίως χωρίς να αισθάνονται ότι απελευθερώθηκαν. Επιπλέον, πιστεύουν ότι τα σύνορα τῆς συνθήκης τού Βουκουρεστίου δεν είναι οριστικά⁹⁰.

Το 1912 η Θεσσαλονίκη συγκροτείται από 60.000 Εβραίους, 39.000 Έλληνες, 45.000 Μουσουλμάνους και έναν πληθυσμό άλλων εθνοτήτων, κυρίως Βουλγάρων, που φτάνει τα 10.000 άτομα⁹¹. Τον Μάρτιο τού 1916, αν πιστέψουμε τις στατιστικές τῆς εποχής, αρκετοί μπορούμε να υποθέσουμε ότι δηλώνουν για ευνόητους λόγους ψευδή εθνότητα, με τις μετακινήσεις πληθυσμών που σημειώθηκαν, υπερτερεί το ελληνικό στοιχείο αποτελώντας το 59,51% τού πληθυσμού τού νομού Θεσσαλονίκης με 331.992 άτομα. Ακολουθούν οι Μουσουλμάνοι με ποσοστό 22,20% και 123.553 άτομα, οι Εβραίοι το 11,14%, οι σλαβόφωνοι το 5,41%, Βούλγαροι το 0,34% και αδιευκρίνιστης εθνικότητας 1,33%⁹².

⁸⁸ *Εστία*, 25.11.1915

⁸⁹ Θεοδούλου ο.π. σελ. 26 υποσημείωση 17

⁹⁰ Μαυρογορδάτος, ο.π. σελ. 189- 233

⁹¹ Κωστής Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη – τομή τῆς μεταπρατικής πόλης*, τόμος Α΄, Στοχαστής 1978, σελ. 10

⁹² Σπύρος Δ. Λουκάτος, *Πολιτειογραφικά Θεσσαλονίκης, Νομού και Πόλης, στα μέσα τῆς δεκαετίας τού 1910 στο Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, Συμπόσιο 1985, Δήμος Θεσσαλονίκης 1986, σελ. 101-129. Σημειώνουμε ότι υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ νομού και πόλης Θεσσαλονίκης. Κάποιες στατιστικές ταυτίζουν τον νομό με την πόλη κάτι που κάνει τις συγκρίσεις δυσχερέστερες όπως και τα συμπεράσματα. Στην πόλη τῆς Θεσσαλονίκης ο Ελληνικός πληθυσμός, κατά τον Λουκάτο, αποτελεί το 1916 το 41,16% , οι Εβραίοι το 37,05, οι Μουσουλμάνοι το 18,10%.

Οι Τούρκοι τής ελληνικής Μακεδονίας ήθελαν να παραμείνουν τα εδάφη που κατοικούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁹³.

Οι Βούλγαροι επιθυμούσαν να είχαν ενταχθεί τα νέα εδάφη τού ελληνικού κράτους στην Βουλγαρία⁹⁴.

Οι Εβραίοι τής ελληνικής Μακεδονίας δεν είχαν λόγους να θέλουν να αλλάξουν πατρίδα. Η Θεσσαλονίκη το 1912 είναι μία πόλη που κυριαρχεί το εβραϊκό στοιχείο⁹⁵. Απολάμβαναν προνομίων από την Οθωμανική αρχή και χάνουν την ενδοχώρα που δραστηριοποιούνταν εμπορικά⁹⁶.

Ο Βλάσσης Γαβριηλίδης πραγματοποιεί δημοσιογραφική αποστολή στην ελληνική Μακεδονία την άνοιξη τού 1915 για να περιγράψει την κατάσταση που επικρατεί. Το ρεπορτάζ δημοσιεύεται σε συνέχειες. Στις 25 Ιουνίου, γράφει στην *Ακρόπολη* ότι για να ενταχθούν στο ελληνικό κράτος οι αλλοεθνείς πληθυσμοί πρέπει να καθιερωθεί η δημοτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Ένα σλαβόφωνο παιδί μιλάει άλλη γλώσσα στο σχολείο (καθαρεύουσα), άλλη με τούς Έλληνες φίλους του (δημοτική) και άλλη στο σπίτι (βουλγαρική). Επίσης, να σταλούν οι καλύτεροι δάσκαλοι και ιερείς στην περιοχή. Το κείμενο είναι γραμμένο με αρνητική διάθεση για τούς μη Ελληνικούς πληθυσμούς⁹⁷.

Ο Μεταξάς, διαβάζουμε στο ημερολόγιο Στρέιτ, αναφέρεται σε εσωτερικό κίνδυνο⁹⁸. Ανακύπτει το ερώτημα, πως μπορεί η Ελλάδα να επιδιώξει την εδαφική της επέκταση όταν αποτελείται από έναν κατακερματισμένο εθνικό ιστό;

Σε άλλο κεφάλαιο θα δούμε πως ψήφισαν αυτοί οι πληθυσμοί στις πρώτες μετά την εδαφική επέκταση τού κράτους εκλογές.

Η ελληνική οικονομία αμέσως μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων έχει άμεση ανάγκη από 400.000.000 δραχμές (16.000.000 λίρες). Μεγάλο μέρος των ταμειακών αναγκών αντιμετωπίζεται με δανεισμό. Οι προοπτικές τής Ελληνικής οικονομίας κρίθηκαν ενθαρρυντικές και μαζί με το υψηλό επιτόκιο το δάνειο καλύφθηκε γρήγορα από τις αγορές τής Δυτικής Ευρώπης, κυρίως τής Γαλλίας που αγόρασε το 70% τού δανείου. Ωστόσο η οικονομική κατάσταση τής χώρας μετά τον Μάιο τού 1914 είναι

⁹³ Μαυρογορδάτος, ο.π. σελ. 201 -205

⁹⁴ Μαυρογορδάτος, ο.π. σελ. 206-209

⁹⁵ Μοσκόφ, ο.π. σελ. 10

⁹⁶ Μαυρογορδάτος, ο.π. σελ. 209-216

⁹⁷ *Ακρόπολις*, 25.06.1915

⁹⁸ Στρέιτ, ο.π. σελ. 85 εγγραφή τής 01.04.1915. Η φράση Μεταξά έχει ως ακολούθως, « Δεν είναι και ο εσωτερικός κίνδυνος μείζων;». Η φράση αυτή δεν μπορεί παρά να εκφράζει τον φόβο από την εθνολογική συγκρότηση τής χώρας μετά τούς Βαλκανικούς Πολέμους.

τόσο κακή που το κράτος δεν μπορεί να καλύψει τις βασικές του ανάγκες. Δυνατότητα νέου δανεισμού δεν υπάρχει⁹⁹.

Ένας δείκτης της κακής οικονομικής κατάστασης της χώρας είναι το δημόσιο χρέος που παραμένει σταθερό¹⁰⁰ το διάστημα 1898 - 1910. Το 1914 εκτοξεύεται στο 1.194.138.011 δραχμές από 848.427.011 το 1911¹⁰¹. Ένας άλλος δείκτης, το έλλειμμα τού κρατικού προϋπολογισμού, από πλεονασματικός το 1910 και 1911 γίνεται συνεπεία των Βαλκανικών Πολέμων, ελλειμματικός κατά 170.000.000 δραχμές το 1914¹⁰².

Όσπου ξεσπά ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Ο δανεισμός γίνεται στα χέρια της ελληνικής διπλωματίας προϋπόθεση για την έξοδο στον Πόλεμο με αντάλλαγμα, εκτός των άλλων, την παροχή των αναγκαίων οικονομικών πόρων. Ενδεικτικά, η Γαλλία όπως μάς ενημερώνουν οι *Καιροί* τον Οκτώβριο του 1915 προτίθεται να δώσει στην Ελλάδα άτοκο δάνειο ύψους 40.000.000¹⁰³.

Βασιλικές Συγγένειες

Αποτελεί κανόνα, την εποχή που εξετάζουμε, μεταξύ των Βασιλικών Οίκων της Ευρώπης να υπάρχουν συγγενικοί δεσμοί. Ο Κωνσταντίνος είναι γαμπρός του Κάιζερ της Γερμανίας έχοντας παντρευτεί την αδελφή του. Ταυτόχρονα είναι ανιψιός τού Βασιλιά της Αγγλίας Εδουάρδου Ζ΄ και τού Τσάρου Αλεξάνδρου Γ΄¹⁰⁴.

Η αντιβασιλική ιστοριογραφία έχει αναγάγει την συγγένεια τού Έλληνα Βασιλιά με την αδελφή τού Γερμανού Αυτοκράτορα ως μία από τις αιτίες της στάσης τού Κωνσταντίνου έναντι της Αντάντ. Στον τύπο της εποχής, τουλάχιστον τού 1915 δεν υπάρχει η παραμικρή αναφορά στον συγγενικό δεσμό ως αιτία διαμόρφωσης πολιτικής από τον Μονάρχη. Μπορεί να το έκαναν από σεβασμό, φόβο¹⁰⁵, δεν ήθελαν να οξυνθεί

⁹⁹ Κώστας Κωστής, *Ο Πλούτος της Ελλάδας. Η Ελληνική Οικονομία από τούς βαλκανικούς Πολέμους Μέχρι Σήμερα*, Πατάκη 2018, σελ. 66-67

Ο Στρέιτ ο.π. σελ. 22 στην εγγραφή της 23.08.1914 σημειώνει: «Συνομιλία μετά Διομήδους περί οικονομικών. Τα παριστά εις αθλίαν κατάστασιν». Στην εγγραφή της 26.08.1915 σελ. 26 ο.π. αναφέρει: «Διομήδης απελπισμένος δι' οικονομικά». Ο Αλέξανδρος Διομήδης διετέλεσε από τον Αύγουστο 1912 έως τον Φεβρουάριο 1915 Υπουργός Οικονομικών.

¹⁰⁰ Παρά τον πληθωρισμό. Για το ύψος τού οποίου δεν έχουμε στοιχεία.

¹⁰¹ Ανδρέου Ανδρεάδου, *Μελέται επί της Συγχρόνου Ελληνικής Οικονομίας*, Νομική Σχολή τού Πανεπιστημίου Αθηνών, 1939, σελ. 558-560

¹⁰² Κώστας Κωστής, *Τα κακομαθημένα Παιδιά της Ιστορίας. Η Διαμόρφωση τού Νεοελληνικού Κράτους 18^{ος} – 21^{ος} Αιώνας*, Πόλις 2013, σελ. 566- 568

¹⁰³ *Καιροί*, 26.10.1915

¹⁰⁴ Εδουάρδου Ντριώ, *Ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος*, Αθήναι, Τύποις Πρωίας, 1930, σελ. 9

¹⁰⁵ Για την ποινική προστασία της Βασιλικής οικογένειας θα μιλήσουμε κατωτέρω

περαιτέρω η κατάσταση ή απλά δεν πίστευαν πως η Βασίλισσα ασκεί επιρροή στον σύζυγό της. Κατά τον Θεόδωρο Πάγκαλο η Βασίλισσα Σοφία είναι αρχηγός της γερμανικής προπαγάνδας στην Αθήνα¹⁰⁶.

Η μελέτη που έχει πραγματοποιηθεί από τον Γεώργιο Β. Λεονταρίτη στα γερμανικά αρχεία μάς πληροφορεί ότι το Παλάτι μεταδίδει συνεχώς όλα τα κρατικά απόρρητα στην γερμανική Κυβέρνηση¹⁰⁷.

Η συμπεριφορά τού Μονάρχη χαρακτηρίζεται από αντιφάσεις ως προς την εξωτερική πολιτική όπως είδαμε στην περίπτωση τού Επεισοδίου Στρέιτ και όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω στην στάση του απέναντι στα δύο πρώτα υπομνήματα τού Πρωθυπουργού. Από την μία πλευρά υπάρχει η σύνδεσή του με την Γερμανική Αυτοκρατορία, από την άλλη το όνειρο να εισέλθει στην Κωνσταντινούπολη επικεφαλής τού ελληνικού στρατού¹⁰⁸.

Τα Δύο Υπομνήματα

Ας δούμε τι πρότεινε ο Βενιζέλος στα δύο πρώτα υπομνήματα τού Ιανουαρίου 1915 προς τον Βασιλιά και γιατί δεν οδήγησαν σε ρήξη.

Στις 11 Ιανουαρίου ο Υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας ενημερώνει τον Βενιζέλο ότι αν η Ελλάδα στείλει στρατιωτική βοήθεια στην Σερβία θα λάβει ως αντάλλαγμα μεγάλες εκτάσεις στην Μικρά Ασία. Την ίδια ημέρα ο Πρωθυπουργός επιδίδει υπόμνημα στον Κωνσταντίνο με το οποίο ζητά την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο. Στο υπόμνημα αναφέρεται ότι προκειμένου να συμμετάσχει υπέρ της Αντάντ η Βουλγαρία, ή τουλάχιστον να μείνει αμέτοχη, είναι διατεθειμένος να της παραχωρηθεί η πόλη της Καβάλας. Σε κάθε περίπτωση έξοδος στον πόλεμο, συνεχίζει ο Βενιζέλος, είναι αδύνατη αν δεν συμπράξει η Ρουμανία. Η απάντηση της Ρουμανικής Κυβέρνησης είναι αρνητική.

Ο Βενιζέλος στέλνει νέο υπόμνημα στις 17 Ιανουαρίου. Με το ίδιο περιεχόμενο. Την επόμενη ημέρα γίνεται γνωστό ότι η Γερμανία παραχώρησε δάνειο στην Βουλγαρία.

¹⁰⁶ Θεόδωρου Πάγκαλου, *Τα Απομνημονεύματά μου 1897-1947*, τόμος Β' Κέδρος 1959, σελ.56

¹⁰⁷ Leon, ο.π. σελ.443 υποσημείωση 15

¹⁰⁸ Leon, ο.π. σελ. 126

Εκ των πραγμάτων, η Βουλγαρία γίνεται εχθρικό προς την Αντάντ κράτος¹⁰⁹. Ο Πρωθυπουργός αναγκαστικά απαντά αρνητικά στην αγγλική πρόταση¹¹⁰. Κατά τον Βεντήρη, ο Βασιλιάς αντίθετα με τις αντιλήψεις των στενών συνεργατών του (Στρέιτ, Δούσμανης, Μεταξάς), συμφώνησε με τις θέσεις των δύο υπομνημάτων¹¹¹.

Τα δύο υπομνήματα θα γίνουν γνωστά στον Ελληνικό λαό στις 20 και 21 Μαρτίου 1915 όπως θα δούμε κατωτέρω¹¹².

¹⁰⁹ Κάτι που η Αντάντ θα αργήσει να καταλάβει .

¹¹⁰ Μαυρογορδάτος, ο.π. σελ. 40-41

¹¹¹ Βεντήρης, ο.π. σελ. 269 και 273

¹¹² Βεντήρης, ο.π. σελ. 268 - 273

ΑΦΗΡΕΤΑΙ ΤΗΡΑΤΟΡΙΑ ΕΠΙΣΤΡΑΤΗΓΕΙΑΣ 1918

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΙΔΗΣΕΩΝ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΟΔΟΥ ΦΙΛΑΛΛΗΝΩΝ ΑΡΙΘ. 43 ΚΑΙ 45

ΔΙΕΥΤΗΡΙΟ: ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ

ΤΙΜΗ ΕΛΛΗΤΩΝ ΠΝΗΜΑΤΟΣ 2

ΛΟΓΟΤΥΠΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΝΟΣ

ΕΠΕΡΕΦΑΡΜΑΚΕΥΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΕΠΙΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΟΥΓΓΕΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΑΣ

Η ΝΕΑ ΚΒΕΡΒΕΡΗΣΙΣ

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΕΛΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Τὴν συγκρότησιν τῆς νέας κυβέρνησεως, ἥτις ἀποφασίσθη ἐν τῇ μερῇ ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως, ἐπιδόκισται ὡς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὴν βαρύνει καὶ ὁ φόρος τῆς ἐξουσίας ἀποφασίσαι, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν ἀντικειμένῳ τῇ κυβέρνησιν τοῦ α. βασιλέως. Ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῇ μερῇ ἀνακοίνωσιν τῆς ἐξουσίας, ἐπιδόκισται ὡς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὴν βαρύνει καὶ ὁ φόρος τῆς ἐξουσίας ἀποφασίσαι, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν ἀντικειμένῳ τῇ κυβέρνησιν τοῦ α. βασιλέως.

Τὴν συγκρότησιν τῆς νέας κυβέρνησεως, ἥτις ἀποφασίσθη ἐν τῇ μερῇ ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως, ἐπιδόκισται ὡς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὴν βαρύνει καὶ ὁ φόρος τῆς ἐξουσίας ἀποφασίσαι, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν ἀντικειμένῳ τῇ κυβέρνησιν τοῦ α. βασιλέως.

Τὴν συγκρότησιν τῆς νέας κυβέρνησεως, ἥτις ἀποφασίσθη ἐν τῇ μερῇ ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως, ἐπιδόκισται ὡς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὴν βαρύνει καὶ ὁ φόρος τῆς ἐξουσίας ἀποφασίσαι, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν ἀντικειμένῳ τῇ κυβέρνησιν τοῦ α. βασιλέως.

Τὴν συγκρότησιν τῆς νέας κυβέρνησεως, ἥτις ἀποφασίσθη ἐν τῇ μερῇ ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως, ἐπιδόκισται ὡς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὴν βαρύνει καὶ ὁ φόρος τῆς ἐξουσίας ἀποφασίσαι, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν ἀντικειμένῳ τῇ κυβέρνησιν τοῦ α. βασιλέως.

Τὴν συγκρότησιν τῆς νέας κυβέρνησεως, ἥτις ἀποφασίσθη ἐν τῇ μερῇ ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως, ἐπιδόκισται ὡς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὴν βαρύνει καὶ ὁ φόρος τῆς ἐξουσίας ἀποφασίσαι, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν ἀντικειμένῳ τῇ κυβέρνησιν τοῦ α. βασιλέως.

Τὴν συγκρότησιν τῆς νέας κυβέρνησεως, ἥτις ἀποφασίσθη ἐν τῇ μερῇ ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως, ἐπιδόκισται ὡς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὴν βαρύνει καὶ ὁ φόρος τῆς ἐξουσίας ἀποφασίσαι, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν ἀντικειμένῳ τῇ κυβέρνησιν τοῦ α. βασιλέως.

Τὴν συγκρότησιν τῆς νέας κυβέρνησεως, ἥτις ἀποφασίσθη ἐν τῇ μερῇ ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως, ἐπιδόκισται ὡς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὴν βαρύνει καὶ ὁ φόρος τῆς ἐξουσίας ἀποφασίσαι, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν ἀντικειμένῳ τῇ κυβέρνησιν τοῦ α. βασιλέως.

Τὴν συγκρότησιν τῆς νέας κυβέρνησεως, ἥτις ἀποφασίσθη ἐν τῇ μερῇ ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως, ἐπιδόκισται ὡς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὴν βαρύνει καὶ ὁ φόρος τῆς ἐξουσίας ἀποφασίσαι, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν ἀντικειμένῳ τῇ κυβέρνησιν τοῦ α. βασιλέως.

Τὴν συγκρότησιν τῆς νέας κυβέρνησεως, ἥτις ἀποφασίσθη ἐν τῇ μερῇ ἀνακοίνωσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ βασιλέως, ἐπιδόκισται ὡς ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, τὴν βαρύνει καὶ ὁ φόρος τῆς ἐξουσίας ἀποφασίσαι, ἥτις ἐκτελεῖται ἐν ἀντικειμένῳ τῇ κυβέρνησιν τοῦ α. βασιλέως.

Ο Κωνσταντίνος δίνει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον 48χρονο Βουλευτή Πατρών, δικηγόρο με σπουδές στη Νομική Σχολή Αθηνών, στην Γερμανία, το Λονδίνο

και το Παρίσι, Δ. Γούναρη¹¹³. Η κυβέρνηση Γούναρη¹¹⁴ ορκίζεται στις 25 Φεβρουαρίου¹¹⁵. Η σύνθεσή της έχει ως εξής: Πρωθυπουργός και Υπουργός Στρατιωτικών Δ. Γούναρης, Εξωτερικών Γ. Χρηστάκης Ζωγράφος, Εσωτερικών Ν. Τριανταφυλλάκος, Δικαιοσύνης Π. Τσαλδάρης, Ναυτικών Ν. Στράτος, Οικονομικών Π. Πρωτοπαπαδάκης, Συγκοινωνίας Γ. Μπαλτατζής, Παιδείας Χ. Βοζίκης και Εθνικής Οικονομίας Αθ. Ευταξίας.

Ο Γούναρης δεν διαθέτει την δεδηλωμένη. Ο Βενιζέλος δέχεται να κυβερνά την χώρα ένας Πρωθυπουργός που δεν τον στηρίζει η Κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Σε καθεστώς Βασιλευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας ο ανώτατος άρχοντας διορίζει όποιον θέλει πρωθυπουργό κατά το άρθρο 31 τού Συντάγματος¹¹⁶ αρκεί να έχει την εμπιστοσύνη τής Βουλής σύμφωνα με την Αρχή της Δεδηλωμένης που διακηρύχθηκε στις 19 Αυγούστου 1875 από τον Βασιλιά Γεώργιο Α΄¹¹⁷. Είναι αδιανόητο σε Κοινοβουλευτικό πολίτευμα η Κυβέρνηση να μην απολαμβάνει τής εμπιστοσύνης τής Βουλής¹¹⁸. Ο Γ. Θεοτόκης σε ομιλία του στην Βουλή στις 23 Ιουνίου 1905 έλεγε: «Ο Βασιλεύς έχει δικαίωμα να διορίζη οιονδήποτε Πρωθυπουργόν [...] άλλ' η εξάσκησις τού δικαιώματος τούτου υποβάλλεται εις κανόνας, τούς οποίους δεν δύναται να παραβή τις χωρίς να παραβή την έννοιαν τού Συντάγματος. Κανών δε απαράβατος είναι ότι ο διοριζόμενος Πρωθυπουργός πρέπει να έχη υπέρ αυτού την εν την Βουλή πλειοψηφίαν άνευ τής οποίας δεν δύναται συνταγματικώς να υπάρχη»¹¹⁹.

Κατά την κρατούσα άποψη η πρωθυπουργοποίηση Γούναρη αποτελεί το εναρκτήριο σημείο του Εθνικού Διχασμού¹²⁰.

¹¹³ *Ακρόπολις*, 24.02.1915, Ριζάς ο.π. σελ. σελ. 94

¹¹⁴ Υπουργείο Γούναρη, κατά την ορολογία της εποχής

¹¹⁵ *Αθήναι*, 25.02.1915

¹¹⁶ Μαυριά – Παντελή, ο.π. σελ.106

¹¹⁷ Γιώργος Αναστασιάδης, *Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία τής Ελλάδας 1821-1941*, εκδ. Σάκκουλα 2001, σελ. 93. Αναλυτικά για την Αρχή τής δεδηλωμένης σελ.85-96

Ιωάννου Αραβαντινού, *Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον*, Τυπογραφείον Παλιγγενεσίας Ιω. Αγγελοπούλου 1897, σελ.177- 178 υποσημείωση 155 ο οποίος παρουσιάζει εκτενώς, με ιστορικές αναφορές, την Αρχή τής Δεδηλωμένης. Χαρακτηριστικά ο σπουδαίος νομικός σημειώνει : «Το υπό το κράτος τού Συντάγματος τού 1864 κυβερνητικόν σύστημα τής Ελλάδος δύναται τις να διαιρέση εις δύο περιόδους, εις την προ τού 1875 και εις την μετά το έτος τούτο περίοδον. Κατά την πρώτην περίοδον παρουσιάζονται παραφωνίαι τινές εν τη εφαρμογή του Συντάγματος.»

¹¹⁸ Δημήτρης Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1982 σελ. 326 . Αλιβιζάτος ο.π. σελ.130

Αριστόβουλος Μάνεσης, *Αι Εγγυήσεις Τηρήσεως τού Συντάγματος*, τόμος II, Π. Σάκκουλα 1965, σελ.422-423

¹¹⁹ Παρατίθεται στο Μάνεσης ο.π. σελ. 433 υποσημείωση 27

¹²⁰ Μαυροκορδάτος, ο.π. σελ. 53

Ενώ ο βενιζελικός τύπος αντιμετωπίζει με σεβασμό τον Βασιλιά, ο αντιβενιζελικός, υβρίζει τον μέχρι πριν λίγες μέρες Πρωθυπουργό με εκφράσεις όπως: Τέως Μεσσίας, τέως κ. Βίσμαρκ, τέως Μ. Ναπολέοντας, τέως κ. Αετού¹²¹.

Ένας λόγος της αντιμετώπισης που έχει ο Κωνσταντίνος από τις βενιζελικές εφημερίδες είναι η ισχυρή προστασία που παρέχει στο Στέμμα η ποινική νομοθεσία¹²². Στο άρθρο 1 του νόμου της 27 Ιουνίου 1850 διαβάζουμε, «[μ]ε ειρκτήν το πολύ επτά ετών τιμωρείται, όστις διά τού τύπου (...) εξυβρίζει, ή χλευάζει τον Βασιλέα (...) ή προσπαθεί να διεγείρη μίσος ή περιφρόνησιν [κατά τού Βασιλέα]»¹²³.

Το Υπουργικό Συμβούλιο αποτελείται από φιλογερμανούς πολιτικούς. Με μία εξαίρεση. Κατόπιν υπόδειξης του Ε. Βενιζέλου, το υπουργείο Εξωτερικών ανατίθεται στο φιλοανταντικό Γ. Χρηστάκη Ζωγράφο. Από αρχειακές πηγές έχουμε την πληροφορία¹²⁴ πως ο Ζωγράφος αποτελεί ξένο σώμα στην κυβέρνηση. Και ο τύπος όμως αρκετά συχνά αναφέρεται σε παραίτηση ή σε διάψευση παραίτησης τού Υπουργού Εξωτερικών¹²⁵.

Η Εξωτερική Πολιτική

Η Κυβέρνηση Γούναρη συνεχίζει τις διαπραγματεύσεις με την Αντάντ για έξοδο από την ουδετερότητα¹²⁶. Κατά μία άποψη οι διαπραγματεύσεις είναι προσχηματικές. Οι βασιλικές εφημερίδες συχνά αναφέρουν πως δεν αποκλείεται η έξοδος της Ελλάδας στον Πόλεμο¹²⁷. Θέση της κυβέρνησης Γούναρη είναι πως συμμετοχή στον πόλεμο χωρίς εγγυήσεις είναι αδιανόητη¹²⁸. Η πρώτη ανακοίνωση της νέας Κυβέρνησης στις 26 Φεβρουαρίου αναφέρεται στην εξωτερική πολιτική. Σε αυτήν διαβάζουμε ότι η

¹²¹ *Αθήναι*, 23.02.1915

¹²² Κωνσταντίνου Ν. Κωστή, *Ερμηνεία τού εν Ελλάδι Ισχύοντος Ποινικού Νόμου*, Εν Αθήναις, Τυπογραφίον Παλιγγενεσίας Αγγελουπούλου, 1877 τόμος δεύτερος, το δεύτερο κεφάλαιο τού ισχύοντος (το 1915) Ποινικού Νόμου έχει τίτλο, «περί εξυβρίσεως τού Βασιλέως, τού διαδόχου, τού διέποντος την Βασιλείαν, και τής Βασιλικής οικογενείας», σελ. 69 – 84

¹²³ Κωστή, *Ερμηνεία*, ο.π. σελ. 74

¹²⁴ Μαριάννα Χριστοπούλου, *Δημήτριος Γούναρης*, Ίδρυμα της βουλής των Ελλήνων, 2017 σελ.153 με παραπομπές σε αρχειακές πηγές.

Ο Στρέιτ ο.π. σχεδόν κάθε φορά που αναφέρεται στο πρόσωπο τού Ζωγράφου το κάνει για να προβάλλει την ανεπάρκειά του. Ενδεικτική η εγγραφή της 1 Απριλίου, σελ. 85-86, όπου σημειώνει: «Μ' επισκέπτεται ο Κακλαμάνος όπως μοι παραστήση την ανάγκη ν' αναλάβω εγώ το Υπουργείον των εξωτερικών, τού Ζωγράφου μη επαρκούντος ουδέ δια την συνήθη υπηρεσίαν».

¹²⁵ *Αθήναι*, 11.04.1915. *Ακρόπολις*, 04.05.1915.

¹²⁶ *Ακρόπολις*, 12.04.1915, 25.04.1915: «Η Κυβέρνησις δεν είνε δυνατόν να δίδη καθ' εκάστην ημέραν δελτίον των διαπραγματεύσεων αυτής προς ταύτην ή εκείνην την Δύναμιν» .

¹²⁷ *Ακρόπολις*, 11.04.1915

¹²⁸ *Αθήναι*, 27.04.1915

Ελληνική Κυβέρνηση θα εκπληρώσει τις συμμαχικές της υποχρεώσεις χωρίς όμως να τεθεί σε κίνδυνο η ακεραιότητα της χώρας¹²⁹. Σε καμία περίπτωση ο Γούναρης δεν δέχεται παραχωρήσεις ελληνικών εδαφών στην Βουλγαρία με αντάλλαγμα εδάφη που κατέχει η Οθωμανική Αυτοκρατορία και στο τέλος του πολέμου η Αντάντ θα τα παραχωρήσει στην Ελλάδα.

Στις διαπραγματεύσεις με την Αντάντ κύριο ρόλο διαδραματίζουν ο Υπουργός Εξωτερικών και ο αδελφός του Βασιλιά Πρίγκιπας Γεώργιος. Και οι δύο υποστηρίζουν την συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο Γεώργιος Χρηστάκης Ζωγράφος λίγες ημέρες μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, δηλώνει στον Στρέιτ πως η Ελλάδα πρέπει το συντομότερο δυνατό να βγει στον πόλεμο με προϋποθέσεις, πρώτον την εγγύηση της ακεραιότητας της χώρας για δέκα έτη, δεύτερον την σύμπραξη της Βουλγαρίας και τρίτον την αποστολή συμμαχικού στρατού σε περίπτωση εγκατάλειψης των Δαρδανελίων από την Αντάντ¹³⁰.

Ο Ζωγράφος βρίσκεται υπό την ψυχική πίεση που του προκάλεσε η προθεσμία 15 ημερών που έθεσε στην ελληνική Κυβέρνηση για σύμπραξη στον Ευρωπαϊκό Πόλεμο ο Υπουργός Εξωτερικών της Αγγλίας¹³¹.

Τέλη Μαρτίου, στο Υπουργικό Συμβούλιο, υπό την προεδρία και την σύμφωνη γνώμη του Κωνσταντίνου, αποφασίζεται να ενημερωθούν οι πρεσβευτές των χωρών της Αντάντ για τις προϋποθέσεις με τις οποίες η Ελλάδα θα συμμετείχε στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στο πλευρό της τριπλής. Το σχετικό έγγραφο αποστέλλεται την 1 Απριλίου και έχει τούς εξής όρους¹³²:

1. Εγγύηση της εδαφικής ακεραιότητας του κράτους κατά την διάρκεια του πολέμου και για ορισμένα χρόνια μετά το τέλος του,
2. Αντικείμενο του πολέμου να είναι η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,
3. Καθορισμός των εκτάσεων της Μικράς Ασίας που θα περάσουν στην ελληνική επικράτεια μετά το τέλος του Πολέμου.

¹²⁹ *Καιροί*, 27.02.1915

¹³⁰ Στρέιτ, ο.π. σελ. 53 εγγραφή της 08.03.1915 στην οποία αναφέρει: « Μ΄ επισκέπτεται ο Ζωγράφος. Λίαν νευρικός μοι εκθέτει τα σκέψεις του περί ανάγκης αμέσων δηλώσεων».

¹³¹ Στρέιτ, ο.π. σελ. 48 εγγραφή της 05.03.1915

¹³² Βεντήρης, ο.π. σελ 323.

Στρέιτ, ο.π. σελ. 80-85 εγγραφή της 31.03.1915.

Στον Βεντήρη αναφέρεται και ο όρος ότι αν η Βουλγαρία παραμείνει ουδέτερη ο Ελληνικός στρατός θα περιορισθεί σε επιχειρήσεις επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Στρέιτ δεν κάνει αυτή την αναφορά. Στα υπόλοιπους όρους τα δύο κείμενα ταυτίζονται.

Ο Γούναρης, παρατηρεί ο Βεντήρης, θέλει να εφαρμόσει την εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου χωρίς τον Βενιζέλο¹³³.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι εντός τής Αντάντ υπάρχει διχογνωμία για την συμμετοχή τής Ελλάδας στον Πόλεμο. Η Ρωσία δεν θέλει σε καμία περίπτωση ελληνικά στρατεύματα να εισέλθουν στην Κωνσταντινούπολη. Ο Τσάρος έχει ως σκοπό να γίνει η Κωνσταντινούπολη περιοχή τής επικράτειάς του. Στο τέλος Φεβρουαρίου 1915 υπό αυστηρές προϋποθέσεις, δέχεται ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών την συμμετοχή τής Ελλάδας στην επιχείρηση των Δαρδανελίων.

Οι προϋποθέσεις αυτές είναι:

1. Η Ελλάδα δεν θα προσκληθεί στο πόλεμο αλλά θα λάβει την πρωτοβουλία προσφοράς στρατευμάτων της, πάντοτε υπό την καθοδήγηση τής Εγκάρδιας Συνεννόησης,
2. Δεν θα παραχωρηθούν εδάφη τής Θράκης ή των Στενών ούτε θα επιτραπεί η είσοδος ελληνικού στρατού στην Κωνσταντινούπολη,
3. Οι περιοχές δράσεις των ελληνικών στρατευμάτων θα προσδιοριστούν επακριβώς από την Αντάντ.

Μετά από διαπραγματεύσεις που κράτησαν ένα μήνα, Αγγλία και Γαλλία δέχτηκαν στις 27 Μαρτίου τούς Ρωσικούς όρους. Είναι μάλλον αμφίβολο ότι κάποια Ελληνική Κυβέρνηση θα μπορούσε να τούς δεχτεί. Οι προϋποθέσεις που έθεσε ο Sazonov είχαν ως σκοπό να μείνει η Ελλάδα εκτός τού Πολέμου σε περιοχές τής Τουρκίας¹³⁴.

¹³³ Η φράση « την πολιτικήν τού Βενιζέλου, χωρίς τον Βενιζέλον» αποδίδεται στον αδελφό τού Βασιλιά Πρίγκιπα Γεώργιο, βλ. Βεντήρης, ο.π. σελ. 322

¹³⁴ Leon, ο.π. σελ. 132-139

2. Η ΠΡΟΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Στις 23 Φεβρουαρίου ο Βασιλιάς αναστέλλει, δυνάμει του άρθρου 38 Συντάγματος¹³⁵, όπως είχε συμφωνηθεί με τον Βενιζέλο, την λειτουργία της Βουλής για 30 ημέρες. Μετά το πέρας της προθεσμίας αυτής, θα διενεργηθούν εκλογές εντός 45 ημερών, το πρώτο 10ήμερο τού Μαΐου 1915¹³⁶.

Ολόκληρη την προεκλογική περίοδο, κυριαρχεί στην πλευρά των βενιζελικών ο φόβος ότι οι εκλογές δεν θα γίνουν¹³⁷. Στις 27 Μαρτίου δημοσιεύεται το διάταγμα λήξεως της Γ' Βουλευτικής συνόδου¹³⁸. Το διάταγμα περί διαλύσεως της Βουλής θα δημοσιευθεί μετά 15 ημέρες¹³⁹.

Βασική προεκλογική θέση της νέας Κυβέρνησης είναι πως επιθυμεί την έξοδο από την ουδετερότητα στο πλευρό της Αντάντ αν δοθούν εγγυήσεις για την ασφάλεια της χώρας.

Ο φιλοβασιλικός τύπος αντιμετωπίζει τον Κωνσταντίνο ως αρχηγό της αντιβενιζελικής παράταξης. Ο Βασιλιάς δεν είναι ο ρυθμιστής του πολιτεύματος υπεράνω κομμάτων όπως τον θέλει το Σύνταγμα, αλλά ένας κατά κάποιο τρόπο κομματάρχης. Σε αυτό το πλαίσιο, η *Ακρόπολις* αρχίζει την δημοσίευση σε συνέχειες υμνητικής βιογραφίας τού Κωνσταντίνου¹⁴⁰.

Στον προεκλογικό αγώνα κυριαρχεί η εξωτερική πολιτική¹⁴¹. Στα εσωτερικά ζητήματα αφενός υπάρχει ταύτιση προσεγγίσεων αφετέρου ο Μεγάλος Πόλεμος δεν αφήνει να

¹³⁵ Μαυριά – Παντελή, ο.π. σελ. 106

¹³⁶ *Εστία*, 23.02.1915

¹³⁷ Ενδεικτικά, *Αθήναι* 07.04.1915. *Ακρόπολις* 07.04.1915: « Αντιθέτως προς όσα σκοπίμως γράφονται (...) η Κυβέρνησις εμμένει εις την απόφασίν της όπως καλέση τον λαόν εις εκλογάς. Ο χρόνος τής δημοσιεύσεως τού Διατάγματος τής διαλύσεως και τού προκηρύσσοντος τας εκλογάς δια την νέαν Βουλήν Διατάγματος, δεν ωρίσθη επακριβώς. Φαίνεται όμως πιθανότερον ότι (...) αι εκλογαί να ενεργηθούν εντός τού τελευταίου δεκαπενθημέρου τού προσεχώς μηνός» .

Εστία, 16.04.1915 στο κύριο άρθρο σημειώνει: «όχι μόνον δεν θεωρείται υπ'αυτών των Κυβερνητικών κύκλων ως το αντίδοτο τής καταστάσεως [οι εκλογές], αλλά συνοδεύεται η απόφασις και υπό ειδήσεως άλλης, περί τού τρόπου καθ' ον θα αναβληθούν αι εκλογαί, εάν τυχόν μετά την δημοσίευσιν τού Διατάγματος τής διαλύσεως ήθελον εμφανισθή εξωτερικά γεγονότα ικανά να μη επιτρέψωσι την ενέργειαν αυτών». Στην επόμενη παράγραφο συνεχίζει: « η αλήθεια αύτη συνάγεται εξ αυτών των ανακοινωθέντων τού Κυβερνητικού Τύπου και τής αρθρογραφικής του πολεμικής. (...) [Ε]πιβάλλουν να πιστεῦσωμεν (...) περί τού δυνατού τής ματαιώσεως των εκλογών και μετά την προκήρυξιν των».

¹³⁸ Κάθε βουλευτική περίοδος έχει διάρκεια τέσσερα χρόνια και αποτελείται από τέσσερις συνόδους.

¹³⁹ *Αθήναι*, 28.03.1915

¹⁴⁰ Την βιογραφία συνέγραψε ο αρχισυντάκτης της εφημερίδας Ν. Κρανιωτάκης. Είναι τόσο υμνητικά γραμμένη που μπαίνει στον χώρο της κοροϊδίας. Ενδεικτικά, «Είναι φτιαγμένος από το ύφασμα των πραγματικών βασιλέων», «Είναι βασιλιάς με τα ούλα του».

¹⁴¹ Χριστοπούλου, ο.π. σελ. 172

αναδειχθούν οι ενδεχόμενες διαφοροποιήσεις. Το πρόγραμμα που δίνει η κυβέρνηση στην δημοσιότητα, λίγο πριν τις εκλογές, στις 28 Μαΐου είναι γενικόλογο¹⁴².

Το Κυβερνητικό Ανακοινωθέν

Σε Κυβερνητικό ανακοινωθέν, που δόθηκε στην δημοσιότητα¹⁴³ την 15 Μαρτίου υπάρχει η φράση ότι, «η Κυβέρνησις εργάζεται προς αποφυγήν των κινδύνων τούτων άνευ παραχωρήσεων, τας οποίας άλλοι δεν ησθάνοντο ίσως ασυμβιβάστους προς τα εθνικά συμφέροντα». Πρόκειται για ευθεία επίθεση εναντίον του Βενιζέλου. Ο αντιβενιζελικός τύπος κατηγορεί τον Βενιζέλο για ενδοτικότητα¹⁴⁴.

Το ανακοινωθέν βρίσκει τον Βενιζέλο στις Σπέτσες. Στις 17 Μαρτίου επιστρέφει εσπευσμένως στην Αθήνα. Σε συνομιλία με δημοσιογράφους στο Φάληρο δηλώνει πως καμία εδαφική παραχώρηση δεν ζητήθηκε από την Ελλάδα κατά τις διαπραγματεύσεις με την Αντάντ για έξοδο της χώρας από την ουδετερότητα. Τα περί παραχωρήσεως της Καβάλας στην Βουλγαρία είναι ψευδή¹⁴⁵. Δεν μπορεί να πει την αλήθεια. Αν την έλεγε θα έκανε ζημιά στην ελληνική εξωτερική πολιτική.

Στις 18 Μαρτίου ζητά με επιστολή του στον Υπουργό Εξωτερικών, την ανάκληση του κυβερνητικού ανακοινωθέντος¹⁴⁶.

Στις 20 Μαρτίου δίνεται στην δημοσιότητα η επιστολή Βενιζέλου προς τον Γ. Χρηστάκη Ζωγράφο με την οποία απαντά στο ανακοινωθέν¹⁴⁷.

Στην επιστολή αναφέρεται ότι, στις αρχές Ιανουαρίου 1915 η Αντάντ πρότεινε στην ελληνική κυβέρνηση την παραχώρηση μεγάλων περιοχών της Μικράς Ασίας με αντάλλαγμα την παροχή στρατιωτικής βοήθειας στην Σερβία. Με την πρώτη επιστολή (υπόμνημα) προς τον Βασιλιά στις 12 Ιανουαρίου, εισηγήθηκε για να εξασφαλιστούν τα ελληνικά συμφέροντα έναντι του βουλγαρικού κινδύνου, να παραχωθούν 2.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα της ανατολικής Μακεδονίας στην Βουλγαρία υπό τους εξής όρους:

1. Παραχώρηση μεταξύ Δοϊράνης Γευγελής έκτασης 10.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων,

¹⁴² *Εστία*, 28.05.1915, σχολιάζει το πρόγραμμα στο κύριο άρθρο ως εξής: «ηδύναντο να απευθυνθώσιν εξ ίσου εις Έλληνας και εις Κινέζους, κατά την σύγχρονον εποχήν ή και μετά διακόσια έτη».

¹⁴³ *Εστία*, 15.03.1915

¹⁴⁴ *Ακρόπολις*, 16.03.1915

¹⁴⁵ *Ακρόπολις*, 17.03.1915

¹⁴⁶ *Εστία*, 18.03.1915

¹⁴⁷ *Εστία*, 20.03.1915

2. Έξοδος της Βουλγαρίας στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ,
3. Η παραχώρηση να γίνει μετά το τέλος του πολέμου και μόνον εάν συνεπεία αυτού η Ελλάδα εξασφάλιζε 140.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα στην Μικρά Ασία,
4. Ελλάδα και Βουλγαρία θα αναλάβουν την εξαγορά των περιουσιών των προσφύγων που θα έχει κάθε χώρα.

Την απάντηση στην επιστολή Βενιζέλου προς τον Υπουργό Εξωτερικών αναλαμβάνει να δώσει ο Πρωθυπουργός¹⁴⁸. Σε αυτήν αναφέρει πως το ανακοινωθέν μιλάει μόνο για ελάχιστη πιθανότητα ενδεχομένου παραχωρήσεως εδαφών. Ο Πρωθυπουργός τονίζει πως είναι τόσο λεπτομερής, στο υπόμνημα, ο καθορισμός της ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρία που εύλογα δημιουργούνται υπόνοιες¹⁴⁹. Στο τέλος της απάντησης Γούναρη υπάρχει ο λόγος έκδοσης τού ανακοινωθέντος: οι σφοδρές επιθέσεις που δέχεται καθημερινά η Κυβέρνηση από τον τύπο.

Ο Βενιζέλος δίνει στην δημοσιότητα το πρώτο υπόμνημα της 11ης Ιανουαρίου¹⁵⁰. Σε αυτό γράφει προς τον Βασιλιά: «[Αν οι] παραχωρήσεις αυτές δεν ήρκουν όπως προσελκυσθή η Βουλγαρία προς σύμπραξιν μετά των παλαιών της αυτής συμμάχων ή τουλάχιστον προς τήρησιν ευμενούς έναντι αυτών ουδετερότητος, δεν θα εδίσταζα, όσον οδυνηρά και αν είναι η εγχείρησις, να συμβουλευσω την θυσίαν της Καβάλας όπως διασωθή ο εν Τουρκία Ελληνισμός και ασφαλισθή η δημιουργία αληθούς Μεγάλης Ελλάδος, περιλαμβανούσης πάσας σχεδόν τας χώρας εις τα οποίας ο Ελληνισμός έδρασε κατά την μακραίωνα αυτού ιστορίαν». Στο τελευταίο εδάφιο τού αποσπάσματος, μάς δίνεται η αντίληψη που έχει ο Βενιζέλος για την Μεγάλη Ιδέα. Όσο τυχοδιωκτικό ήταν το κυβερνητικό ανακοινωθέν¹⁵¹ ακόμα χειρότερη είναι η αντίδραση Βενιζέλου με την δημοσίευση του Υπομνήματος.

Η *Αθήναι* της 24 Μαρτίου τον κατηγορεί πως έδωσε στην δημοσιότητα κρατικά μυστικά. Πράγματι, η επίσημη παραδοχή από τον πρώην Πρωθυπουργό της πρόθεσης εκχώρησης της Καβάλας, ενίσχυσε διπλωματικά την θέση της Βουλγαρίας η οποία δεν θα ζητούσε τίποτα λιγότερο από όσα ήταν διατεθειμένη να της δώσει η Ελλάδα¹⁵².

¹⁴⁸ *Αθήναι*, 19.03.1915

¹⁴⁹ Χριστοπούλου, ο.π. σελ. 165

¹⁵⁰ *Εστία*, 21.03.1915

¹⁵¹ Ο Ζαβιτσιάνος ο.π. σελ. 58 χαρακτηρίζει τον το Κυβερνητικό ανακοινωθέν της 15 Μαρτίου ως πράξη «πρόστυχη»

¹⁵² Χριστοπούλου, ο.π. σελ. 166

Στις 25 Μαρτίου η *Εστία* γράφει ότι ο πρώην Πρωθυπουργός αναγκάστηκε να δώσει στην δημοσιότητα τα αυστηρώς απόρρητα έγγραφα για να μάθει ο ελληνικός λαός την αλήθεια. Η θέση που διατυπώνει η *Εστία* δεν πείθει. Προκειμένου να δικαιωθεί ο Βενιζέλος δίνει (σε καιρό πολέμου) στην δημοσιότητα έγγραφα που γνωρίζει πως θα κάνουν ζημιά στα ελληνικά συμφέροντα.

Στις 24 Μαρτίου εκδίδεται νέο Κυβερνητικό ανακοινωθέν¹⁵³, ως απάντηση στην θέση του Βενιζέλου πως ο Βασιλιάς συμφώνησε στην παραχώρηση ελληνικών εδαφών στην Βουλγαρία. Σε αυτό αναφέρεται πως ο Βασιλιάς ουδέποτε έδωσε την έγκρισή του στις εισηγήσεις Βενιζέλου.

Στην *Εστία* τις 27 Μαρτίου διαβάζουμε ότι ο Βενιζέλος έστειλε επιστολή στον Κωνσταντίνο δύο μέρες νωρίτερα με την οποία τού ζήτησε να πει την αλήθεια, δηλαδή πως συμφώνησε με τις προτάσεις τής τότε Κυβέρνησης. Στο τέλος τής επιστολής αναφέρει ότι αν δεν λάβει ικανοποιητική απάντηση θα τερματίσει την πολιτική του σταδιοδρομία. Ο Μονάρχης δεν απάντησε, αντ' αυτού έστειλε επιστολή προς τον πρώην Πρωθυπουργό στις 24 Μαρτίου ο Γούναρης. Σε αυτήν αναφέρεται ότι ο Βενιζέλος συνεπεία πλάνης νόμισε πως ο αρχηγός τού κράτους συμφώνησε με την εκχώρηση ελληνικών εδαφών στην Βουλγαρία. Η μη κάλυψη του Βενιζέλου από τον Κωσταντίνο οδηγεί τον πρώην πρωθυπουργό στην σπασμωδική απόφαση να δηλώσει πως εγκαταλείπει την πολιτική¹⁵⁴.

Ο πρώην Πρωθυπουργός αναθέτει την διεύθυνση τού κόμματος σε επιτροπή με μέλη τούς διατελέσαντες Φιλελεύθερους Υπουργούς υπό την προεδρία τού Κωνσταντίνου Ζαβιτσιάνου¹⁵⁵. Λίγες ημέρες αργότερα αναχωρεί για την Αίγυπτο όπου φιλοξενείται στην οικεία Μπενάκη.

Η Ιταλία

Η Ιταλία βρίσκεται σε στρατιωτική συμμαχία από το 1882 με την Γερμανία και την Αυστρία. Ταυτόχρονα έχει εδαφικές αξιώσεις έναντι τής Αυστροουγγαρίας¹⁵⁶. Όταν

¹⁵³ *Εστία*, 24.03.1915

¹⁵⁴ *Αθήναι* 26.03.1915.

Ο Βλάσης Γαβριηλίδης συχνά στην αρθρογραφία του τον αναφέρει ως «ο Μέγας πηγαينوερχόμενος», ενδεικτικά: *Ακρόπολις*, 15.05.1915.

Στις 02.05.1915 η *Αθήναι* μεταφέρει συνέντευξη που έδωσε ο Βενιζέλος στην *Daily News*. Σε αυτήν αναφέρει πως θα επανέλθει στην πολιτική όταν τελειώσει ο Διεθνής Πόλεμος.

¹⁵⁵ Ζαβιτσιάνος, ο.π. σελ. 60 - 61

¹⁵⁶ Ισνένγκι, ο.π. 17

ξεσπά ο Πόλεμος δηλώνει ότι θα παραμείνει ουδέτερη¹⁵⁷. Ο ιταλικός λαός θέλει με πείσμα η χώρα του να εξέλθει της ουδετερότητας και να πολεμήσει εναντίον, πρωτίστως, των αυστριακών διαβάζουμε στα κείμενα των ειδησεογραφικών πρακτορείων που αναπαράγει ο ελληνικός τύπος¹⁵⁸. Στην Αυστρία υπάρχουν περιοχές με συμπαγείς ιταλικούς πληθυσμούς. Μεγάλες διαδηλώσεις πραγματοποιούνται σε ολόκληρη την ιταλική επικράτεια¹⁵⁹.

Το καλοκαίρι τού 1914, οι έξι αδελφοί Γκαριμπάλντι, εγγόνια τού ήρωα τής ιταλικής ανεξαρτησίας Τζουζέπε Γκαριμπάλντι, δημιουργούν την λεγεώνα Γκαριμπάλντι που αποτελείται από 3.000 εθελοντές. Με επικεφαλής τον πρωτότοκο Πεπίνο Γκαριμπάλντι φτάνουν στο Παρίσι για να καταταγούν στον Γαλλικό στρατό και γίνονται δεκτοί με ενθουσιασμό¹⁶⁰. Από το γεγονός αυτό φαίνεται προς τα πού κλίνει η πλάστιγγα τής ιταλικής κοινής γνώμης.

Δημιουργούνται δύο τάσεις στην Ιταλική πολιτική σκηνή. Οι υποστηρικτές τής ουδετερότητας και εκείνοι που θέλουν την έξοδο στον πόλεμο δίπλα στην Αντάντ. Όμως και οι υποστηρικτές τής ουδετερότητας (ρωμαιοκαθολικοί, σοσιαλιστές και ένα κομμάτι των φιλελεύθερων) ζητούν ως αντάλλαγμα την ειρηνική παραχώρηση αλύτρωτων εδαφών που ανήκουν στην Αυστρία. Όταν η Κυβέρνηση ανακοινώνει την απόφασή της οι ουδετερόφιλοι υποστηρίζουν την πολεμική εμπλοκή¹⁶¹. Σημειώνεται ότι η ιταλική πολιτική ηγεσία διαπραγματεύεται και με τα δύο στρατόπεδα τού Μεγάλου Πολέμου¹⁶².

Στα μέσα Μαΐου 1915, ύστερα από αμφιταλαντεύσεις¹⁶³, η Ιταλία συντάσσεται με την Αντάντ¹⁶⁴. Η Τριπλή Συνεννόηση γίνεται Τετραπλή¹⁶⁵.

Η έξοδος της Ιταλίας στον Πόλεμο έχει αντίκτυπο και στην ελληνική προεκλογική αντιπαράθεση. Για τους αντιβενιζελικούς η Ιταλία, σε αντίθεση με την Ελλάδα, μπήκε στον πόλεμο έχοντας εξασφαλίσει ανταλλάγματα¹⁶⁶. Στις 13 Απριλίου 1915 υπογράφεται μυστικό πρωτόκολλο στο Λονδίνο μεταξύ της Αντάντ και του Ιταλού

¹⁵⁷ Στο ίδιο

¹⁵⁸ *Ακρόπολις*, 05.05.1915

¹⁵⁹ *Εστία*, 29.04. 1915. *Ακρόπολις*, 05.05.1915. Αθήναι, 09.05.1915: είναι απερίγραπτος ο ενθουσιασμός του Ιταλικού λαού για την αναμενόμενη κήρυξη του πολέμου.

¹⁶⁰ Ισνένγκι, ο.π. σελ. 39-47

¹⁶¹ Ισνένγκι, ο.π. σελ. 79

¹⁶² Στο ίδιο

¹⁶³ *Αθήναι*, 04.05.1915

¹⁶⁴ Ισνένγκι, ο.π. σελ. 78-79

¹⁶⁵ Κατά την έκφραση των εφημερίδων τής εποχής, ενδεικτικά: *Καιροί* 03.07.1915

¹⁶⁶ *Ακρόπολις*, 07.05.1915, 09.05.1915, 15.05.1915

πρέσβη που ρυθμίζει λεπτομερώς τα ανταλλάγματα της Ιταλίας¹⁶⁷. Για τους βενιζελικούς είναι λάθος να μείνει ουδέτερη η Ελλάδα με την Ιταλία στο πλευρό της Αντάντ. Τα συμφέροντα της Ελλάδας συγκρούονται με αυτά της Ιταλίας. Η Ρώμη έχει βλέψεις στην Β. Ήπειρο και την Μικρά Ασία¹⁶⁸.

Τα Δαρδανέλια

Καθημερινές και εκτενείς είναι οι αναφορές των εφημερίδων στον πόλεμο των Στενών. Όπως καθημερινά όλες εφημερίδες αναφέρουν λεπτομερώς ειδήσεις από όλα τα μέτωπα του Ευρωπαϊκού Πολέμου. Η θέση που προβάλλει το σύνολο του τύπου είναι φιλοανταντική¹⁶⁹. Παντού νικά η Αντάντ¹⁷⁰.

Όταν στα τέλη Απριλίου 1915 η Τριπλή Συνεννόηση φαίνεται να αντιμετωπίζει δυσκολίες στα Δαρδανέλια, οι αντιβενιζελικές εφημερίδες προσθέτουν ακόμα ένα επιχείρημα στην απόφαση του Βασιλιά να κρατήσει εκτός πολέμου την Ελλάδα¹⁷¹. Διαβάζουμε στην *Αθήναι* της 19 Απριλίου: Εκτός των τεράστιων απωλειών σε ανθρώπινες ζωές θα έμεναν τα σύνορα με την Βουλγαρία ακάλυπτα και ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας θα βρισκόταν στο έλεος της τουρκικής θηριωδίας¹⁷².

Οι αρνητικές για την Αντάντ εξελίξεις στα Δαρδανέλια, απασχολούν και το Βρετανικό Κοινοβούλιο με κατάθεση επερώτησης κατά του υπουργού Ναυτικών Winston Churchill¹⁷³ ο οποίος απάντησε πως η επιχείρηση μελετήθηκε επισταμένως. Η αγγλική Κυβέρνηση ανασχηματίζεται λόγω τής αποτυχίας στα Στενά¹⁷⁴.

Παρά την τεράστια συγκέντρωση στρατευμάτων αγγλικών, γαλλικών, σενεγαλέζικών, αυστραλιανών και καναδικών¹⁷⁵ η αντίσταση που προβάλλει ο τουρκικός στρατός είναι επιτυχημένη και έχει μεταβάλει τα Στενά σε σφαγείο.

¹⁶⁷ *Εστία*, 09.05.1915

¹⁶⁸ *Εστία*, 09.05.1915, 11.05.1915

¹⁶⁹ Ενδεικτικά, *Ακρόπολις*, 01.05.1915: Επιτυχίες των Γάλλων

¹⁷⁰ Ενδεικτικά, *Αθήναι*, 01.05.1915: Ρωσικές επιτυχίες.

¹⁷¹ *Αθήναι*, 05.05.1915

¹⁷² *Αθήναι*, 19.04.1915

¹⁷³ *Εστία*, 22.04.1915 : «ΤΑ ΔΑΡΔΑΝΕΛΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗΝ ΒΟΥΛΗΝ. Εις την Βουλήν των Κοινοτήτων χθες υπεβλήθη επερώτησις προ τού επί των Ναυτικών υπουργού δια την δράσιν κατά των Δαρδανελίων και τα σχέδια επί τη βάσει των οποίων εγένετο η πολεμική ενέργεια. Ο κ. Τσώρτσιλ εβεβαίωσεν, ότι το σχέδιον τής επιχειρήσεως εμελετήθη επισταμένως.»

¹⁷⁴ *Ακρόπολις*, 08.05.1915

¹⁷⁵ *Αθήναι*, 19.04.1915

Ωστόσο, μία σειρά γεγονότων σε όλα τα μέτωπα δείχνει¹⁷⁶ πως ο πόλεμος θα κερδηθεί από τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες. Η *Ακρόπολις* του Σαββάτου 2 Μαΐου παρουσιάζει τα σημαντικότερα πολεμικά γεγονότα της τελευταίας εβδομάδας:

1. Προέλαση του γερμανικού στρατού στην Ρωσία. 100.000 Ρώσοι στρατιώτες αιχμάλωτοι,
2. Κάθοδος γερμανικών υποβρυχίων στην Μεσόγειο¹⁷⁷,
3. Βύθιση του Λουζιτάνια κοντά στις ακτές της Ιρλανδίας από γερμανικό υποβρύχιο,
4. Βύθιση στα Δαρδανέλια, πάλι από υποβρύχιο, του Αγγλικού θωρηκτού *Γολιάθ* με 500 ναύτες νεκρούς.

Η Καλλίπολη έχει μετατραπεί σε Άδη. Τα συμμαχικά στρατεύματα ρίχνουν 60.000 βόμβες την ημέρα¹⁷⁸. Γερμανικό Ζέπελιν έριξε 40-50 βόμβες στην Αγγλία¹⁷⁹.

Η απάντηση των βενιζελικών είναι¹⁸⁰ πως αν είχε εξέλθει της ουδετερότητας η Ελλάδα θα την ακολουθούσαν η Βουλγαρία και η Ρουμανία και συνεπώς, η τροπή τού πολέμου θα ήταν διαφορετική. Το επιχείρημα είναι αξιοπρόσεκτο αν και η εξέλιξη των γεγονότων δεν το επιβεβαιώνει.

Αντιθέτως, είναι τουλάχιστον υπερβολική η θέση τής βενιζελικής ιστοριογραφίας πως αν η Ελλάδα έστελνε στρατό στα Δαρδανέλια ο πόλεμος θα τελείωνε σύντομα υπέρ της Αντάντ¹⁸¹. Και είναι υπερβολική επειδή ενώ έχασαν οι σύμμαχοι με συντριπτική στρατιωτική δύναμη, υποστηρίζουν ότι θα νικούσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία με την αρωγή μιας ελληνικής μεραρχίας.

Ο Μεταξάς σε άρθρο του¹⁸² περιγράφει αργότερα συνοπτικά με χιούμορ (που επιτρέπει η απόσταση τόσων ετών από τα γεγονότα) την εικόνα που έχει διαμορφώσει η βενιζελική πλευρά, και ιστοριογραφία, ως τις μέρες μας. Αξίζει η παράθεση ενός αποσπάσματος: «[Ο] κ. Βενιζέλος, φαντάζεται, ότι εντός επτά ημερών, αφ'ότου θα εκήρυσσε την επιστράτευσιν τού ελληνικού σώματος στρατού, τούτο θα επεστρατεύοτο, θα συνεκεντρούτο εις τούς λιμένας, θα επιβιβάζετο εις πλοία, θα

¹⁷⁶ Τουλάχιστον κατά τον Βασιλικό τύπο

¹⁷⁷ Πρόκειται για νέο όπλο που προκαλεί τρόμο στην κοινή γνώμη και τους στρατιωτικούς που δεν ξέρουν πως να το αντιμετωπίσουν.

¹⁷⁸ *Ακρόπολις*, 05.05.1915

¹⁷⁹ *Εστία*, 05.05.1915

¹⁸⁰ *Εστία*, 22.05.1915

¹⁸¹ Ενδεικτικά : Μαυρογορδάτος, ο.π. σελ. 51.

Πετσάλης – Διομήδης, ο.π. σελ. 118, ο οποίος αναφέρει ότι ο Lloyd George στο βιβλίο του, *The Truth about the Peace Treaties*, Λονδίνο, Victor Gollancz 1938, τ. II σελ. 778, 1208-1209, υποστηρίζει πως αν είχε συμμετάσχει η Ελλάδα στην εκστρατεία των Δαρδανελίων ο πόλεμος θα τελείωνε το 1916.

¹⁸² *Καθημερινή*, 25.10.1934

μεταφέρετο εις Δαρδανέλια, θα απεβιβάζετο, και θα εκυρίενε τα Στενά. Και μετά τας επτά αυτάς θαυματουργάς ημέρας, ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος θα εισήρχετο εις την Κωνσταντινούπολιν επί κεφαλής τού Ελληνικού στρατού και αγγλογαλλικών αγημάτων, τα Δαρδανέλια και ο Βόσπορος θα ηνοιγόντο, η Ρωσσία η οποία τότε ευρίσκετο εις Πρσέμυσλ θα ανεφωδιάζετο με πολεμικόν υλικόν, τού οποίου εστερείτο, η Βουλγαρία και η Ρουμανία θα εισήρχοντο πιθανώτατα εις τον πόλεμον παρά το πλευρόν των Συμμάχων, και μετά την οριστικήν αποτυχίαν τής επιθέσεως κατά τού Βερντέν το θέρος τού 1916 η Γερμανία θα ηναγκάζετο να ζητήσει ειρήνην, παραιτούμενη τής Αλσατίας και τής Λωραίνης, ο πόλεμος θα εβραχύνετο κατά το ήμισυ, οι νεκροί τού πολέμου και οι ανάπηροι θα ήσαν οι ημίσεις, καταστροφή συγκεντρωμένου πλούτου, την οποίαν έφερεν ο πόλεμος θα ήταν κατά τα 2/3 ή τουλάχιστον 3/5 μικρότερα, και η ανθρωπότης ολόκληρος δεν θα υφίστατο τόσον ισχυρόν τον εκ τού πολέμου κλονισμόν. Και όλος αυτός ο παράδεισος θα επραγματοποιείτο, εάν εγώ δεν ημπόδιζα τον κ. Βενιζέλον να στείλη ένα σώμα Ελληνικού στρατού εις τα Δαρδανέλια. Αυτά λέγει ο κ. Βενιζέλος εις το άρθρον του και όποιος δεν τα πιστεύει, ας το διαβάση» .

Πρέπει να σημειωθεί, κάτι που παραγνωρίζεται από την ιστοριογραφία, ότι το 1915 η Ελλάδα δεν έχει χερσαία σύνορα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το ελληνικό πεζικό θα έπρεπε πρώτα να εισβάλει στην Βουλγαρία. Ποια θα ήταν η απάντηση τής Βουλγαρίας θα το δούμε σε επόμενο κεφάλαιο.

Η Ασθένεια του Βασιλιά

Στην τελευταία σελίδα τής *Ακροπόλεως*¹⁸³ στις 26 Απριλίου αναγράφεται σε μια μικρή στήλη η πληροφορία πως ο Κωνσταντίνος έχει κρυολογήσει και ίσως να μην λάβει μέρος σε προσεχείς εκδηλώσεις.

Σε λίγες ημέρες γίνεται γνωστό¹⁸⁴ πως η υγεία του, με επιδεινώσεις και βελτιώσεις, είναι σε άσχημη κατάσταση¹⁸⁵. Πάσχει από πλευρίτιδα. Η νόσος είναι μία μορφή πνευμονίας που χαρακτηρίζεται από πυρετό, δύσπνοια και βήχα. Η διάγνωση απαιτεί στηθοσκόπιο και επιβεβαιώνεται με την ακτινογραφία θώρακος¹⁸⁶. Ως μέσο θεραπείας

¹⁸³ Είναι η πιο ενδιαφέρουσα σελίδα της εφημερίδας. Σημαντικότερη και από το πρωτοσέλιδο.

¹⁸⁴ *Ακρόπολις*, 30.04.1915

¹⁸⁵ *Ακρόπολις*, 01.05.1915

¹⁸⁶ Λουκιανός Ραλλίδης, *Επείγουσα Καρδιολογία*, Broken Hill Publishers LTD, 2015 σελ. 19-20

χρησιμοποιείται παρακέντηση του θώρακα για την εξαγωγή υγρού.¹⁸⁷ Το υγρό στέλνεται για μικροβιολογική ανάλυση.

Όλες οι εφημερίδες δημοσιεύουν αναλυτικά πληροφορίες για την ασθένεια του Βασιλιά. Κάθε ημέρα εκδίδεται τουλάχιστον ένα ιατρικό ανακοινωθέν. Στην *Εστία* της 6 Μαΐου διαβάζουμε πως ο Μονάρχης έχει 38,1 πυρετό, καρδιακό ρυθμό 100 σφίξεις / λεπτό, και 23 αναπνοές / λεπτό. Κάθε μέρα, όλες οι εφημερίδες δίνουν τόσο λεπτομερείς πληροφορίες.

Θεράποντες ιατροί αναλαμβάνουν οι Κ. Σάββας και Α. Αναστασόπουλος. Στη συνέχεια, δημιουργείται ιατρικό συμβούλιο¹⁸⁸ στο οποίο συμμετέχουν, εκτός των ανωτέρω, οι Π. Μανούσος, Μαρίνος Γερουλάνος, Α. Χρηστομάνος. Όλο το 24ωρο στο δωμάτιο τού Κωνσταντίνου βρίσκεται κάποιος γιατρός από τα μέλη τού ιατρικού συμβουλίου¹⁸⁹.

Αρχίζουν οι δεήσεις σε όλη την επικράτεια. Δεήσεις και ψηφίσματα για την υγεία του Μονάρχη. Καθημερινά όλες οι εφημερίδες αναφέρουν τις δεήσεις που έγιναν. Ακόμα και οι φυλακισμένοι (!) κάνουν δεήσεις για την αποκατάσταση της υγείας του Βασιλιά¹⁹⁰. Ο πρώην Πρωθυπουργός Βενιζέλος ζητά να γίνει δέηση υπέρ της υγείας του βασιλιά στο εκκλησάκι της οικογένειας Αλεπουδέλη¹⁹¹ που τον φιλοξενεί στην Λέσβο μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα από την Αίγυπτο.

Προσκαλούνται από το εξωτερικό δύο διάσημοι καθηγητές της ιατρικής, ο Γερμανός Fedor Krause, ο αποκαλούμενος και πατέρας τής Νευροχειρουργικής¹⁹², και ο Αυστριακός Άιζελσμπεργ. Εξετάζουν τον Κωνσταντίνο το απόγευμα της 17.05.1915¹⁹³. Στο ιατρικό ανακοινωθέν που υπογράφουν αναφέρουν πως πρέπει να παραμείνει σε ηρεμία για 15 ημέρες.

Στις 13 Μαΐου επιστρατεύονται τα μεγάλα όπλα της ιατρικής: Μεταφέρεται η θαυματουργή εικόνα της Τήνου στην Αθήνα και τοποθετείται δίπλα στο κρεβάτι του

Στην Αθήνα τού 1915 υπάρχει φορητή ακτινοσκοπική συσκευή, βλ. Νικόλαος Σμπαρούνης – Τρίκορφος, *Ημερολόγιον τής εις Ρωσσίαν Εκστρατείας*, εγγραφή τής 08.05.1919, ΑΣΚΙ 2013, Βιβλιόραμα σελ. 153

¹⁸⁷ *Εστία*, 08.05.1915: Νέα παρακέντηση στον θώρακα του Βασιλιά

¹⁸⁸ *Αθήναι*, 06.05.1915

¹⁸⁹ *Εστία*, 11.05.1915

¹⁹⁰ Ακρόπολις, 18.05.1915

¹⁹¹ Η οικογένεια τού Οδυσσέα Ελύτη. Ο μετέπειτα νομπελίστας ποιητής είναι τριών ετών.

¹⁹² <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31701382/>

¹⁹³ Ακρόπολις, 18.05.1915

υψηλού αρρώστου¹⁹⁴. Στις 17 Μαΐου έρχονται τα λείψανα του Αγ. Διονυσίου από την Ζάκυνθο μήπως βοηθήσουν στην αντιμετώπιση τής λοίμωξης¹⁹⁵. Ο πρωθυπουργός Γούναρης δεν περιόδευσε εκτός Αθηνών λόγω της υγείας τού Βασιλιά¹⁹⁶.

Ο βενιζελικός τύπος συχνά αφιερώνει το κύριο άρθρο στην υγεία τού Βασιλιά υμνολογώντας τον¹⁹⁷.

Οι αντιβενιζελικοί εκμεταλλεύονται¹⁹⁸, με πολλούς τρόπους, για πολιτικά κέρδη την κατάσταση της υγείας του βασιλιά:

1. Υποστηρίζουν πως ο Κωνσταντίνος αρρώστησε εξαιτίας της θλίψης που του προκάλεσε η σύγκρουση του με τον Βενιζέλο τον Φεβρουάριο 1915 και οι κατηγορίες τού Βενιζέλου τον Μάρτιο πως συναινούσε στην παράδοση της Δράμας και της Καβάλας¹⁹⁹,
2. Στα παραληρήματα που έχει από τον πυρετό αναφέρεται στον Βενιζέλο. Αναγκάστηκε ο Αυλάρχης να προχωρήσει σε διάψευση²⁰⁰,
3. Λίγες ημέρες προ των εκλογών, αναφέρουν πως μια δυνατή συγκίνηση μπορεί να φέρει το μοιραίο²⁰¹. Συνεπώς πρέπει όλοι να ψηφίσουν το κόμμα που θέλει ο Μονάρχης.

3. ΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ

Το Κόμμα Φιλελευθέρων, αν και δεν συμμετείχε στον προεκλογικό αγώνα ο αρχηγός του Ελευθέριος Βενιζέλος, είναι ο νικητής των εκλογών της 31 Μαΐου 1915. Λαμβάνει

¹⁹⁴ *Εστία*, 13.05.1915

¹⁹⁵ Ακρόπολις, 18.05.1915

¹⁹⁶ Χριστοπούλου, ο.π. σελ. 168

¹⁹⁷ Ενδεικτικά, *Εστία*, 14.05.1915

¹⁹⁸ *Εστία*, 03.05.1915

¹⁹⁹ *Αθήναι*, 13.05.1915. *Ακρόπολις*, 13.05.1915

²⁰⁰ *Εστία*, 15.05.1915: Ο Βασιλιάς κατά τις στιγμές των νευρικών του διεγέρσεων ουδέποτε ανέφερε το όνομα τού κ. Ε. Βενιζέλου, δηλώνει ο αυλάρχης.

²⁰¹ *Ακρόπολις*, 19.05.1915

το 60% των εδρών του Κοινοβουλίου²⁰². 187 έδρες σε σύνολο 316. Ακολουθεί το Γουναρικό κόμμα με 90 έδρες, το Θεοτοκικό 12, Ραλλικό 6, Μαυρομιχαλικοί και Δημητρακοπουλικοί από 7 έδρες²⁰³. Ο αριθμός των βουλευτών, λόγω της γεωγραφικής και πληθυσμιακής επέκτασης της χώρας, αυξήθηκε από το 181 σε 316.

Ο αγγλικός τύπος μάς ενημερώνουν βενιζελικές, αλλά και αντιβενιζελικές εφημερίδες που παρουσιάζουν τον νικητή των εκλογών ως όργανο της Αντάντ, γράφουν θετικά σχόλια για την νίκη των Φιλελευθέρων²⁰⁴.

Στην Παλαιά Ελλάδα (περιοχές που ανήκουν και πριν τούς Βαλκανικούς Πολέμους στην ελληνική επικράτεια), η νίκη των Φιλελευθέρων είναι εντυπωσιακή. Κερδίζουν 124 από τις 184 έδρες. Στις Νέες Χώρες (περιοχές που εντάχθηκαν στο Ελληνικό κράτος με τούς Βαλκανικούς Πολέμους) κερδίζουν παντού (Ηπειρο, Κρήτη, Λέσβο, Σάμο) πλην Μακεδονίας όπου σημειώνουν θεαματική αποτυχία. Κερδίζουν μόλις 5 από τις 74 έδρες. Μία έδρα στην Θεσσαλονίκη (σε σύνολο 32) και 4 στις Σέρρες (σε σύνολο 9).

Το ποσοστό που έλαβε το κάθε κόμμα δεν μπορεί να εξακριβωθεί επειδή οι εκλογές διεξάγονται με σφαιρίδιο. Κάθε ψηφοφόρος στέκεται ενώπιον κάλπης που αναγράφει το όνομα τού υποψήφιου βουλευτή. Στην μία πλευρά της κάλπης γράφει «ΟΧΙ» και στην άλλη «ΝΑΙ». Η πλευρά τού «ΟΧΙ» έχει μαύρο χρώμα, ενώ αυτή τού «ΝΑΙ» λευκό. Ο ψηφοφόρος εισάγει το χέρι του σε χωνί που έχει τοποθετηθεί για την διασφάλιση της μυστικότητας της ψήφου και ρίχνει το σφαιρίδιο στην μία ή την άλλη πλευρά. Επαναλαμβάνει την διαδικασία για το σύνολο των υποψηφίων της εκλογικής περιφέρειας. Ψηφίζει ή καταψηφίζει υποψηφίους βουλευτές, όχι κόμματα. Δικαίωμα ψήφου έχουν όλοι οι ενήλικες άντρες σύμφωνα με τον νόμο ΧΜΗ΄/1877. Κατά μία μελέτη²⁰⁵ οι φιλελεύθεροι έλαβαν το 53,9% των ψήφων²⁰⁶.

²⁰² Γρηγόριος Δαφνής, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα 1821-1961*, Γαλαξίας 1961, σελ.129. Ο αριθμός των εδρών κάθε κόμματος προκύπτει από το πως ψήφισαν στην ψηφοφορία για την εκλογή τού Προέδρου της Βουλής.

²⁰³ Ζαβιτσιάνος, ο.π. σελ. 76 [σημειώνουμε ότι μεταξύ των πηγών ο αριθμός των εδρών παραλλάσσει κατά μία έως δύο έδρες]

²⁰⁴ Ενδεικτικά: *Εστία*, 10.06.1915. *Ακρόπολις* 05.06.1915

²⁰⁵ Νίκος Οικονόμου, *Οι Δύο Γενικές Εκλογές του 1915*, στο Θ. Βερέμης – Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος*, Γνώση, 1989 σελ.374.

²⁰⁶ Ο ακριβής προσδιορισμός τού εκλογικού αποτελέσματος είναι πέρα από το πεδίο της παρούσας μελέτης. Ο συγγραφέας της προηγούμενης σημείωσης, αναφέρει πως χρειάστηκε δύο μήνες και το σύνολο των εφημερίδων που κυκλοφορούσαν στην επικράτεια για να καταλήξει στο αποτέλεσμα που βρήκε.

Το εκλογικό αποτέλεσμα προκαλεί έκπληξη για μία σειρά λόγων: Ο Γούναρης κατέχει την εξουσία και την χρησιμοποιεί για να κερδίσει τις εκλογές, η γερμανική προπαγάνδα σκορπίζει χρήματα για τον προσεταιρισμό εφημερίδων²⁰⁷ και εντέλει, ο λαός δεν είναι κουρασμένος από τον πρόσφατο πόλεμο;

Η Πρωθυπουργία Βενιζέλου από το 1910 έως το 1915 χαρακτηρίζεται από μία σειρά πρωτοποριακών μεταρρυθμίσεων.

Με την αναθεώρηση τού Συντάγματος το 1911 εισάγονται πολλές καινοτομίες. Δύο όμως επιδρούν άμεσα στην ζωή των πολιτών²⁰⁸:

1. Καθιερώθηκε η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων. Κάτι που σήμερα δεν φαίνεται σημαντικό αλλά έως το 1911 κάθε Κυβέρνηση μπορούσε να απολύσει το σύνολο τού στελεχιακού δυναμικού τής δημόσιας διοίκησης, συνήθως για να προσλάβει ψηφοφόρους της, προκαλώντας προφανείς δυσλειτουργίες στον κρατικό μηχανισμό²⁰⁹,
2. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση γίνεται υποχρεωτική και παρέχεται δωρεάν από το Κράτος.

Στον χώρο τού εργατικού δικαίου, καθιερώνονται οι πρώτες προστατευτικές για τούς εργαζόμενους διατάξεις με την προσπάθειες περιορισμού τής παιδικής εργασίας²¹⁰, την μείωση των ωρών απασχόλησης²¹¹ και την απαγόρευση συμμετοχής των εργοδοτών στα σωματεία των μισθωτών²¹².

²⁰⁷ Πληθώρα τα δημοσιεύματα για τον ρόλο τού Βαρόνου Σενκ. Ενδεικτικά: *Καιροί* 11.07.1915. «ΤΑ ΑΠΟΚΑΛΗΠΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΣ. Ο ΒΑΡΩΝΟΣ ΣΕΓΚ ΩΜΟΛΟΓΗΣΕΝ ΟΤΙ ΠΛΗΡΩΝΕΙ ΔΙΑ ΝΑ ΕΞΑΓΟΡΑΣΗ ΤΗΝ ΓΝΩΜΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ. "Το μόνον το οποίο κάμνω είνε να δίδω επί πληρωμή τηλεγραφήματα ή ανακοινωθέντα εις διάφορα φύλλα, ενίοτε δε και άρθρα τα οποία αποστέλλω εγώ"». Στη συνέχεια η εφημερίδα ζητά: «ΝΑ ΦΥΓΗ ΑΝΕΥ ΑΝΑΒΟΛΗΣ».

²⁰⁸ Αλιβιζάτος, ο.π. σελ. 165-166

²⁰⁹ Θανάσης Γιοχάλας – Τόνια Καφετζάκη, *Αθήνα. Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και την λογοτεχνία*, Εστία, 2013 σελ. 478

²¹⁰ Γιάννης Δ. Λυξουρώτης, *Προστατευτικός Νομοθετικός Παρεμβατισμός και η Εμφάνιση τού Εργατικού Δικαίου στην Ελλάδα: Η Περίπτωση τής Παιδικής Εργασίας* στο Γιώργος Μαυροκορδάτος – Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019, πρώτη έκδοση 1988, σελ. 216 - 218

²¹¹ Θανάσης Μποχώτης, *Εσωτερική Πολιτική 1900-1922* στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία τής Ελλάδας τού 20^{ου} Αιώνα. Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900-1940*, θύραθεν 2009 σελ. 86

²¹² Σταύρος Μουδόπουλος, Ο Νόμος 281/1914 για τα Επαγγελματικά Σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη τού Συνδικαλιστικού Κινήματος, στο Γιώργος Μαυροκορδάτος – Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019, πρώτη έκδοση 1988, ιδίως σελ.225, υποσημείωση 2 και 231

Οι νομοθετικές πρωτοβουλίες τού Βενιζέλου στο εργατικό δίκαιο το 1914, έφεραν απέναντί του ακόμα και την *Εστία*, η οποία καλούσε την αστική τάξη να αντιδράσει, βλ. Παπαδημητρίου, *Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Β' ο.π. σελ. 263

Επιπλέον, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-1913 αφενός διπλασίασαν, σχετικά εύκολα, την ελληνική επικράτεια αφετέρου δεν κράτησαν πάνω από οχτώ μήνες με αρκετά διαλείμματα.

Κατά άλλη άποψη, ο λαός είναι θαμπαμένος από την Μεγάλη Ιδέα. Ο Βενιζέλος τού την προσφέρει και γίνεται δημοφιλής²¹³.

Η συμπεριφορά της Κυβέρνησης Γούναρη μετά την ανακοίνωση τού εκλογικού αποτελέσματος είναι αντιδημοκρατική. Κάνει ό,τι μπορεί για να καθυστερήσει την επιστροφή Βενιζέλου στην εξουσία.

Οι βενιζελικοί ζητούν την άμεση σύγκληση της Βουλής, ιδίως τώρα που υπάρχει αβεβαιότητα με την υγεία του Βασιλιά. Το διάταγμα διενέργειας των εκλογών προβλέπει σύγκληση της Βουλής στις 7 Ιουλίου²¹⁴.

Αιτίες της Βενιζελικής Νίκης

Οι αντιβενιζελικοί παρουσιάζουν μια σειρά από λόγους για την εκλογική επιτυχία του κόμματος Φιλελευθέρων,

1. Η απουσία τού Βενιζέλου από τον εκλογικό αγώνα δεν έδωσε στις εκλογές τον χαρακτήρα δημοψηφίσματος για έξοδο στον πόλεμο²¹⁵,
2. Η ασθένεια τού Κωνσταντίνου περιόρισε την προεκλογική εκστρατεία των βασιλικών κομμάτων και ιδίως τού Γούναρη²¹⁶,
3. Κατά τον Δούσμανη, ευθύνεται το «αρτισύστατον, ασύντακτον και ακατάρτιστον κόμμα τού Δ. Γούναρη»²¹⁷,
4. Η καιροσκοπική και άστοχη πολιτική τής Κυβέρνησης Γούναρη, ιδίως κάποιων Υπουργών του, έδωσε την πλειοψηφία στον Βενιζέλο²¹⁸.

Σε κάθε περίπτωση, οι βασιλικοί προβάλλουν την θέση ότι η νίκη τού Βενιζέλου είναι ισχνή²¹⁹. Δεν μπορεί μια κυβέρνηση με τόσο μικρή πλειοψηφία να αποφασίσει για ένα

²¹³ David Close, *Ελλάδα Επίτομη Ιστορία 1945-2004*, Θύραθεν 2005 σελ.36

²¹⁴ *Εστία*, 02.06.1915

²¹⁵ *Καιροί*, 22.09.1915

²¹⁶ Χριστοπούλου, ο.π. σελ. 168

²¹⁷ Δούσμανης ο.π. σελ. 235

²¹⁸ *Αθήναι*, 19.06.1915, στο κύριο άρθρο σημειώνουν: «Η αξιοθρήνητος κυβέρνηση η περικλείασα τόσον άφθονον τού πολιτικού συρφετού το αποστάλλαγμα, έδωκε την πλεονοψηφίαν εις το Βενιζελικόν κόμμα». Η ίδια εφημερίδα, στο φύλλο τής 20.06.1915 κατηγορεί τον Υπουργό Οικονομικών Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη για εμπλοκή σε οικονομικά σκάνδαλα. Ενώ την 24.06.1915 αναφέρει ότι οι Στράτος, Πρωτοπαπαδάκης και Μπαλτατζής έχουν αναμιχθεί σε σκάνδαλα.

²¹⁹ *Ακρόπολις*, 06.06.1915, διαβάζουμε, «εάν αποδειχθή ότι πλειοψηφούν οι Βενιζελικοί(...) η πλειοψηφία των δεν είνε και τόσον μεγάλη, και προκειμένου περί πολέμου, χρειάζεται να τον θέλη

τόσο σοβαρό θέμα όπως η εμπλοκή της χώρας σε πόλεμο. Τα βασιλικά φύλλα μιλούν ευθέως για την ανάγκη να μην επανέλθει στην πρωθυπουργία ο Βενιζέλος²²⁰.

Νοθευμένες Εκλογές

Υπάρχει από την άλλη πλευρά το θέμα του εκλογικού αποτελέσματος της Μακεδονίας όπου οι βενιζελικοί κέρδισαν μόνο πέντε έδρες σε σύνολο 74. Στις περιφέρειες Δράμας, Κοζάνης και Φλώρινας τα αντιβενιζελικά κόμματα έλαβαν το σύνολο των εδρών. Στην Θεσσαλονίκη κέρδισε το κόμμα Φιλελευθέρων μόνο μία έδρα σε σύνολο 32. Ως αιτία προβλήθηκε η γενικευμένη νοθεία σε αυτές τις εκλογές²²¹.

Καινοτομία της βενιζελικής Συνταγματικής αναθεώρησης του 1911 είναι η μεταφορά της αρμοδιότητας εκδίκασης ενστάσεων εναντίον του κύρους των εκλογών από την Βουλή στην Δικαιοσύνη. Δυνάμει του άρθρου 73 Συντάγματος²²², αρμόδιο όργανο είναι Ειδικό Δικαστήριο που συγκροτείται με κλήρωση μεταξύ του συνόλου των μελών του Αρείου Πάγου και του Εφετείου. Πρόεδρος του Ειδικού Δικαστηρίου ορίζεται εκείνος από τους κληρωθέντες που έχει τον ανώτερο βαθμό. Σε περίπτωση ισοβαθμίας ο αρχαιότερος²²³.

Το εκλογοδικείο αρχίζει τις εργασίες του για την εξέταση των σχετικών ενστάσεων στις 13 Ιουλίου. Πρόεδρος του Ειδικού Δικαστηρίου αναλαμβάνει ο βενιζελικός αντιπρόεδρος του Αρείου Πάγου Σπυρίδων Τσαγρής²²⁴.

ολόκληρον το Κράτος, σύσσωμον» παρακάτω, στο ίδιο κείμενο, αναφέρει, «ζητήματα τοιαύτης φύσεως, δημονηφίσματα τοιαύτης σημασίας οφείλουν τουλάχιστον να συγκεντρώνουν τα δύο τρίτα των ψήφων».

²²⁰ Ενδεικτικά οι *Καιροί* στο κύριο άρθρο τους της 09.07.1915 σημειώνουν: « Προκειμένου όμως να κανονισθή η πολιτική της Ελλάδος εις τοιαύτην κρισιμωτάτην περίστασιν κατά την οποία παίζεται η τύχη του Έθνους, δεν επιτρέπεται να στηριχθή η ενέργεια [εννοεί την έξοδο στον Πόλεμο] επί μικράς πλειοψηφίας, οφειλομένης δε και ταύτης πιθανώτατα εις μη πλήρη και σαφή εξήγησιν του κυρίου σημείου της διαφοράς των δύο προγραμμάτων. Είναι ανάγκη ο λαός να γνωρίζη καθαρά ποίαν πολιτικήν προτιμά» και συνεχίζει στην τελευταία παράγραφο, «πρέπει ο λαός να κληθή και πάλιν εις τας κάλπας δια να αποφασίση αυτήν την φοράν καθαρά και χωρίς επιφύλαξιν περί της τύχης του. Εάν ο κ. Βενιζέλος εκπροσωπεί την ενέργειαν (...) ο λαός δε του δώση την πλειοψηφίαν, ο λαός είναι κυρίαρχος και έχει το δικαίωμα να διαθέτη εαυτόν όπως θέλη. Εάν όμως - όπως ακραδάντως πιστεύομεν -δεν ετέθησαν καθαρά τα ζητήματα κατά τας εκλογάς της 31 Μαΐου, ο λαός θα στραφή προς την πολιτικήν μερίδα η οποία χωρίς να υπόσχεται τα καταπληκτικά και ανέλπιστα, εγγυάται τουλάχιστον δια την αρτιότητα της Ελλάδος.»

²²¹ *Πατρίς*, 15.07.1915

²²² Μαυριά – Παντελή, ο.π. σελ. 110

²²³ Αλιβιζάτος, ο.π. σελ. 164

²²⁴ *Πατρίς*, 14.07.1915. Η εφημερίδα τον αναφέρει ως «Τσαγρή». Το 1921 - 22 Πρόεδρος του Ανωτάτου Δικαστηρίου μας. Η κομματική τοποθέτηση του Τσαγρή προκύπτει από το γεγονός ότι τοποθετήθηκε από τον Βενιζέλο πρόεδρος της επιτροπής σύνταξης του Αστικού Κώδικα τις περιόδους 1910-1915 και 1917-1920, βλ. Ανδρέας Γαζής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Ιδιωτικό Δίκαιο*, στο Γιώργος

Διαβάζοντας βενιζελικό τύπο διαπιστώνουμε έναν απροκάλυπτο ρατσισμό²²⁵. Μία άρνηση ότι στην Μακεδονία κυριαρχούν πληθυσμιακά οι Τούρκοι και οι Εβραίοι.

Στην *Πατρίδα* τής 15 Ιουλίου μαθαίνουμε για μυστικά πρωτόκολλα ανάμεσα στην Κυβέρνηση Γούναρη με τούς Τούρκους και Εβραίους τής Θεσσαλονίκης²²⁶. Η λέξη «πρωτόκολλα» δεν έχει επιλεγεί τυχαία. Παραπέμπει στα ψεύτικα έγγραφα που πριν λίγα χρόνια είχε φτιάξει η μυστική αστυνομία τού Τσάρου για να δικαιολογηθούν οι διώξεις των Εβραίων τής Ρωσίας.

Το βενιζελικό κατηγορητήριο, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, μοιάζει να αφορά περισσότερο με εκπλήρωση νόμιμων αιτημάτων των εθνοτικών ομάδων της περιοχής. Στην χειρότερη περίπτωση για προεκλογικές παροχές.

Μερικά παραδείγματα:

Στο στόχαστρο των βενιζελικών εντύπων είναι ο διορισμένος από την Κυβέρνηση Γούναρη Νομάρχης Θεσσαλονίκης Γούδας. Γράφει η *Πατρίς*²²⁷ ότι σύνηψε πρωτόκολλο με τούς Τούρκους τής Θεσσαλονίκης στο οποίο αναφέρεται ότι:

1. Θα εξασφαλιστούν η ζωή, η τιμή, η περιουσία των μουσουλμάνων και θα τούς αποδοθούν τα κτήματα που αυθαιρέτως κατέλαβε το Ελληνικό δημόσιο ή ιδιώτες,
2. Θα ψηφιστεί νόμος παράτασης τής απαλλαγής των Μουσουλμάνων από την στρατιωτική υπηρεσία μεγαλύτερος των τριών ετών που ορίζεται από την συνθήκη κατάληψης τής Θεσσαλονίκης, προκειμένου οι Τούρκοι να μάθουν ελληνικά για να ενταχθούν στο νέο τους κράτος,
3. Θα επισπευσθεί η οργάνωση των μουσουλμανικών κοινοτήτων και ο διορισμός αρχιμουφτή σύμφωνα με την συνθήκη των Αθηνών.

Στο πρωτόκολλο με τούς Εβραίους υπάρχουν οι ακόλουθοι όροι:

Μαυροκορδάτος – Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) , *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019, πρώτη έκδοση 1988, σελ 52 και 54 υποσημειώσεις 19 και 33 αντίστοιχα.

²²⁵ *Πατρίς*, 15.07.1915. Ο Πάγκαλος ο.π. σελ. 74, δεκαετίες αργότερα γράφει: «Είναι πασίγνωστον ότι οι Ισραηλίται τής Θεσσαλονίκης δι ευνοήτους συμφεροντολογικούς λόγους εμίσουν το Ελληνικόν καθεστώς εν Μακεδονία και φυσικά υπεστήριζαν μετά φανατισμού πάντοτε τούς αντιπάλους τού Βενιζέλου ο οποίος εκπροσώπει την Εθνικήν πολιτικήν τής Ελλάδος».

²²⁶ *Πατρίς*, 15.07.1917

²²⁷ Στο ίδιο

1. Η απελευθέρωση των σοσιαλιστών Γιονά και Μπεναρόγια που βρίσκονται εκτοπισμένοι στη Νάξο²²⁸,
2. Η Κυβέρνηση δεν θα προβεί σε πολεμικές ενέργειες,
3. Οι Εβραίοι που θα εκλεγούν βουλευτές δεν θα διωχθούν αν εκφράσουν αντιπολεμικές απόψεις.

Ο Νομάρχης Γούδας δεν περιορίστηκε σε αυτά τα πρωτόκολλα. Στην *Πατρίδα* της ίδιας ημέρας διαβάζουμε:

1. Ο Νομάρχης κάλεσε τον πρόεδρο τού συνδικάτου «φορτηγέων», που αποτελείται από ακραιφνείς βενιζελικούς, και τού είπε ότι αν κερδίσουν οι Φιλελεύθεροι θα εκθρονιστεί ο Κωνσταντίνος. Τα ίδια είπε στον πρόεδρο των πυροσβεστών και σε προέδρους άλλων σωματείων²²⁹,
2. Υποσχέθηκε στους πάνω από 500 ιχθυοπώλες ότι αν ψηφίσουν κατά τού Βενιζέλου θα άρει την διατίμηση των ιχθύων.

Στο ίδιο φύλλο, η εφημερίδα αναφέρει περιπτώσεις που στρατιωτικοί και αστυνομικοί άσκησαν ψυχολογική βία σε άτομα να ψηφίσουν υπέρ των αντιβενιζελικών υποψηφίων. Το ερώτημα είναι γιατί δεν έχουμε παρόμοιες καταγγελίες σε περιοχές τής επικράτειας που νίκησαν οι βενιζελικοί;

Το ειδικό δικαστήριο δεν πείστηκε από τούς ισχυρισμούς των στελεχών τού κόμματος Φιλελευθέρων²³⁰ και απέρριψε όλες προσφυγές για την εκλογή στην Μακεδονία αφού πρώτα διέταξε περεταίρω ανακρίσεις για την εκλογή τού νομού Θεσσαλονίκης.

Στην *Εστία* τής 19 Αυγούστου δημοσιεύονται αποσπάσματα τού σκεπτικού τής απόφασης για τον νομό Θεσσαλονίκης. Εξαιτίας τού ότι είναι αποσπάσματα, και μάλιστα δημοσιευμένα σε βενιζελικό έντυπο, οφείλουμε να είμαστε επιφυλακτικοί. Σύμφωνα με την εφημερίδα, το δικαστήριο δέχτηκε πως υπήρξαν μυστικά πρωτόκολλα με τούς Εβραίους και Τούρκους τής πόλης για να ψηφισθούν υποψήφιοι τού

²²⁸ *Εστία*, 14.07.1914 στο κύριο άρθρο γράφει ότι συμφώνησε η Κυβέρνηση ακόμα και με τούς εχθρούς τής ιδέας τού κράτους. Χαρακτηριστικά αναφέρει, «δεν ανήκει [...] εις τούς μήτε έχοντας μήτε θέλοντας Πατρίδα σοσιαλιστάς. Ανήκει εις τούς Έλληνες!». Το άρθρο συνεχίζει με σκληρά λόγια για τούς Έλληνες Μουσουλμάνους και Εβραίους τής Μακεδονίας, «δεν είναι αντιπρόσωποι τής Ελληνικής Μακεδονίας οι βουλευταί εκείνοι, είναι μόνον αντιπρόσωποι τού Νεοτουρκικού Κομιτάτου και των Εβραίων σοσιαλιστών. Οι Έλληνες και οι Ελληνικά φρονούντες, και εν γένει οι ελευθέρως ψηφίσαντες, κατά συνείδησιν, άλλους εγήφισαν».

²²⁹ Τυπωμένο με έντονα γράμματα στο κείμενο τής εφημερίδας.

²³⁰ Δικηγόροι τής ένστασης τού κύρους των εκλογών τής Θεσσαλονίκης είναι οι πρώην υπουργοί τής Κυβέρνησης των Φιλελευθέρων Κ. Ρακτιβάν, Ανδρέας Μιχαλακόπουλος και Αλέξανδρος Διομήδης, βλ. *Πατρίς* 16.07.1915.

Γουναρικού κόμματος. Εντούτοις, αρνήθηκε ότι υπάρχει αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στις Κυβερνητικές υποσχέσεις και την εκλογική συμπεριφορά τού πληθυσμού²³¹. Με άλλα λόγια, και αν έλειπε η συμπεριφορά των κυβερνητικών αξιωματούχων το αποτέλεσμα θα ήταν το αυτό.

Το δικαστήριο έκρινε για την περίπτωση της ψήφου των Τούρκων ότι οφείλεται «αποκλειστικώς εις άλλας γενικώτερας σκέψεις τού Μουσουλμανικού στοιχείου και εις άλλας ευρύτερας αντιλήψεις περί τε τής υπό τής Κυβερνήσεως Γούναρη ακολουθουμένης πολιτικής και περί τής εννοίας των εκλογών τής 31 Μαΐου, διότι δια τής κατά την αντίληψιν αυτού πολιτικής και δια των εκλογών επικρατήσεως ταύτης εξυπηρετούντο τα αισθήματα τού Μουσουλμανικού στοιχείου προς την Τουρκίαν, μεθ' ης συνέχουσι τούτο δεσμοί αδιάσπαστοι θρησκείας και αίματος, προς τα συμφέροντα δε τής οποίας δεν ήτο δυνατόν το Μουσουλμανικόν στοιχείον τής Μακεδονίας να αποβλέπη άνευ ενδιαφέροντος και άνευ επηρεασμού των σκέψεων και των αποφάσεών του»²³².

Ο Βασιλιάς Συνεχίζει να Είναι Άρρωστος²³³

Ο Πρωθυπουργός Γούναρης θέτει στους γιατρούς τού Μονάρχη τρία ερωτήματα. Πρώτον, δύναται ο Βασιλιάς να μάθει το αποτέλεσμα των εκλογών χωρίς να επιβαρυνθεί η υγεία του; Δεύτερον, δύναται να προταθεί στον Βασιλιά η ανάγκη ενεργοποίησής τής Συνταγματικής διάταξης για τον ορισμό αντιβασιλέα; και τρίτον, έχουν διαταραχθεί οι νοητικές του ικανότητες; Οι απαντήσεις που λαμβάνει είναι οι αναμενόμενες. Αν μάθει το αποτέλεσμα των εκλογών θα τεθεί σε κίνδυνο η ζωή του. Η ίδια απάντηση στο δεύτερο ερώτημα. Ταυτόχρονα, η διανοητική κατάσταση τού Μονάρχη παραμένει άριστη²³⁴.

Ο Γούναρης, με πρόφαση την ασθένεια τού Βασιλιά, συνεχίζει να κυβερνά ως να μην έγιναν εκλογές στις 31 Μαΐου. Αγνοεί το αίτημα των Φιλελευθέρων για παραίτηση τής Κυβέρνησης²³⁵.

²³¹ *Εστία*, 19.08.1915

²³² Στο ίδιο

²³³ Και αρχίζει η κωμωδία. Η *Εστία* τής 04.06.1915 ξεκινά το κύριο άρθρο της με την φράση: «Αφού δεν άφηκαν ηλιθιότητα, την οποίαν να μην διαπράξουν με κωμικωτάτην δε θρασύτητα – σύμφωναν άλλωστε με την ιδιοσυγκρασία των».

²³⁴ *Αθήναι*, 04.06.1915

²³⁵ *Εστία*, 05.06.1915 στο κύριο άρθρο τονίζει: «ηξίωσε το κόμμα Φιλελευθέρων από την Κυβέρνησιν να παραιτηθή, συμμορφουμένη προς την Λαϊκήν θέλησιν. Διότι Κυβέρνησις υφισταμένη εναντίον τής θελήσεως ταύτης δεν δύναται να υπάρξη μετά κύρους [Συνταγματικού]».

Στις 21 Ιουνίου η *Ακρόπολις* γράφει ότι δεν έχει ενημερωθεί ο Κωνσταντίνος για το αποτέλεσμα των εκλογών. Ο Πρωθυπουργός για να μην προκαλέσει επιδείνωση στην κατάσταση της υγείας του τον ενημερώνει ότι δεν είναι γνωστά ακόμα τα αποτελέσματα. Θα γνωρίζουμε τον νικητή την ημέρα εκλογής Προέδρου της Βουλής²³⁶.

Γιατί όμως ακολουθεί αυτή την στάση ο Γούναρης; Τι θα κερδίσει αν παραμείνει ακόμα ένα μήνα στην εξουσία; Μία ερμηνεία μάς δίνει η *Ακρόπολις* της 6 Ιουνίου. Υπάρχει η προσδοκία μετακίνησης βουλευτών που εξελέγησαν με το κόμμα Φιλελευθέρων. Έτσι ο αριθμός των Βενιζελικών βουλευτών θα πέσει ακόμα και κάτω από 160 κατά τις πληροφορίες της εφημερίδας²³⁷. Άλλος λόγος είναι η καθυστέρηση εξόδου της χώρας στον Ευρωπαϊκό Πόλεμο.

Η Αντιβασιλεία

Οι βενιζελικοί ζητούν, λόγω της κατάστασης της υγείας του Βασιλιά, να συσταθεί αντιβασιλεία δυνάμει του άρθρου 53 Συντάγματος. Το άρθρο διακρίνει δύο περιπτώσεις. Στην πρώτη, αν ο Μονάρχης κρίνει ότι εξαιτίας ασθένειας δεν μπορεί να ασκήσει τα καθήκοντά του συγκαλεί την Βουλή για την εκλογή αντιβασιλέα. Στην δεύτερη περίπτωση, αν ο Βασιλιάς δεν δύναται να ασκεί τα καθήκοντά του το Υπουργικό Συμβούλιο συγκαλεί την Βουλή, η οποία αν κρίνει με πλειοψηφία τριών τετάρτων ότι συντρέχει λόγος, εκλέγει αντιβασιλέα.

Ο Γούναρης, σε συνέντευξή του στους *Καιρούς*, αποκλείει την εφαρμογή της πρώτης περίπτωσης που προβλέπει το Σύνταγμα διότι θα προκαλέσει ψυχολογικό βάρος στον Μονάρχη με αποτέλεσμα την επιδείνωση της υγείας του. Για την δεύτερη περίπτωση, αυτήν της Κυβερνητικής πρωτοβουλίας, σιωπά²³⁸. Όπως είδαμε ανωτέρω ο Κωνσταντίνος έχει πνευματική διαύγεια και η αντικατάστασή θα συνιστούσε πραξικόπημα.

Στον βασιλικό τύπο υπάρχει διάχυτος ο φόβος ότι όχι μόνο θα αναλάβει την θέση του Κωνσταντίνου αντιβασιλέας αλλά ότι αυτός δεν θα είναι ο πρωτότοκος γιός του²³⁹.

²³⁶ *Ακρόπολις*, 21.06.1915.

²³⁷ *Ακρόπολις*, 06.06.1915

²³⁸ *Καιροί*, 04.06.1915

²³⁹ *Ακρόπολις*, 09.06.1915 με τίτλο «Αι Καταγγελίαι περί Συνωμοσίας. Αντιβασιλεία και Διαδοχή. Περίεργος αρθρογραφία. Αι Θρυλούμεναι προσπάθειαι- Πρίγκηψ αντί Διαδόχου». Σε άρθρο του στην

Στον βενιζελικό χώρο υπάρχει η ανησυχία ότι θα προκηρυχθούν νέες εκλογές²⁴⁰. Κάτι που βασιλικά φύλλα θεωρούν δεδομένο επειδή επιστροφή τού Βενιζέλου στην Πρωθυπουργία σημαίνει είσοδος της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό Πόλεμο²⁴¹.

Αναβολή Σύγκλησης τής Βουλής

Παρά την επανειλημμένη κατηγορηματική διάψευση των σχετικών πληροφοριών από τον Γούναρη λίγες ημέρες νωρίτερα²⁴², με βασιλικό διάταγμα στις 4 Ιουλίου ανακοινώνεται η δυνάμει τού άρθρου 38 Συντάγματος αναστολή των εργασιών τής Βουλής για 30 ημέρες²⁴³. Η Βουλή θα συνέλθει για να εκλέξει τον Πρόεδρό της στις 3 Αυγούστου.

Ο Κωνσταντίνος δηλώνει μέσω τού Πρωθυπουργού του ότι επιθυμεί να κηρύξει αυτοπροσώπως την έναρξη των εργασιών τής Βουλής που προέκυψε από τις εκλογές τής 31 Μαΐου. Ωστόσο, ο Βασιλικός λόγος, ο εναρκτήριοις κάθε βουλευτικής περιόδου, όπως εύστοχα επισημαίνει ο βενιζελικός τύπος είναι μία ομιλία με τυπικό μόνο χαρακτήρα. Η Βουλή μπορεί να ξεκινήσει τις εργασίες της και χωρίς την παρουσία τού Βασιλιά²⁴⁴.

Η *Εστία* στο κύριο άρθρο της χαρακτηρίζει την αναβολή σύγκλησης τής Βουλής ως πραξικόπημα²⁴⁵. Την ίδια γνώμη έχει η *Αθήναι* η οποία στο κύριο άρθρο αναφέρει ότι το Πολίτευμα δεν μπορεί να λειτουργεί σύμφωνα με τις οδηγίες των ιατρών τού Βασιλιά²⁴⁶.

ίδια εφημερίδας τής αυτής ημέρας, ο δικηγόρος Χρ. Πετρέας αναφέρει ότι αντιβασιλέας τού Κωνσταντίνου Α΄ μπορεί να αναλάβει μόνον ο πρωτότοκος γιός του.

Οι βασιλικοί πιστεύουν ότι θα προταθεί για την θέση τού αντιβασιλέα ο γνωστός για φιλοανταντικά αισθήματα Πρίγκηπας Γεώργιος, αδελφός τού Μονάρχη.

²⁴⁰ *Πατρίς*, 01.07.1915.

²⁴¹ *Σκριπ*, 01.07.1915

Το κύριο άρθρων των *Αθηνών* της 12 Ιουλίου τελειώνει με την φράση, «η ενδεδειγμένη λύσις τής παρούσης πολιτικής κρίσεως είνε η διάλυσις τής Βουλής και η ενέργεια εκλογών όπως ο Ελληνικός λαός αποφανθή περί τής μελλούσης τύχης του εν νηφαλιότητι και εν πλήρει συνειδήσει τής σημασίας και των πολιτικών συνεπειών τής ψήφου του».

²⁴² *Ακρόπολις*, 24.06.1915 και 26.06.1915. *Εστία*, 24.06.1915. *Αθήναι*, 27.06.1915

²⁴³ *Πατρίς*, 06.07.1915

²⁴⁴ *Πατρίς*, 03.07.1915. Άρθρο Βουλευτή Κυκλάδων Βασιλείου Μαρκεζίνη.

Εστία 03.07.1915

²⁴⁵ *Εστία*, 06.07.1915

²⁴⁶ *Αθήναι*, 06.07.1915. Η άποψη τής εφημερίδας μοιάζει παράδοξη επειδή ανήκει στον φιλοβασιλικό χώρο. Δεν είναι όμως. Ο εκδότης της αντιπαθεί τον Βενιζέλο όσο αντιπαθεί τον Γούναρη και κάποιους από τούς Υπουργούς τής Κυβέρνησής του.

Η *Πατρίς* ακολουθεί συμφιλιοτική γραμμή: Εφόσον το επιβάλλει η υγεία του Μονάρχη, το κόμμα Φιλελευθέρων θα κάνει ό,τι χρειάζεται για την αποκατάστασή της. Δέχεται με άλλα λόγια την αναστολή των εργασιών της Βουλής εφόσον θα λειτουργήσει θετικά στην αποκατάσταση της υγείας του Κωνσταντίνου²⁴⁷.

Από την άλλη πλευρά, η *Αθήναι* γράφει ότι κακώς η Κυβέρνηση έμπλεξε στο ζήτημα την ασθένεια του Βασιλιά. Η Βουλή κατά την εφημερίδα, η οποία παραθέτει αποσπάσματα από το βιβλίο του διαπρεπούς Συνταγματολόγου, καθηγητή της Νομικής Αθηνών Νικολάου Ν. Σαρίπολου²⁴⁸, δεν μπορεί να συγκροτηθεί πριν ολοκληρωθεί η από το ειδικό δικαστήριο εκδίκαση των ενστάσεων, κάτι που δεν θα έχει μπορέσει να γίνει μέχρι τις 7 Ιουλίου.

Ενώ τα πνεύματα στην πολιτική ζωή είναι οξυμένα, μία επίσκεψη των τεσσάρων πρεσβευτών της Αντάντ στον Πρωθυπουργό θα φέρει προσωρινά την άμβλυνση των παθών στη χώρα απέναντι στον εξωτερικό εχθρό. Τα κράτη της Τετραπλής προσπαθούν να πείσουν την Βουλγαρία να συμμαχήσει μαζί τους. Εκτός των άλλων της προσφέρουν ελληνικά και σερβικά εδάφη. Στις 21 Ιουλίου η Αντάντ ενημερώνει προφορικά τον Γούναρη ότι η Ελλάδα οφείλει να παραχωρήσει την Καβάλα στην Βουλγαρία. Σε αντάλλαγμα θα λάβει αντίστοιχης έκτασης περιοχές στην Σμύρνη όταν αυτές περιέλθουν στον έλεγχό της²⁴⁹. Λίγες ημέρες αργότερα επιδίδεται και γραπτώς το διάβημα των τεσσάρων χωρών.

Η γνωστοποίηση του διαβήματος, αν και ακόμα δεν έχουν γνωστοποιηθεί στον λαό οι λεπτομέρειές του, προκαλεί την οργή της ελληνικής κοινής γνώμης. Οργανώνονται συλλαλητήρια σε όλη την επικράτεια, ιδίως στις πόλεις της Μακεδονίας. Σε αυτές συμμετέχουν εκτός από Έλληνες το γένος, Τούρκοι και Εβραίοι. Οι Τούρκοι της Μακεδονίας φοβούνται το ενδεχόμενο να βρεθούν υπό βουλγαρική διοίκηση, σημειώνει η *Πατρίδα*²⁵⁰.

Στην Αθήνα, οι συγγραφείς της Επιθεώρησης «Παναθήναια» που παίζεται στο θέατρο *Νέα Σκηνή* της Μαρίας Κοτοπούλη, προσθέτουν σκληρά νούμερα εναντίον της Αντάντ. Ο βενιζελικός τύπος βλέπει εμπλοκή του Βαρόνου Σενκ και ζητά λογοκρισία.

²⁴⁷ *Πατρίς*, 04.07.1915

²⁴⁸ Το Ελληνικό συνταγματικό δίκαιο χωρίζεται σε δύο εποχές, στην προ και μετά τον Ν.Ν. Σαρίπολο.

²⁴⁹ *Καιροί*, 23.07.1915

Ολόκληρο το κείμενο της διακοίνωσης σε Θεοδούλου ο.π. σελ. 222-224 κα υποσημείωση 449

²⁵⁰ *Πατρίς*, 26.07.1915

Τελικά παρεμβαίνει ο Γούναρης ζητώντας να απαλειφθούν οι σκηνές της παράστασης που θίγουν την Τετραπλή²⁵¹.

Είναι εύλογο οι βασιλικοί να κατηγορούν τον Βενιζέλο για το περιεχόμενο του διαβήματος. Το *Σκριπ* αναφέρει ότι το διάβημα είναι προϊόν του υπομνήματος Βενιζέλου προς τον Κωνσταντίνο τον περασμένο Ιανουάριο που έγινε γνωστό στην κοινή γνώμη τον Μάρτιο²⁵². Ο αντιβασιλικός τύπος κάνει ό,τι μπορεί για να δείξει την αντίθεσή του στο κείμενο της Αντάντ και κατηγορεί την Κυβέρνηση ότι μετέτρεψε ένα ζήτημα εξωτερικής πολιτικής σε εσωτερικό. Επιπλέον, κατηγορεί τον Γούναρη ότι αφήνει την απάντηση στην Αντάντ για την Κυβέρνηση Βενιζέλου ελπίζοντας να προκληθεί διαφωνία μεταξύ του νέου Πρωθυπουργού και του Βασιλιά²⁵³. Η Κυβέρνηση Γούναρη μετά από πολλές συσκέψεις, συνεχείς τροποποιήσεις του κειμένου απάντησης, ενημερώνει την Αντάντ με έγγραφο της 30 Ιουλίου ότι δεν πρόκειται να δεχθεί διαμελισμό της ελληνικής επικράτειας²⁵⁴.

Λίγες εβδομάδες αργότερα, στις 21 Σεπτεμβρίου, ο Βενιζέλος, Πρωθυπουργός πλέον, δικαιολόγησε το διάβημα της Αντάντ με το επιχείρημα ότι η Τετραπλή πρόσφερε σημαντικές παραχωρήσεις στην Μ. Ασία²⁵⁵.

Η Νέα Βουλή

Στις 3 Αυγούστου συγκαλείται η Βουλή που προέκυψε από τις εκλογές της 31 Μαΐου για την εκλογή του Προέδρου της και την καταμέτρηση των εδρών που κατέχει κάθε κόμμα που εκπροσωπείται σε αυτήν. Παρόντες είναι 306 Βουλευτές. Τίθεται το ζήτημα των Βουλευτών της Βορείου Ηπείρου. Βενιζέλος και Γούναρης συμφωνούν ότι δεν μπορούν να λάβουν μέρος στις εργασίες του Κοινοβουλίου. Το επιχείρημα του Βενιζέλου είναι ότι η Κυβέρνηση δεν διέταξε εκλογές και συνεπώς δεν έγιναν εκλογές στην Βόρεια Ήπειρο²⁵⁶.

Υποψήφιος για την θέση του Προέδρου της Βουλής είναι από την πλευρά των Φιλελευθέρων ο Κωνσταντίνος Ζαβιτσιάνος. Από την αντιπολίτευση οι Δέλλιος και

²⁵¹ *Πατρίς*, 27.07.1915: «σκηνάς τας οποίας θίγουν κατά τον χυδαιότερον και βαναυσότερον τρόπον τας Δυνάμεις της Τετραπλής Συνεννοήσεως».

²⁵² *Σκριπ*, 25.07.1915

²⁵³ *Πατρίς*, 29.07.1915

²⁵⁴ Το κείμενο της Ελληνικής απάντησης σε Θεοδούλου ο.π. σελ. 226 υποσημείωση 452.

²⁵⁵ *Πατρίς*, 22.09.1915

²⁵⁶ *Αθήναι*, 04.08.1915

Βάρβογλης. Πρόεδρος εκλέγεται ο Ζαβιτσιάνος με 182 ψήφους. Ο Δέλλιος λαμβάνει 93 και 7 ο Βάρβογλης. 24 Βουλευτές δίνουν λευκή ψήφο. Αμέσως μετά την ανακοίνωση τού αποτελέσματος ο Γούναρης υποβάλλει την παραίτηση τής Κυβέρνησής του²⁵⁷.

Η Βουλή των εκλογών τής 31 Μαΐου είναι η πιο πολυεθνотική στην ιστορία τού ελληνικού κράτους. Μετέχουν 17 Τούρκοι και 5 Εβραίοι.

²⁵⁷ Πατρίς, 04.08.1915

3. Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Το βράδυ τής 3 Αυγούστου, ο Βασιλιάς καλεί τηλεφωνικά τον Βενιζέλο να εμφανιστεί ενώπιόν του το πρωί τής επόμενης ημέρας στο ανάκτορο τής Δεκέλειας²⁵⁸. Ο Κωνσταντίνος δίνει την εντολή σχηματισμού Κυβέρνησης στον αρχηγό τού κόμματος Φιλελευθέρων ο οποίος ζητά προθεσμία μερικών ημερών για να κρίνει αν μπορεί να αναλάβει την Πρωθυπουργία²⁵⁹.

Σύμφωνα με το κύριο άρθρο τής *Εστίας*, τον προβληματίζουν οι τυχόν δεσμεύσεις που έχει αναλάβει ο Γούναρης όσο ήταν Πρωθυπουργός στα εξωτερικά θέματα, οι οποίες δεν θα τού επιτρέψουν να εφαρμόσει την πολιτική του και η οικονομική κατάσταση τής χώρας, για την αντιμετώπιση τής οποίας είναι απαραίτητος ο εξωτερικός δανεισμός που γίνεται δύσκολος μετά την πεντάμηνη απομόνωση τής Ελλάδας από τις συμμαχικές κυβερνήσεις²⁶⁰. Ζητά από τον Μονάρχη να τού χορηγηθεί κάθε έγγραφο που αφορά την εξωτερική πολιτική τής χώρας. Ο Βασιλιάς αμέσως ζήτησε το Υπουργείο Εξωτερικών να χορηγήσει στον νέο Πρωθυπουργό τα σχετικά έγγραφα.

Ο Βενιζέλος δικαιολογεί την επιστροφή του στην πολιτική στον κίνδυνο να καταρρεύσουν τα κεκτημένα της επανάστασης στο Γουδί²⁶¹. Το απόγευμα τής 10 Αυγούστου ορκίζεται η νέα Κυβέρνηση υπό τον Βενιζέλο στο Παλάτι τής Δεκέλειας παρουσία τού Γούναρη και τού Κωνσταντίνου. Η σύνθεση της Κυβέρνησης έχει ως εξής: Ελευθέριος Βενιζέλος Πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών, Παναγιώτης Δαγκλής Στρατιωτικών, Εμμανουήλ Ρέπουλης Οικονομικών, Δημήτριος Διαμαντίδης Συγκοινωνίας, Γεώργιος Καφαντάρης Εσωτερικών, Κωνσταντίνος Ρακτιβάν

²⁵⁸ *Αθήναι*, 04.08.1915

²⁵⁹ *Αθήναι*, 05.08.1915. Κατά την εφημερίδα, ο Βενιζέλος είπε στους στενούς συνεργάτες του που τον περίμεναν στην Κηφισιά, Ρέπουλη, Μιχαλακόπουλο, Τσιριμώκο, Διομήδη, μεταξύ άλλων τα ακόλουθα: «αντηλλάξαμεν μετά τής Α.Μ. τας γνώμας μας επί τής πολιτικής καταστάσεως, μοι ανέθηκε τον σχηματισμόν Κυβερνήσεως. Δεν ηδυνάμην να δεχθώ αμέσως και εξήτησα προθεσμία 4-5 ημερών διά να μελετήσω την κατάστασιν και μορφώσω γνώμην αν δύναμαι να αναλάβω τον σχηματισμόν Κυβερνήσεως».

²⁶⁰ *Εστία*, 06.08.1915. *Καιροί*, 05.08.1915: «Η ΑΝΑΓΚΗ ΕΞΕΥΡΕΣΕΩΣ ΔΑΝΕΙΟΥ»

²⁶¹ Μαυρογορδάτος ο.π. σελ.59.

Λανθασμένα αναφέρεται από τον συγγραφέα ότι επέστρεψε στην Αθήνα στις 27 Ιουνίου και έσπευσε να επισκεφθεί τον Βασιλιά. Αφενός, σε καμία εφημερίδα δεν αναφέρεται αυτή ως ημερομηνία επιστροφής του στην Αθήνα. Αφετέρου ο Βασιλιάς, κατά τον αντιβενιζελικό τύπο όπως είδαμε, δεν γνώριζε το αποτέλεσμα των εκλογών μέχρι το τέλος Ιουνίου. Ο Βενιζέλος συναντά, για πρώτη φορά μετά τις εκλογές τού Μαΐου, τον Κωνσταντίνο στις 4 Αυγούστου, βλ. *Αθήναι* 04.08.1915.

Δικαιοσύνης, Ιωάννης Τσιριμώκος Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Ανδρέας Μιχαλακόπουλος Εθνικής Οικονομίας²⁶².

Η Επιστράτευση

Το πρωί της 10 Σεπτεμβρίου, το Υπουργείο Εξωτερικών ενημερώνεται τηλεγραφικά από τον Έλληνα πρέσβη στην Σόφια Ανδρέα Ναούμ ότι η βουλγαρική Κυβέρνηση κήρυξε γενική επιστράτευση. Όλοι οι Βούλγαροι από 22 έως 50 ετών καλούνται στα όπλα. Αμέσως συγκαλείται το Υπουργικό Συμβούλιο στο οποίο αποφασίζεται η γενική επιστράτευση της Ελλάδας με την προϋπόθεση της σύμφωνης γνώμης του Βασιλιά. Στις 4:00 το απόγευμα ο Βενιζέλος συναντά τον Κωνσταντίνο στο θερινό παλάτι του Τατοΐου²⁶³.

Η συνάντηση Βασιλιά και Πρωθυπουργού γίνεται σε κλίμα έντασης, η οποία δεν παραμένει στα ανακτορικά δωμάτια αλλά γίνεται γνωστή αμέσως στην κοινή γνώμη από τον βενιζελικό και αντιβενιζελικό τύπο²⁶⁴. Ο Βενιζέλος πιστεύει ότι με την βουλγαρική επιστράτευση έχουν δημιουργηθεί οι όροι ενεργοποίησης της Ελληνοσερβικής Συνθήκης. Θέλει η επιστράτευση να γίνει με σκοπό την παροχή βοήθειας στην Σερβία. Ο Κωνσταντίνος την θέλει για την προστασία των ελληνικών συνόρων. Δεν δέχεται την παροχή στρατιωτικής συνδρομής στην Σερβία επειδή θεωρεί βέβαιη την ήττα της. Ο Βεντήρης αναφέρει ότι ήταν λάθος του Βενιζέλου η επιστράτευση εφόσον διαφωνούσε με τον Βασιλιά ως προς τον σκοπό της²⁶⁵.

Επιπλέον, για την Ελληνοσερβική Συνθήκη, αναφέρει, σύμφωνα με τούς *Καιρούς*, ότι δεν δεσμεύει την Ελλάδα για δύο λόγους. Πρώτον, όταν ζητήθηκε η σερβική συνδρομή τον Μάιο του 1914 από την χώρα μας, αρνήθηκε να την προσφέρει επικαλούμενη εξάντληση από τούς δύο πολέμους και ανυπαρξία κοινού συμφέροντος. Δεύτερον, όταν το προηγούμενο έτος επιτέθηκε η Αυστρία στην Σερβία, ο Βενιζέλος έθεσε αυστηρούς όρους στην Αντάντ για την παροχή βοήθειας, ανάμεσα στους οποίους, η υποστήριξη

²⁶² *Ακρόπολις*, 10.08.1915

²⁶³ *Αθήναι* 11.09.1915. Εστία 11.09.1915

²⁶⁴ *Πατρίς* 12.09.1915 : «ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΙΝ ΥΦΙΣΤΑΤΑΙ ΠΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ-ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ», «ΥΦΙΣΤΑΤΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΙΣ – ΠΟΙΟΣ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΑΥΤΗΣ- ΟΧΙ Η ΛΗΨΙΣ ΑΛΛ' Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΕΩΣ».

Καιροί 12.09.1915: «ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗΝ ΚΡΙΣΙΝ», «Η ΔΙΑΦΩΝΙΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ – Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΕΠΙΜΕΝΕΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΟΗΘΕΙΑΝ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ»

²⁶⁵ Βεντήρης, τόμος Β' ο.π. σελ. 31

τής Ρουμανίας, η ευμενής ουδετερότητα της Βουλγαρίας και τελικώς αρνήθηκε ο Πρωθυπουργός να στείλει ελληνικό στρατό στο σερβικό έδαφος²⁶⁶.

Ο Βενιζέλος υποβάλλει την παραίτησή του η οποία δεν γίνεται δεκτή με την αιτιολογία ότι και οι δύο συμφωνούν στην επιστράτευση. Η αλλαγή Κυβέρνησης θα την καθυστερήσει. Ο Μονάρχης θέλει να χρεωθεί ο Πρωθυπουργός την πρόσκληση των πολιτών στα όπλα και τις αναπόφευκτες συνέπειές της στην κοινωνία²⁶⁷.

Την προηγούμενη ημέρα, ο Βασιλιάς προχωρά σε μία εξωφρενική πράξη: Ενημερώνει τον πρεσβευτή της Σόφιας στην Αθήνα Πασάρωφ ότι σε ενδεχόμενη βουλγαρική εισβολή στην Σερβία ο ελληνικός στρατός θα παραμείνει άπραγος. Η δήλωση τού Μονάρχη είναι μία πράξη που θα πληρώσει βαριά η Σερβία. Ο Πασάρωφ τηλεγραφεί στην Κυβέρνησή του τον διάλογο που είχε με τον Κωνσταντίνο. Για πολλά χρόνια η φιλοβασιλική ιστοριογραφία αντιμετώπιζε το «τηλεγράφημα Πασάρωφ» ως πλαστό. Πλέον, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία για την ύπαρξή του²⁶⁸.

Σε επιστολή του στον Βεντήρη ο Βενιζέλος το 1929, όταν είναι και πάλι Πρωθυπουργός, αυτή την φορά σε καθεστώς Αβασίλευτης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, αναφέρει ότι «η ενέργεια [τού Βασιλέα] εν προκειμένω δεν υποπίπτει εις τα περί προδοσίας διατάξεις τού ποινικού νόμου»²⁶⁹. Είναι γεγονός ότι στο άρθρο 125 τού ισχύοντος (τότε) Ποινικού Νόμου δεν τυποποιείται η συμπεριφορά τού Βασιλιά ως έγκλημα εσχάτης προδοσίας που έχει ως συνέπεια την ποινή τού θανάτου²⁷⁰. Αλλά ούτε η εφαρμογή της παραγράφου τού άρθρου 132 (προδοσία τής Πατρίδος), με πλαίσιο ποινής 5 έως 20 έτη, φαίνεται να μπορεί να υποστηριχθεί²⁷¹. Το σημαντικότερο: Ο Μονάρχης σύμφωνα με το Σύνταγμα είναι ποινικά ανεύθυνος²⁷².

Νέο Υπουργικό Συμβούλιο στις 6:00 το απόγευμα. Η φημολογία φουντώνει στην ελληνική πρωτεύουσα για το τι μπορεί να συμβαίνει. Μετά τις 9 το βράδυ φύλλα τής *Εφημερίδος τής Κυβερνήσεως* τοιχοκολλώνται σε κεντρικά σημεία τής Αθήνας. Όλοι

²⁶⁶ *Καιροί*, 12.09.1915

²⁶⁷ Βεντήρης, ο.π. σελ. 21-25

²⁶⁸ Βεντήρης, ο.π. σελ. 12

Στην μακρά συνομιλία που είχαν Μονάρχης και επιτετραμμένος ο πρώτος αναφέρει, εκτός των άλλων, τα ακόλουθα: «Σάς παρακαλώ να δηλώσετε στην Αυτού Μεγαλειότητα στον τσάρο σας [τής Βουλγαρίας] ότι στην δράση κατά Σερβίας δεν θα υπάρξει καμία αντίθεση εκ μέρους μας. Δεν θα χύσουμε αίμα για να σώσουμε τη Σερβία ενάντια σε εσάς και τη Γερμανία. Διαβεβαιώστε απόλυτα για αυτό τον μονάρχη σας και την κυβέρνησή σας», βλ. Θεοδούλου, ο.π. σελ. 254 υποσημείωση 470.

²⁶⁹ Βεντήρης ο.π. σελ. 29-30

²⁷⁰ Κωστής, *Ερμηνεία*, ο.π. σελ. 28-30

²⁷¹ Κωστής, *Ερμηνεία*, ο.π. σελ. 62-65.

²⁷² Αντώνη Παντελή, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, Λιβάνη, 2016 σελ. 368

οι άνδρες που έχουν γεννηθεί από το 1871 έως το 1895 οφείλουν εντός 48 ωρών να παρουσιαστούν στις επιτροπές επιστράτευσης και εν συνεχεία να τοποθετηθούν σε στρατόπεδα. Η επιστράτευση που προκαλεί η ελληνική Κυβέρνηση αφορά 24 ηλικίες. Είναι μεγαλύτερη από τις επιστρατεύσεις των δύο Βαλκανικών Πολέμων²⁷³. Η δύναμη τού στρατού αυξάνεται στους 400.000 άνδρες²⁷⁴.

Ενδεικτικό τής έξαψης των πολιτικών παθών είναι το άρθρο τής *Ακροπόλεως* ότι ο Βενιζέλος προκάλεσε την βουλγαρική επιστράτευση. Σύμφωνα με την εφημερίδα, ο Πρωθυπουργός χρησιμοποίησε απειλητική γλώσσα εναντίον τής Βουλγαρίας σε πρόσφατη συνάντηση με τον πρεσβευτή της στην Αθήνα. Ο Πασάρωφ ενημέρωσε την Κυβέρνησή του, και λήφθηκε η απόφαση επιστράτευσης²⁷⁵. Την είδηση επιβεβαιώνουν και οι *Αθήναις*²⁷⁶. Η κατηγορία είναι βαρύτατη. Μόλις που χρειάζεται να σημειωθεί ότι μπορεί να γίνει αιτία παραίτησης τής Κυβέρνησης, διατάραξης των διεθνών σχέσεων τής χώρας και πολιτικής κρίσης. Ο Βενιζέλος το πρωί τής επόμενης ημέρας, σε κατάσταση αγανάκτησης, καλεί τούς πολιτικούς συντάκτες για να διαψεύσει την πληροφορία²⁷⁷. Η *Ακρόπολις* με πρωτοσέλιδη ανακοίνωση παραδέχεται πως είναι ψευδής η είδηση που δημοσίευσε πριν δύο ημέρες. Εν αγνοία τού διευθυντή και τού αρχισυντάκτη κάποιος δημοσιογράφος, λίγο πριν σταλεί το φύλλο στο τυπογραφείο, έθεσε την είδηση²⁷⁸.

Ο Γούναρης σε ομιλία του στην Βουλή στις 16 Σεπτεμβρίου δηλώνει ότι είναι υπέρ τής επιστράτευσης, «ως μέσον προληπτικόν επί αποτροπή κινδύνου των ζωτικών τής χώρας συμφερόντων»²⁷⁹. Η δήλωση προκαλεί εντύπωση στο φιλοβασιλικό στρατόπεδο. Οι *Καιροί* στο κύριο άρθρο τους, προσπαθώντας να διασκεδάσουν τις εντυπώσεις, αναφέρουν ότι ο είναι μεν υπέρ τής επιστράτευσης αλλά ταυτόχρονα αποκλείει την αναγνώριση συμμαχικών υποχρεώσεων στην Σερβία και είναι εναντίον τής ελληνικής εμπλοκής στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο²⁸⁰.

Η επιστράτευση, και μάλιστα η γενική επιστράτευση, που αφορά όλους τούς άντρες από 21 έως 44 ετών, έχει δραματικές συνέπειες στην Ελληνική κοινωνία. Μπορούμε

²⁷³ *Εστία*, 12.09.1915

²⁷⁴ *Καιροί*, 14.09.1915

²⁷⁵ *Ακρόπολις* 11.09.1915 : «Ο κ. BENIZEΛΟΣ ΠΡΟΕΚΑΛΕΣΕ ΤΗΝ ΒΟΥΛΓ. ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΙΝ»

²⁷⁶ *Αθήναι*, 12.09.1915: «ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΑΝΩΦΕΛΗΣ»

²⁷⁷ *Καιροί*, 12.09.1915: «ΑΙ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ κ. BENIZEΛΟΥ ΔΙΑ ΤΟΝ κ. ΠΑΣΣΑΡΩΦ».

²⁷⁸ *Ακρόπολις*, 13.09.1915 : «ΔΗΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΄ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ΄»

²⁷⁹ *Πατρίς*, 17.09.1915

²⁸⁰ *Καιροί*, 18.09.1915

με βεβαιότητα να πούμε ότι σε εποχή που δεν υπάρχει η έννοια τού κράτους πρόνοιας και η αποταμίευση αφορά μόνο ένα μικρό πλούσιο κομμάτι τού πληθυσμού, η επιστράτευση έχει ως συνέπεια την ελαχιστοποίηση των οικονομικών πόρων κάθε νοικοκυριού. Είμαστε σε μια εποχή που εισόδημα από επαγγελματική δραστηριότητα προέρχεται σχεδόν αποκλειστικά από την εργασία των ανδρών και οι περισσότερες οικογένειες ζουν από μέρα σε μέρα. Οι *Καιροί* σε κύριο άρθρο γράφουν ότι η Αθήνα έχει γίνει πόλη ζητιάνων. Όχι επαγγελματιών ζητιάνων, αλλά ανθρώπων που η έλλειψη στοιχειωδών αγαθών λόγω τής επιστράτευσης οδηγεί στην επαιτεία. Αν και φιλοβασιλική, δεν στρέφεται εναντίον τού Βενιζέλου αλλά όλων όσων έχουν τεράστια περιουσία και μένουν απαθείς απέναντι στην τραγική κατάσταση που αντιμετωπίζει μεγάλο μέρος τής κοινωνίας²⁸¹. Οι συνέπειες, τονίζονται κυρίως από τις εφημερίδες που υποστηρίζουν την ουδετερότητα. Η λειτουργία των συγκοινωνιών στην πρωτεύουσα σταματά. Μόνο μέσο μετακίνησης γίνεται το περπάτημα. Δεν υπάρχουν οδηγοί για τα τραμ και έχουν επιταχθεί τα άλογα²⁸². Η πρωτεύουσα μάς πληροφορούν οι *Καιροί* έχει γίνει επαρχιακή πόλη, μία πόλη χωρίς κίνηση. Γιατροί και δικηγόροι κλείνουν τα γραφεία τους και παρουσιάζονται στις μονάδες τους. Στις 26 Σεπτεμβρίου κόβεται το ηλεκτρικό και το φωταέριο. Μετά από λίγο, δίνονται άδειες στους επιστρατευμένους αυτών των επιχειρήσεων, και επανέρχονται τα δύο αυτά βασικά αγαθά²⁸³. Σπίτια επιτάσσονται για να στεγασθούν στρατιώτες²⁸⁴. Στην *Πατρίδα* διαβάζουμε ανακοίνωση τής Εταιρείας Αεριοφωτος Αθηνών ότι «συνεπεία τής επιτάξεως των ίππων και λοιπών μεταφορικών μέσων, ευρίσκεται εν τη αδυναμία όπως εκτελή την κατ' οίκον διανομήν παραγγελιών κωκ»²⁸⁵. Ας έχουμε υπόψη μας ότι το 1913 στην αναπτυγμένη Γαλλία η μέση διάρκεια ζωής των ανδρών είναι μόλις 48,5

²⁸¹ *Καιροί*, 06.10.1915

²⁸² *Αθήναι* 28.09.1915

²⁸³ *Καιροί*, 27.09.1915 : «ΧΩΡΙΣ ΦΩΣ».

²⁸⁴ *Καιροί*, 21.09.1915 η οποία σημειώνει : Μόνον όταν εξηντλούντο αυτά [Πανεπιστήμιον, Πολυτεχνείον, Γυμνάσια] έπρεπε η υπηρεσία να καταφύγει εις τα σπήτια. Αλλά και τότε με περισσότεραν προσοχήν, ώστε οικογένεια η οποία κρατεί ένα μετριώτατον σπητάκι τεσσάρων δωματίων, να μη υποχρεωθεί να συμπυκνωθή εις ένα διά να οικονομηθούν εξ στρατιώται, με τούς οποίους δεν λύεται το ζήτημα».

Στους *Καιρούς* τής 16.12.1915 διαβάζουμε ότι από το Υπουργείο Συγκοινωνιών για να περιορισθεί η κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας και φωταερίου αποφασίσθηκαν, το απόγευμα τής προηγούμενης, τα ακόλουθα μέτρα: «Η τελεία σβέσις των φώτων των προθηκών και ρεκλαμών παντός καταστήματος (...) [Τ]ων εξωτερικών φώτων των κινηματογράφων και των λοιπών θεαματικών κέντρων (...) και τον περιορισμόν εις το ήμισυ τού εσωτερικού φωτισμού αυτών κατά τα διαλείμματα. Η ελάττωσις τού φωτισμού των κεντρικών οδών. Η εις το ήμισυ ελάττωσις τού φωτισμού πάντων ανεξαιρέτως των καταστημάτων.»

²⁸⁵ *Πατρίς*, 17.09.1915

χρόνια²⁸⁶. Στην φτωχή Ελλάδα, ελλείπει στοιχείων, μπορούμε να δεχθούμε ότι σε καμία περίπτωση ο μέσος όρος ζωής δεν ξεπερνά αυτόν της Γαλλίας.

Η Δεύτερη Παραίτηση Βενιζέλου

Στις 21 Σεπτεμβρίου κύρια είδηση στις εφημερίδες είναι η αποβίβαση δυνάμεων τής Αντάντ στην Θεσσαλονίκη. Μοναδικός σκοπός τής επιχείρησης είναι να παρασυρθεί η Ελλάδα στον πόλεμο²⁸⁷. Τελικά το μόνο που καταφέρνει είναι να επιδεινώσει τον Διχασμό. Οι φιλοβασιλικές εφημερίδες από την μία πλευρά κατηγορούν την Συνεννόηση για εισβολή στην Ελλάδα και από την άλλη για αποβίβαση μικρού αριθμού στρατιωτών²⁸⁸. Η αντίφαση είναι φαινομενική. Η παρουσία δυνάμεων τής Αντάντ στην Μακεδονία εκ των πραγμάτων, τοποθετεί την Ελλάδα στις χώρες που συμμετέχουν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ενώ, συγχρόνως, η απουσία ισχυρής στρατιωτικής συνδρομής καθιστά την χώρα ευάλωτη σε ενδεχόμενη επίθεση από τις δυνάμεις των Κεντρικών Αυτοκρατοριών.

Η ημερήσια διάταξη των εργασιών τού Κοινοβουλίου, αφορά την συζήτηση τού νομοσχεδίου για την περίθαλψη των οικογενειών όσων έχουν επιστρατευθεί²⁸⁹. Το ζήτημα των σοβαρών πολεμικών και διπλωματικών γεγονότων που βρίσκονται σε εξέλιξη, δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από την συνεδρίαση. Κατά τούς *Καιρούς*, τής ίδιας ημέρας, ο Βενιζέλος θα μιλήσει και για την απόβαση των γαλλικών στρατευμάτων στην Μακεδονία²⁹⁰. Τελικά την συνεδρίαση τής Βουλής απασχολούν μόνον η ερμηνεία τής Ελληνοσερβικής Συνθήκης και η αποβίβαση στρατού τής Αντάντ στην Θεσσαλονίκη.

Ο Πρωθυπουργός στην αγόρευσή του αναφέρθηκε σε μία σειρά ζητημάτων²⁹¹:

Πρώτον, η Ελλάδα έχει ηθική και νομική υποχρέωση που απορρέει από την συνθήκη με την Σερβία να βοηθήσει την Κυβέρνηση τού Βελιγραδίου σε περίπτωση που δεχτεί επίθεση από την Βουλγαρία. Η *Πατρίς* στο κύριο άρθρο της γράφει πως οι δηλώσεις

²⁸⁶ Βασίλης Κρεμμυδός, *Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία τής Ευρώπης*, Γνώση 1989, σελ. 291

²⁸⁷ Leon, ο.π. σελ. 257

²⁸⁸ Ενδεικτικά: *Αθήναι*, 27.10.1915. Στο κύριο άρθρο αναφέρουν ότι αν οι σύμμαχοι έστελναν 250.000 στρατιώτες, η χώρα θα είχε υποχρέωση συμμετοχής στον πόλεμο για την απελευθέρωση των ελληνικών πληθυσμών που βρίσκονται εκτός των ορίων τού κράτους.

²⁸⁹ *Πατρίς*, 21.09.1915

²⁹⁰ *Καιροί*, 21.09.1915

²⁹¹ Η ομιλία Βενιζέλου υπάρχει πανομοιότυπα από τα πρακτικά σε όλες τις εφημερίδες τής επόμενης ημέρας. Το ίδιο και με τις ομιλίες των άλλων πολιτικών αρχηγών.

τού Πρωθυπουργού στην Βουλή έχουν την έννοια ότι άρνηση παροχής βοήθειας στην Σερβία σημαίνει καταστροφή τής Ελλάδας από τις δύο ναυτικές δυνάμεις που ελέγχουν την Μεσόγειο, την Αγγλία και την Γαλλία²⁹².

Δεύτερον, επειδή η Σερβία δεν δύναται να διαθέσει 150.000 άνδρες στα σύνορά της με την Βουλγαρία, ζήτησε αυτή η στρατιωτική δύναμή να παρασχεθεί από την Αντάντ.

Τρίτον, στο ερώτημα γιατί δεν ενεργοποιήθηκε η Ελληνοσερβική Συνθήκη κατά την αυστριακή επίθεση το καλοκαίρι του 1914 απαντά πως κρίθηκε από τα δύο κράτη, ότι η ουδετερότητα ήταν η καταλληλότερη πολιτική. Η Ελλάδα γνωστοποίησε στην Σερβία ότι εάν η Βουλγαρία κινηθεί εναντίον της θα έχει να αντιμετωπίσει τις ένοπλες δυνάμεις τής χώρας μας.

Τέταρτον, τονίζει ότι η Κυβέρνησή του απολαμβάνει τής εμπιστοσύνης τού λαού. Οι *Καιροί* αντικρούουν την θέση αυτή τού Πρωθυπουργού με την σταθερά επαναλαμβανόμενη επιχειρηματολογία των φιλοβασιλικών: Οι ψηφοφόροι στις 31 Μαΐου δεν γνώριζαν τις απόψεις τού Πρωθυπουργού. Ο καθένας θα μπορούσε να υποθέσει ό,τι θέλει. Επιπλέον, τον Μάιο οι εκλογές έγιναν με το ερώτημα τής Ελληνικής συμμετοχής στην κατάληψη των Δαρδανελίων. Σήμερα το θέμα είναι η κάθοδος των Γερμανών στην βαλκανική. Η εφημερίδα ζητά σήμερα ο Βενιζέλος να ζητήσει την γνώμη τού Ελληνικού λαού²⁹³.

Πέμπτο, επιτίθεται στην Κυβέρνηση Γούναρη λέγοντας ότι αν η Ελλάδα παρέμενε σταθερή στην Ελληνοσερβική Συνθήκη, δεν θα γινόταν η βουλγαρική επιστράτευση.

Έκτο, σε περίπτωση που χρειασθεί η Ελλάδα θα πολεμήσει και με άλλες χώρες εκτός τής Βουλγαρίας.

Έβδομο, σε ερώτηση τού Βουλευτή Δράμας Γ. Μπαλτατζή τι θα κάνει αν η Σερβία δεχθεί επίθεση από άλλες χώρες, με αμέτοχη την Βουλγαρία, απαντά πως τότε ο ελληνικός στρατός δεν θα κινηθεί.

Ογδοο, Η αναφορά τού Πρωθυπουργού σε αργυρώνητες εφημερίδες οι οποίες άλλαξαν πολιτική γραμμή εντός 24ώρου αφού έλαβαν χρήματα προκαλεί την άμεση αντίδραση ορισμένων δημοσιογράφων οι οποίοι αποχωρούν από την αίθουσα τού Κοινοβουλίου

²⁹² *Πατρίς*, 22.09.1915

²⁹³ *Καιροί*, 22.09.1915

διαμαρτυρόμενοι. Την επόμενη, ο φιλοβασιλικός τύπος εκφράζει με την αρθρογραφία του την οργή του²⁹⁴.

Επιπλέον η δήλωσή του ότι δεν έχει θέσει ακόμα τον στρατιωτικό νόμο και στον νομό Αττικής, αλλά σκέφτεται να το κάνει, μία συνέπεια τού οποίου είναι η επιβολή λογοκρισίας, προκαλεί αντιδράσεις. Η *Εστία* αντίθετα, διατυπώνει την μάλλον παράδοξη άποψη ότι ο στρατιωτικός νόμος προστασία θα είχε να προσφέρει στον τύπο παρά περιορισμό²⁹⁵.

Σύσσωμη η αντιπολίτευση είναι υπέρ τής ουδετερότητας. Ο Θεοτόκης αφού αναφέρει ότι αποτελεί προσβολή για την χώρα η παρουσία δυνάμεων τής Τετραπλής στην Θεσσαλονίκη έχει την άποψη ότι η Ελληνοσερβική Συνθήκη δεν ισχύει από την στιγμή που η Κυβέρνηση τού Βελιγραδίου δέχτηκε να παραχωρήσει εδάφη που είχαν αποκτηθεί με την συνδρομή τής χώρας μας κατά τούς Βαλκανικούς Πολέμους. Είναι γεγονός ότι η Σερβία προκειμένου να προφυλαχτεί από βουλγαρική επίθεση ήταν διατεθειμένη να προχωρήσει σε εδαφικές παραχωρήσεις. Για να γλιτώσει το μείζον, την καταστροφή τού κράτους, θυσιάζει το έλασσον, την παραχώρηση κάποιων εδαφών.

Σε άλλο σημείο τής ομιλίας του, ο Θεοτόκης, τροποποιώντας όσα υποστήριζε προ ολίγων λεπτών, αναφέρει ότι αν δεν υπήρχε ο Παγκόσμιος Πόλεμος η Ελλάδα όφειλε να παράσχει βοήθεια στην Σερβία σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης. Τώρα όμως, βοήθεια στην Σερβία σημαίνει πόλεμο με την Γερμανία και την Αυστρία. Η απάντηση τού Πρωθυπουργού είναι ότι σήμερα η χώρα έχει συμμάχους την Γαλλία και την Αγγλία.

Κατά τον Δραγούμη η Ελληνοσερβική συνθήκη έχει καθαρά Βαλκανικό χαρακτήρα. Δεν μπορεί η Ελλάδα να πολεμήσει εναντίον κάθε χώρας που προσβάλλει την ακεραιότητα τής Σερβίας.

Η Κυβέρνηση, διά τού Βουλευτή Αργολιδοκορινθίας Παναγιώτη Αραβαντινού, ζητά την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης. Ψηφίζουν 257. Υπέρ τής Κυβέρνησης 142, εναντίον 102. 13 Βουλευτές, στους οποίους περιλαμβάνονται οι Υπουργοί, αρνήθηκαν να

²⁹⁴ *Ακρόπολις*, 22.09.1915: « Ο κ. BENIZEΛΟΣ ΥΒΡΙΖΩΝ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΥΣ». *Αθήναι*, 22.09.1915 : « ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ ΜΕ ΤΟΝ ΤΥΠΟΝ»

²⁹⁵ *Εστία*, 22.09.1915

ψηφίσουν²⁹⁶. Ωστόσο δύο βουλευτές τού κόμματος Φιλελευθέρων ψηφίζουν εναντίον τής Κυβέρνησης. Η συμπεριφορά τους, μαζί με εκείνους που αποχώρησαν από το Κόμμα το προηγούμενο διάστημα, κάτι δείχνει²⁹⁷. Η συνεδρίαση λήγει στις 4 και 45 το πρωί τής 22 Σεπτεμβρίου.

Μόλις ξημερώνει, ο Βασιλιάς, μάς ενημερώνουν οι *Καιροί*, τηλεφωνεί στον Πρόεδρο τής Βουλής Ζαβιτσιάνο από τον οποίο ζητά τα πρακτικά τής συνεδρίασης. Εξεπλάγη από όσα διάβασε και στις 10:00 το πρωί καλεί σε συνεργασία τον Πρωθυπουργό για τις 4:00 το απόγευμα. Στην συνάντησή τους τού δηλώνει ότι δεν συμφωνεί με όσα είπε στην Βουλή και ζητά την παραίτησή του²⁹⁸. Ο Πρωθυπουργός, προκειμένου να μην δημιουργηθεί πολιτική και ενδεχομένως πολιτειακή κρίση υπό αυτές τις εξωτερικές συνθήκες, υποβάλλει την παραίτησή του²⁹⁹. Υπό άλλες συνθήκες θα αναλάμβανε τον αγώνα για την διαφύλαξη τού Συντάγματος³⁰⁰.

Τα θεωρεία τής Βουλής είναι γεμάτα το απόγευμα τής 22 Σεπτεμβρίου. Κόσμος έχει συγκεντρωθεί και στους γύρω δρόμους αναμένοντας την συνέχιση τής πολιτικής αντιπαράθεσης. Ο Βενιζέλος ανεβαίνει στο βήμα στις 6:00 το απόγευμα για να αναγγείλει πως λόγω διαφωνίας με το Στέμμα η Κυβέρνησή του υπέβαλε την παραίτησή της. Η συνεδρίαση τής Βουλής διακόπτεται.

Την επόμενη τής παραίτησης, ο πρεσβευτής τής Αγγλίας έχει, κατά πληροφορίες τού *Σκριπ*, φραστικό επεισόδιο με τον Βενιζέλο. Ο Έλιοτ πιστεύει ότι ο Βενιζέλος ευθύνεται για την αντίδραση τού Μονάρχη. Τον κατηγορεί για άστοχες δηλώσεις στην Βουλή που θα έχουν ως αποτέλεσμα την μη ανάμιξη τής Ελλάδας στον Πόλεμο. Και ο

²⁹⁶ Υπάρχει οιοωνοί εθιμικός κανόνας οι Υπουργοί, αν και έχουν την Βουλευτική ιδιότητα, να μην ψηφίζουν στο Κοινοβούλιο. Συνεπώς απέχουν τής ψηφοφορίας μόλις τέσσερεις βουλευτές (κάτι που δεν είδαμε να σημειώνεται από την βιβλιογραφία).

Το ερώτημα που θέτει στην Βουλή το Κόμμα Φιλελευθέρων είναι: « Η Βουλή μετά τα λεχθέντα εγκρίνουςα τας δηλώσεις τής Κυβερνήσεως και εκφράζουςα την εμπιστοσύνην της προς αυτήν, μεταβαίνει εις την Ημερήσιαν Διάταξιν».

²⁹⁷ Οι *Καιροί* τής 23.09.1915 παρουσιάζουν την αποσκίρτηση των δύο βουλευτών από το κόμμα τους, υπό τον τίτλο: «ΕΥΣΥΝΕΙΔΗΤΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ».

²⁹⁸ *Καιροί*, 23.11.1915

²⁹⁹ Βεντήρης, ο.π. σελ. 42-43. Ο οποίος κάνει λόγο για παύση τής Κυβέρνησης. Βεβαίως δεν πρόκειται περί παύσης αλλά για παραίτηση.

³⁰⁰ Η *Πατρίς* τής 27.09.1915 χαρακτηριστικά γράφει στο κύριο άρθρο της : «Ο Αρχηγός των Φιλελευθέρων φρονεί σταθερώς ότι οι κίνδυνοι τής Πατρίδος είναι τόσον μεγάλοι και τόσον άμεσοι, ώστε η φροντίς προς σωτηρίαν της να απαγορεύη την άσκησιν την άσκησιν τής κοινοβουλευτικής και δημοσίας εκείνης αντιθέσεως, ήτις προβλέπεται εκ τού Πολιτεύματος και είναι χρήσιμος εις ομαλάς στιγμάς».

πρεσβευτής της Γαλλίας κατηγορεί σε επιστολή του τον Βενιζέλο ότι έδωσε το πρόσχημα που αναζητούσε ο Βασιλιάς για να τον αποπέμψει³⁰¹.

Ο Κωνσταντίνος ακόμα μία φορά παραβιάζει ώριμες, θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές με το επιχείρημα ότι η εξωτερική πολιτική είναι αρμοδιότητα του Στέμματος. Όπως είδαμε ανωτέρω, ο Βασιλιάς δυνάμει του άρθρου 37 Συντάγματος έχει απεριόριστο δικαίωμα παύσης της Κυβέρνησης που έχει διορίσει και απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής. Η κατάσταση του άρθρου 37 είναι ένα από τα λάθη της βενιζελικής αναθεώρησης το 1911. Στην περίπτωση αυτή, την παύση πρέπει να ακολουθεί η διενέργεια εκλογών εντός των Συνταγματικά καθορισμένων προθεσμιών. Όμως το δικαίωμα προσφυγής στην κρίση του λαού υπόκειται σε περιορισμούς. Ο Νικόλαος Ν. Σαρίπολος, σημειώνει σε ανύποπτο χρόνο, χωρίς να μπορεί να γνωρίζει τι πρόκειται να συμβεί μετά λίγους μήνες, στην ερμηνεία του άρθρου 37 Συντάγματος³⁰² : «Όταν ο Βασιλεύς νομίζει ότι η Βουλή δεν αντιπροσωπεύει το φρόνημα του λαού, προβαίνει εις την διάλυσιν αυτής. Ο Βασιλεύς όμως δεν δύναται να προβή εις αλλεπαλλήλους διαλύσεις της Βουλής, θέλων π.χ. να διατηρήσει Υπουργείον αποδοκιμασθέν υπό της Βουλής και υπό του λαού μετά την διάλυσιν αυτής, καθόσον η τοιαύτη χρήσις του δικαιώματος διαλύσεως θ' αντέβαινε προς την "κυριαρχία του λαού" και θα εξέθετε τον Θρόνον εις πολλούς κινδύνους, φέρουσα αυτόν εις σύγκρουσιν προς την εκδηλωθείσαν θέλησιν του λαού»³⁰³. Την ίδια ερμηνεία διατυπώνει ο Ν. Ι. Σαρίπολος 40 χρόνια νωρίτερα, πριν την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης³⁰⁴. Η Κυβέρνηση Βενιζέλου έχει την αποδοχή της Βουλής, κάτι το οποίο σημειώνει ο Πρωθυπουργός στον Μονάρχη κατά την συζήτηση που έχουν στις 22 Σεπτεμβρίου. Η *Ακρόπολις* απορρίπτει αυτήν την θέση υποστηρίζοντας ότι η Κυβέρνηση πρέπει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής και του Στέμματος,

³⁰¹ Σκριπ, 25.09.1915: «ΖΩΗΡΟΝ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥ κ. ΕΛΛΙΟΤ ΚΑΙ ΤΟΥ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ. ΔΥΣΑΡΕΣΤΗΜΕΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ».

³⁰² Το περιεχόμενο του θεμελιώδους για την παρούσα μελέτη άρθρου 37 Συντάγματος, έχει ως εξής: «Ο βασιλεύς συγκαλεί τακτικώς άπαξ τού έτους την Βουλήν, εκτάκτως δε οσάκις το κρίνει εύλογον. Κηρύττει αυτοπροσώπως ή δι' αντιπροσώπου την έναρξιν και λήξιν εκάστης βουλευτικής συνόδου και έχει το δικαίωμα να διαλύει την Βουλήν. Αλλά το περί διαλύσεως διάταγμα, προσυπογεγραμμένον υπό τού Υπουργείου, πρέπει να διαλαμβάνει συγχρόνως και την σύγκλησιν των μεν εκλεγέων εντός τεσσαράκοντα πέντε ημερών, τής δε Βουλής εντός τριών μηνών».

³⁰³ Νικόλαος Ν. Σαρίπολος, *Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον: Ερμηνεία τού Αναθεωρηθέντος Ελληνικού Συντάγματος εν Συγκρίσει προς τα των Ξένων Κρατών*, τόμος Α', Τυπογραφείον τής Β. Αυλής Α. Ραφτάνη 1914 σελ. 523.

Σημειώνουμε ότι σύμφωνα με τούς *Καιρούς* τής 11.11.1915 ο Ν.Ν. Σαρίπολος τάχθηκε υπέρ τής συνταγματικότητας τής νέας προσφυγής στις κάλπες.

³⁰⁴ Νικολάου Ι. Σαρίπολου, *Πραγματεία τού Συνταγματικού Δικαίου*, Αθήνησι: Εκ τού τυπογραφείου Μιχαήλ Ν. Αγγελίδου, 1874, σελ. 324

αδιαφορώντας για το γεγονός ότι πριν λίγους μήνες έγιναν εκλογές³⁰⁵. Η άποψη της *Ακροπόλεως* μπορεί να στηρίζεται στο γράμμα του Συντάγματος έρχεται όμως σε αντίθεση με το Κοινοβουλευτικό πνεύμα που το διαπνέει³⁰⁶.

³⁰⁵ *Ακρόπολις*, 25.09.1915

Οι *Καιροί* την 26.09.1915 γράφουν για το Συνταγματικό ζήτημα: «Εις πάσαν στιγμήν και εις παν ζήτημα σπουδαίον, ως συμβαίνει και εν Αγγλία, δύναται να ερωτηθεί ο λαός δι' εκλογών, έστω και αν η υπάρχουσα Βουλή προ τινος εξελέγη, χωρίς να έχη λάβη εντολήν δια την λύσιν τού αναφυέντος ζητήματος».

Σε άλλο σημείο του ίδιου άρθρου διαβάζουμε κάτι ακόμα σημαντικότερο που ξεφεύγει από την σταθερή θέση των φιλοβασιλικών ότι ο Μονάρχης έχει απεριόριστο δικαίωμα προσφυγής στις εκλογές, «[Ε]φ' όσον όμως ο ενδεδειγμένος υπό τής πλειοψηφίας συναινεί εις την παραίτηση αυτού και δεν δημιουργείται ζήτημα Βουλής και Στέμματος, ώστε τούτο να καταφύγη εις την ετέραν τον λύσεων, την διάλυσιν, τότε δεν υπάρχει παραβίασις τού εθίμου τού Κοινοβουλευτικού και δεν υφίσταται ζήτημα» [η υπογράμμιση δική μας]. Υπάρχει αντίφαση μέσα στην ίδια φράση, όμως μπορούμε να δεχτούμε ότι προβάλλει την συναίνεση ως επιπλέον στοιχείο για την Συνταγματικότητα τού διορισμού Κυβέρνησης που δεν έχει την δεδηλωμένη.

³⁰⁶ *Ζαβιτσιάνος*, ο.π. σελ. 106

4. Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΖΑΪΜΗ

Κυβέρνηση Ζαΐμη . Σκριπ 25.09.1915

Ο Βασιλιάς ζητά από τον Αλέξανδρο Ζαΐμη να αναλάβει την Πρωθυπουργία σε μία Κυβέρνηση που θα περιλαμβάνει όλους τούς πρώην Πρωθυπουργούς, πλην τού Βενιζέλου. Ο νέος Πρωθυπουργός είναι σταθερά υπέρ της ουδετερότητας³⁰⁷. Σε αντίθεση με τον Φεβρουάριο, ο Βενιζέλος δηλώνει ότι θα δώσει ψήφο ανοχής στην νέα Κυβέρνηση. Το Υπουργικό Συμβούλιο ορκίστηκε ενώπιον τού Βασιλιά στις 5:00 το απόγευμα της 24 Σεπτεμβρίου. Η σύνθεσή του έχει ως εξής: Αλέξανδρος Ζαΐμης Πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών, Γ. Θεοτόκης Εθνικής Οικονομίας και

³⁰⁷ Στρέτ, ο.π. σελ. 69, εγγραφή της 25 Μαρτίου 1915

Παιδείας, Δημήτριος Γούναρης Εσωτερικών, Δημήτριος Ράλλης Δικαιοσύνης και Παιδείας, Στέφανος Δραγούμης Οικονομικών, υποστράτηγος Ιωάννης Γιαννακίτσας Στρατιωτικών και ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης Ναυτικών³⁰⁸. Μία Κυβέρνηση που έχει την δεδηλωμένη, όπως επιβεβαιώθηκε προ δύο ημερών, παραχωρεί την θέση της σε μία που δεν την έχει. Το πολίτευμα για ακόμα μία φορά εντός οχτώ μηνών χάνει τον Κοινοβουλευτικό του χαρακτήρα, γίνεται Μοναρχικό. Η νέα Κυβέρνηση απολαμβάνει μόνο της εμπιστοσύνης τού Βασιλιά. Κατά τούς αντιβενιζελικούς μεταξύ των πρόσφατων εθνικών εκλογών και της σημερινής κατάστασης έχουν μεσολαβήσει γεγονότα που αν τα γνώριζε ο λαός θα ψήφιζε διαφορετικά³⁰⁹. Η ορκωμοσία τού νέου Πρωθυπουργού γίνεται παρουσία τού Βενιζέλου ο οποίος τον συνεχάρη. Αμέσως μετά, ο πρώην Πρωθυπουργός αποχωρεί και η εκδήλωση συνεχίζεται με την ορκωμοσία των υπόλοιπων Υπουργών³¹⁰.

Την προηγούμενη ημέρα, 23 Σεπτεμβρίου για ακόμα μία φορά σε διάστημα ενός έτους, η Σερβία δέχεται την εισβολή τής Αυστρίας, αυτή την φορά με την βοήθεια τής Γερμανίας. Συνολικά, δύναμη 300.000 στρατιωτών εισβάλλει στο έδαφός της³¹¹. Σε λίγο, όπως θα δούμε κατωτέρω, θα προστεθεί ο βουλγαρικός στρατός.

Στο μεταξύ, η αποβίβαση στρατευμάτων τής Αντάντ στην Θεσσαλονίκη για την παροχή βοήθειας στην Σερβία συνεχίζεται αλλά με αργούς ρυθμούς. Στις 24 Σεπτεμβρίου έχουν αποβιβαστεί μόλις 20.000 στρατιώτες, τα υπολείμματα των Δαρδανελίων κατά τούς *Καιρούς*³¹².

Η παραίτηση Βενιζέλου θορύβησε τις χώρες τής Εγκάρδιας Συνεννόησης. Έχασαν έναν ειλικρινή σύμμαχο, υπέρμαχο τής εμπλοκής τής Ελλάδας στον πόλεμο. Το ενδεχόμενο παροχής στρατιωτικής βοήθειας στην Σερβία απομακρύνεται³¹³. Τώρα,

³⁰⁸ *Αθήναι*, 24.09.1915

³⁰⁹ *Καιροί*, 30.09.1915, η οποία στο κύριο άρθρο σημειώνει : «Εάν ο Βασιλεύς έχη άλλην γνώμην, νομίζει δε ότι ο λαός όταν έδιδε την εντολήν εις τούς εκλεκτούς του, δεν είχεν υπ' όψει του μεσολαβήσαντα γεγονότα, δυνάμενα ν' αλλοιώσουν την γνώμην τού λαού, προσκαλεί και πάλιν τον λαόν ν' αποφανθή. Και ο λαός, εν γνώσει πλέον τής πολιτικής τού Βασιλέως, και τής πολιτικής τού αντιθέτου, αλλά και των λόγων οι οποίοι προεκάλεσαν την διαφοράν, εκλέγει και αποφαινεται οριστικώς».

³¹⁰ *Αθήναι*, 25.09.1915

³¹¹ *Εστία*, 25.09.1915

³¹² *Καιροί*, 26.09.1915: «ΑΙ ΔΗΘΕΝ 70.000 ΑΓΓΛΟΓΑΛΛΩΝ – Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΤΑΣΤΡΕΠΤΙΚΟΣ». Ευλόγως η εφημερίδα γράφει ότι 20.000 στρατιώτες είναι ανεπαρκής δύναμη για την παροχή βοήθειας στην Σερβία.

³¹³ Ωστόσο, η Σερβία εξακολουθεί να ελπίζει στην Ελληνική βοήθεια. Ο Σέρβος Πρέσβης στο Παρίσι δηλώνει, κατά το *Σκριπ* τής 25.09.1915, σε συνέντευξή του ότι «οι σύμμαχοι των Βουλγάρων και των Τουρκοαυστρογερμανών δεν δύνανται να είνε[...] συγχρόνως σύμμαχοι των Ελλήνων, οίτινες είνε σύμμαχοι πιστοί των Σέρβων». Ο Σερβικός τύπος, συνεχίζει το *Σκριπ*, πιστεύει πως όποια και αν είναι η Ελληνική Κυβέρνηση θα συνεχίσει την πολιτική Βενιζέλου.

προσπαθούν να εκτιμήσουν τις προθέσεις της νέας Κυβέρνησης. Ο πρεσβευτής της Αγγλίας, εκπροσωπώντας τις τέσσερις δυνάμεις, λίγο πριν την ορκωμοσία του νέου Υπουργικού Συμβουλίου, επισκέπτεται τον Βασιλιά από τον οποίο ζητά να μάθει την στάση που θα ακολουθήσει η Ελλάδα σε σχέση με τις υποχρεώσεις που έχει με την Σερβία. Ο Κωνσταντίνος, γράφουν οι *Καιροί*, διαβεβαιώνει ότι η εξωτερική πολιτική της χώρας θα συνεχίσει να είναι η ευμενής ουδετερότητα υπέρ της Αντάντ³¹⁴.

Οι τέσσερις πρεσβευτές της Συνεννόησης επισκέπτονται τον Ζαΐμη, λίγα λεπτά μετά την ορκωμοσία της Κυβέρνησής του. Δηλώνουν ότι οι Κυβερνήσεις τους εγγυώνται την ακεραιότητα του Κράτους και οι προσφορές εδαφών στην Μικρά Ασία εξακολουθούν να ισχύουν σε περίπτωση εξόδου της χώρας στον πόλεμο. Ζητούν να μάθουν αν η Ελλάδα θα τηρήσει τις συμμαχικές υποχρεώσεις της σε περίπτωση εισβολής της Βουλγαρίας στην Σερβία. Η απάντηση Ζαΐμη είναι πως η Ελλάδα παραμένει σταθερά σε κατάσταση ευμενούς ουδετερότητας απέναντι στην Τετραπλή και ότι οι συμμαχικές υποχρεώσεις θα εκπληρωθούν. Με μία όμως επιφύλαξη: την προστασία των ζωτικών συμφερόντων της χώρας. Η επιφύλαξη αυτή μία μόνο ερμηνεία μπορεί να έχει. Η Ελλάδα δεν θα βοηθήσει την Σερβία. Για τα υπόλοιπα θέματα, θα εκδοθεί Κυβερνητικό ανακοινωθέν μετά το Υπουργικό Συμβούλιο και σε συνεννόηση με τον Κωνσταντίνο³¹⁵. Μετά την συνάντηση με τους επιτετραμμένους της Αντάντ στην Ελλάδα έχει συνεργασία με τον Σέρβο πρεσβευτή χωρίς να δοθούν στην δημοσιότητα πληροφορίες για τα θέματα που συζητήθηκαν³¹⁶.

Την παραμονή της πρώτης συνεδρίασης της Βουλής με Πρωθυπουργό τον Ζαΐμη ο Βενιζέλος καλεί στην οικία του 160 βουλευτές των Φιλελευθέρων για να τους ενημερώσει ποια γραμμή θα ακολουθήσει το κόμμα, γράφει η *Εστία*. Ο Βενιζέλος δηλώνει πως η νέα Κυβέρνηση έχει διοριστεί κατά παράβαση του Συντάγματος, στην περίπτωση όμως που τεθεί από τον Πρωθυπουργό θέμα παροχής ψήφου εμπιστοσύνης οι Φιλελεύθεροι θα αποχωρήσουν μέχρι του αριθμού της προβλεπόμενης για την διατήρηση της απαρτίας εδρών. Με αυτόν τον τρόπο η Κυβέρνηση θα εξασφαλίσει την δεδηλωμένη χωρίς τις ψήφους της πλειοψηφίας. Αιτία αυτής της στάσης είναι ότι πρέπει να αποφευχθεί κάθε πράξη που θα οδηγήσει σε περιπέτειες την χώρα σε μία

³¹⁴ *Καιροί*, 24.09.1915

Ο Έλιοτ τηλεγραφεί στην κυβέρνησή του ότι μετά την συνάντηση με τον Μονάρχη, και τις διαβεβαιώσεις που έλαβε, αισθάνεται λιγότερο αποκαρδιωμένος από ότι ήταν το προηγούμενο βράδυ, βλ. Θεοδούλου, ο.π. σελ. 256-257 όπου παρατίθεται η επιστολή του Πρεσβευτή της Αγγλίας.

³¹⁵ *Καιροί*, 25.09.1915

³¹⁶ *Ακρόπολις*, 25.09.1915

τόσο δύσκολη διεθνή συγκυρία³¹⁷. Μόνο ένας βουλευτής των Φιλελευθέρων διατύπωσε διαφορετική γνώμη από αυτήν του Βενιζέλου, μάς ενημερώνουν οι *Καιροί*. Ο συνεργαζόμενος με τούς Φιλελευθέρους, Βουλευτής Λέσβου Νικόλαος Παρίτσης, έχει την γνώμη ότι το κόμμα πρέπει να θέσει θέμα εμπιστοσύνης. Ο κίνδυνος διάλυσης της Βουλής είναι μικρότερος από την επικράτηση Ζαΐμη³¹⁸.

Στις 28 Σεπτεμβρίου, στην πρώτη εμφάνιση στην Βουλή ως Πρωθυπουργός ο Ζαΐμης εμφανίζει μετριοπαθή εικόνα γεγονός που σημειώνεται θετικά από την *Πατρίδα*³¹⁹ αλλά και το σύνολο του βενιζελικού τύπου, σύμφωνα με σχόλιο των *Καιρών*³²⁰. Στην σύντομη ομιλία του αναφέρει ότι η Κυβέρνησή του ως προς την εξωτερική πολιτική θα ακολουθήσει αυτήν των προκατόχων του από την έναρξη του Παγκόσμιου Πολέμου με σκοπό την εξασφάλιση των συμφερόντων του Κράτους.

Η αγόρευση που ξεχωρίζει είναι εκείνη του Βενιζέλου. Από την πρώτη παράγραφο της ομιλίας του στρέφεται με δριμύτητα εναντίον του Βασιλιά. Το *Σκριπ* χαρακτηρίζει την ομιλία ως προσβλητική για το πρόσωπο του Κωνσταντίνου³²¹. Σε ένα Κοινοβουλευτικό καθεστώς την εξωτερική πολιτική, όπως και την εσωτερική, καθορίζει η Κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής και του Λαού. Στην τρίτη παράγραφο της ομιλίας του, αναφέρει ότι η Βουλή, εξαιτίας των Βασιλικών παρεμβάσεων, έχει μεταβληθεί σε απλή συνέλευση χωρίς αρμοδιότητες, ένας σύλλογος προκρίτων. Δεν αναφέρει όμως ποιος έδωσε στον Βασιλιά έδαφος να επεκτείνει τις εξουσίες του σε βάρος της Βουλής και της Κυβέρνησης. Κατά τον Στέφανο Στεφάνου η Μοναρχική ιδιοσυγκρασία του Κωνσταντίνου γιγαντώθηκε από τούς πρόσφατους πολεμικούς θριάμβους³²². Αν δεχθούμε αυτήν την εκδοχή, ανακύπτει το ερώτημα γιατί ο Μονάρχης όχι μόνο απέρριψε την παραίτηση Βενιζέλου στην περίπτωση του επεισοδίου Κίρτ, αλλά επιπλέον συμφώνησε για έξοδο στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ πριν ένα χρόνο. Σε άλλο σημείο της ομιλίας του, αναφέρεται σε πρόσωπα με σπουδές στην

³¹⁷ *Εστία*, 28.09.1915: «Η ΣΥΣΚΕΨΙΣ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ. ΤΙ ΥΠΕΔΕΙΞΕΝ Ο ΑΡΧΗΓΟΣ. ΑΙ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΗΓΟΥ».

³¹⁸ *Καιροί*, 30.09.1915

³¹⁹ *Πατρίς*, 29.09.1915

³²⁰ *Καιροί*, 30.09.1915: «Όλοι αι Βενιζελικάι εφημερίδες εξαίρουν σήμερον από κοινού την φρόνησιν, την λεπτότητα, το τακτ του κ. Ζαΐμη κατά την χθεσινήν συνεδρίασιν της Βουλής».

³²¹ *Σκριπ*, 29.09.1915: «δεν edίστασε [ο Βενιζέλος] να ομιλήση ανευλαβώς και υβριστικώς και δι' αυτό ακόμη το πρόσωπον της Α.Μ. του Βασιλέως, νομίσας ίσως ότι ευρίσκεται εις το σαλόνι του ένθα συχνά, όπως την πρωίαν εκστομίζει ανευλαβείς φράσεις περί της Α.Μ. του Βασιλέως».

³²² Στέφανος Στεφάνου, *Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, τόμος Β' Λέσχη Φιλελευθέρων, 1982 σελ.151. Την ίδια γνώμη έχει ο Κονδύλης ο.π. σελ. 54 και 58. Θεωρεί, ο Κονδύλης, ως λάθος του Βενιζέλου την ανάθεση της αρχιστρατηγίας στους Βαλκανικούς Πολέμους στον Κωνσταντίνο.

Γερμανία που εύχονται την νίκη των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Ευθεία αναφορά στον Βασιλιά και το περιβάλλον του (Στρέιτ, Μεταξάς).

Διατυπώνει την εύλογη θέση ότι και αν δεν υπήρχε η Ελληνοσερβική Συνθήκη η χώρα μας θα είχε συμφέρον στην διατήρηση των συνόρων που διαμορφώθηκαν με την Συνθήκη τού Βουκουρεστίου. Ο πόλεμος με την Βουλγαρία, συνεχίζει, είναι αναπόφευκτος. Αν δεν γίνει σήμερα, θα γίνει αύριο με την Βουλγαρία ισχυρότερη, να εκτείνεται έως την Αδριατική, ενώ η Ελλάδα δεν θα έχει συμμάχους. Στο ερώτημα τού πώς θα αντιμετωπισθεί η Βουλγαρία που συμπράττει με τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, ο Βενιζέλος απαντά ότι πολιτική του δεν είναι η απευθείας εμπλοκή στον πόλεμο αλλά η δήλωση προς την Κυβέρνηση τής Σόφιας ότι σε περίπτωση που επιτεθεί στην Σερβία θα έχει να αντιμετωπίσει τον ελληνικό στρατό. Επιπλέον, αν οι ελληνικές Κυβερνήσεις δήλωναν σταθερά, ότι θα ικανοποιήσουν τούς όρους τής Ελληνοσερβικής Συνθήκης, η επιστράτευση τής Βουλγαρίας θα είχε αποφευχθεί. Το Σκριπ αντικρούει τον Βενιζέλο, ερωτώμενο αν η Βουλγαρία μεγεθυνόταν κάνοντας δεκτές τις σερβικές εδαφικές παραχωρήσεις για είσοδο στον πόλεμο υπέρ τής Αντάντ δεν θα ήταν επικίνδυνη για την Ελλάδα, ενώ θα γίνει επικίνδυνη όταν μεγαλώσει μετά από έναν πόλεμο που θα την έχει εξαντλήσει³²³; Την απάντηση θα την δώσει ο Βενιζέλος στην συνεδρίαση τής Βουλής την Τετάρτη 21 Οκτωβρίου. Αν ακολουθούνταν τον Φεβρουάριο η πολιτική του, ναι μεν θα μεγάλωνε η Βουλγαρία, η Ελλάδα όμως θα μεγάλωνε πολύ περισσότερο³²⁴.

Στο θέμα τής ερμηνείας τής Ελληνοσερβικής Συνθήκης αναφέρει ότι η Ελλάδα έχει υποχρέωση στρατιωτικής βοήθειας στην Σερβία σε περίπτωση που η Βουλγαρία στραφεί εναντίον της³²⁵.

Η Κυβέρνηση, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν ζητά ψήφο εμπιστοσύνης. Ωστόσο, ο Γούναρης, μετά από συνεννόηση με τον Ράλλη και τον Θεοτόκη, προκαλεί στο τέλος τής συνεδρίασης την αντιπολίτευση να θέσει θέμα εμπιστοσύνης. Ο Βενιζέλος όπως έχει αποφασιστεί, μένει σιωπηλός³²⁶.

Η Βουλγαρική Εισβολή στην Σερβία

³²³ Σκριπ, 29.09.1915: «Ο ΜΠΑΜΠΟΥΛΑΣ»

³²⁴ Καιροί, 21.10.1915

³²⁵ Αθήναι, 23.09.1915

³²⁶ Καιροί, 29.09.1915

Στις 27 Σεπτεμβρίου η Βουλγαρία, έχοντας την διαβεβαίωση όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, τού Κωνσταντίνου ότι ο ελληνικός στρατός δεν θα κινηθεί³²⁷, εισβάλλει με δύο μεραρχίες στο σερβικό έδαφος χωρίς προηγουμένως να κηρύξει πόλεμο³²⁸. Αυθημερόν, ο Σέρβος Πρεσβευτής ενημερώνει το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών.

Την επομένη, στις εφημερίδες τής Αθήνας δημοσιεύεται η είδηση τής έναρξης των πολεμικών επιχειρήσεων³²⁹.

Στις 29 Σεπτεμβρίου, η Κυβέρνηση τού Βελιγραδίου ζητά την ενεργοποίηση τής Ελληνοσερβικής Συνθήκης, γράφει η *Πατρίδα*³³⁰. Στις 30 Σεπτεμβρίου, ο Έλληνας πρεσβευτής διαβιβάζει την ελληνική απάντηση στον Πρωθυπουργό τής Σερβίας³³¹. Η απάντηση Ζαΐμη εκφράζει την σταθερή θέση τής φιλοβασιλικής εξωτερικής πολιτικής στο θέμα. Πρώτον, η Ελληνοσερβική Συνθήκη έχει χαρακτήρα Βαλκανικό. Σε περίπτωση Ευρωπαϊκού πολέμου δεν προβλέπεται δυνατότητα εφαρμογής της. Επιπλέον, δεύτερον, ακόμα και αν δεν υπήρχε η πρώτη προϋπόθεση, η συνθήκη αναφέρει ότι σε περίπτωση πολέμου η Σερβία οφείλει να διαθέσει 150.000 στρατιώτες. Η Αντάντ που έχει υποσχεθεί να στείλει αυτή την προβλεπόμενη από την συνθήκη στρατιωτική δύναμη των 150.000 ανδρών, λόγω τής προφανούς αδυναμίας τής Σερβίας, έχει στείλει μέχρι σήμερα μόλις 20 με 30.000 στελέχη³³².

Ο αντιβενιζελικός τύπος προσθέτει μία ακόμα, τρίτη προϋπόθεση στους λόγους άρνησης τής Ελλάδας να δώσει βοήθεια στην Σερβία σύμφωνα με την συνθήκη, ακόμα και αν εκπληρώνονταν οι δύο πρώτοι όροι. Η συνθήκη έχει αμυντικό χαρακτήρα. Τον πόλεμο τον προκάλεσε η Σερβία, με την ανάκληση πριν λίγες ημέρες τού πρεσβευτή της στην Σόφια γράφουν *Σκριπ* και *Καιροί*³³³.

³²⁷ Βεντήρης, ο.π. σελ. 49

³²⁸ Βεντήρης, ο.π. σελ. 42

³²⁹ *Καιροί*, 29.09.1915: «ΔΥΟ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΑΙ ΜΕΡΑΡΧΙΑΙ ΕΠΕΤΕΘΗΣΑΝ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ».

Ακρόπολις, 29.09.1915: «Ο ΣΕΡΒΟΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΣ ΗΡΧΙΣΕ ΧΘΕΣ. ΕΙΣΒΟΛΗ ΜΕΡΑΡΧΙΩΝ».

³³⁰ *Πατρίς*, 30.09.1915

³³¹ *Εστία*, 30.09.1915

³³² *Πατρίς*, 30.09.1915: «Η ΣΕΡΒΙΑ ΕΖΗΤΗΣΕ ΤΗΝ ΕΚΠΛΗΡΩΣΙΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΣΕΡΒ. ΣΥΝΘΗΚΗΣ. ΕΠΕΔΟΘΗ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ. Η ΕΛΛΑΣ ΔΕΝ ΔΥΝΑΤΑΙ ΝΑ ΒΟΗΘΗΣΕΙ»

³³³ *Σκριπ*, 30.09.1915. *Καιροί*, 30.09.1915 : «Αλλά και το αμυντικόν τής συνθήκης αίρει την τής Ελλάδος υποχρέωσιν, καθόσον η Σερβία προύκαλεσε τον πόλεμον ανακαλέσασα τον εν Σόφια πρεσβευτήν αυτής».

Η βουλγαρική εφημερίδα *Καιροί* στο κύριο άρθρο της, όπως το αναδημοσιεύουν οι *Καιροί*, αναφέρει ότι ο λόγος της εισβολής στην Σερβία είναι η επανάκτηση των εδαφών που έχασε το κράτος με τούς Βαλκανικούς Πολέμους³³⁴. Ο Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελεί κατά την εφημερίδα, την ευκαιρία να αποκατασταθεί η αδικία που έγινε στην Βουλγαρία πριν δύο χρόνια από την Ελλάδα, την Σερβία και την Ρουμανία. Επιπλέον, αποτελεί πράξη πρόνοιας γιατί η άφιξη των στρατευμάτων της Αντάντ στην βαλκανική θα δώσει την ευκαιρία στην Ελλάδα να επιτεθεί ξανά στην Βουλγαρία.

Στις 30 Σεπτεμβρίου η Βουλγαρική Κυβέρνηση κηρύττει τον πόλεμο στην Σερβία. Ως αιτιολογία προβάλλεται επίθεση σερβικών στρατευμάτων κατά βουλγαρικών στόχων που είχε ως αποτέλεσμα 70 νεκρούς και 500 τραυματίες το βράδυ της 29 Σεπτεμβρίου³³⁵. Η Σερβία δεν έχει κανένα λόγο να ανοίξει ακόμα ένα πολεμικό μέτωπο την στιγμή που πολεμά στα βόρεια σύνορά της με τούς πανίσχυρους στρατούς της Γερμανίας και της Αυστρίας. Το νέο μέτωπο οδηγεί σε διάσπαση την Σερβική αμυντική γραμμή που αποτελείται από 300.000 στρατιώτες. Η χώρα αναγκάζεται να στείλει 120.000 άνδρες στα ανατολικά της σύνορα, μας ενημερώνουν οι *Καιροί*³³⁶.

Ο πραγματικός λόγος κήρυξης τού πολέμου αναφέρεται σε διάγγελμα τού Βασιλιά Φερδινάνδου και τού Υπουργικού Συμβουλίου την Πέμπτη 1 Οκτωβρίου. Σε αυτό τονίζεται ότι και οι δύο συμμαχίες, Αντάντ και Κεντρικές Αυτοκρατορίες, θεωρούν νόμιμες τις διεκδικήσεις της Βουλγαρίας στην σερβική Μακεδονία. Ο πόλεμος, κατά το διάγγελμα, γίνεται για να απελευθερωθούν βουλγαρικές περιοχές που βρίσκονται υπό σερβικό ζυγό. Επικουρικά, γίνεται μνεία σε σερβική εισβολή στο βουλγαρικό έδαφος³³⁷.

Η στάση συνολικά τού ελληνικού τύπου είναι υπέρ της Σερβίας. Στον φιλοβασιλικό τύπο κάποιες εφημερίδες διατυπώνουν επιφυλάξεις παραμένοντας πάντοτε υπέρ της Σερβίας³³⁸. Εκείνο που κυριαρχεί, στα κύρια άρθρα και στα σχόλια των φιλοβασιλικών

³³⁴ *Καιροί*, 30.09.1915

³³⁵ *Εστία*, 01.10.1915

³³⁶ *Καιροί*, 02.10.1915

³³⁷ *Πατρίς*, 02.10.1915

³³⁸ *Σκριπ*, 02.10.1915: « Τα αισθήματα ημών είνε με τούς Σέρβους, μολονότι και ούτοι πολύ μάς επίκραναν δειχθέντες υπερβολικά σκληροί και απάνθρωποι προς τούς Έλληνες της Σερβικής Μακεδονίας. Αλλ' η περίστασις αύτη δεν είνε δια να ενθυμηθώμεν τας ιμπεριαλιστικές αυτάς παρεκτροπές των γειτόνων μας. Λυπούμεθα πολύ λυπούμεθα.» Αντίθετα οι *Καιροί* στο κύριο άρθρο της 03.10.1915 με τον τίτλο «ΓΕΝΝΑΙΟΙ ΣΕΡΒΟΙ» γράφουν μόνο θετικά λόγια για τον γειτονικό λαό και λυπάται μόνο επειδή δεν μπορεί η Ελλάδα να την βοηθήσει.

εφημερίδων, είναι ότι ο Βασιλιάς έσωσε την Ελλάδα από μία στρατιωτική καταστροφή³³⁹.

Η έναρξη τού Σερβοβουλγαρικού πολέμου προκαλεί αναστάτωση στις χώρες τής Αντάντ. Η διπλωματία της δεν μπόρεσε να κατανοήσει ότι είναι αδύνατο να βρεθούν στο ίδιο στρατόπεδο Σερβία και Βουλγαρία. Ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών αναγκάζεται από τα γεγονότα να υποβάλει την παραίτησή του. Μέχρι πριν λίγες ημέρες, μαζί με τον Άγγλο συνάδελφό του, διαπραγματευόταν την ένταξη τής Βουλγαρίας στην Εγκάρδια Συνεννόηση. Κατά το κύριο άρθρο των *Αθηνών* δεν χρειαζόταν ιδιαίτερη διπλωματική ικανότητα για να καταλάβει κάποιος ότι η Βουλγαρία είχε ταχθεί από την αρχή τού πολέμου υπέρ των Κεντρικών Αυτοκρατοριών³⁴⁰.

Η Κύπρος

Τον Οκτώβριο τού 1915 η κατάσταση για την Αντάντ στο βαλκανικό μέτωπο είναι απελπιστική. Είμαστε λίγο πριν την παραδοχή τής ήττας στα Δαρδανέλια από την Τετραπλή³⁴¹. Η Σερβία δέχεται την σφοδρή επίθεση τριών κρατών, Γερμανίας, Αυστρίας και Βουλγαρίας. Ταυτόχρονα, για την Αντάντ δεν είναι καλύτερη η κατάσταση στα υπόλοιπα μέτωπα τού πολέμου. Οι Ρώσοι υποχωρούν στο ανατολικό, ενώ στο δυτικό δεν υπάρχει καμία εξέλιξη παρά μόνο οι καθημερινοί θάνατοι στρατιωτών³⁴². Μοναδικό θετικό γεγονός για την Τετραπλή ολόκληρο το 1915 είναι η είσοδος τής Ιταλίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο³⁴³.

Η Αντάντ, προκειμένου να αποτρέψει την καταστροφή τού σερβικού κράτους, προσφέρει μία σειρά εδαφικών ανταλλαγμάτων στην Ελλάδα. Την Βόρεια Ήπειρο, την γραμμή Γευγελής – Δοϊράνης, το τμήμα τής Θράκης που ανήκει στην Βουλγαρία και περιοχές τής Μικράς Ασίας. Ταυτόχρονα Αγγλογαλλικός στρατός 250.000

³³⁹ Ενδεικτικά, *Σκριπ*, 02.10.1915: «Αλλοίμονον από την μικράν Ελλάδα αν αφίνετο να παρασυρθή από τα σχέδια τού κ. Βενιζέλου όστις καταληφθείς από νοσηράν μεγαλομανίαν (...) παρ' ολίγον [να] έρριπτε την Πατρίδα του εις πόλεμον καταστρεπτικώτατον, εκ τού οποίου χωρίς άλλο θα εξήρχετο συντετριμμένη και τελείως εκμηδενισμένη και ως Κράτος και ως λαός.»

³⁴⁰ *Αθήναι*, 09.10.1915

Παρίς, 04.10.1915: «Είνε αναντίρρητον ότι η διπλωματία τής Αντάντ από οκταμήνου και πλεον παραπαίει από σφάλματος εις σφάλμα».

Καιροί, 04.10.1915: «[Ο](...)Δελκασέ απεχώρησε από την Κυβέρνησιν, αφού την έπαθεν οικτρότατα δια τής εξόδου τής Βουλγαρίας από την ουδετερότητα».

³⁴¹ Leon, ο.π. σελ. 256

³⁴² Λεμονίδου, ο.π. σελ. 100-103

³⁴³ Ινσένγκι, ο.π. σελ. 78

στελεχών θα σταλεί για την ενίσχυση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων. Επιπλέον, η Αγγλία παραχωρεί την Κύπρο ως αντάλλαγμα για να εξέλθει η Ελλάδα στον πόλεμο ανεξάρτητα από την έκβαση τού πολέμου³⁴⁴.

Πιστεύει η Εγκάρδια Συνεννόηση ότι ο ελληνικός στρατός είναι ικανός να ανατρέψει την εξέλιξη τού Πολέμου στην βαλκανική υπέρ της. Από όλα τα εδάφη που υπόσχονται οι δυνάμεις τής Αντάντ μόνο η Κύπρος βρίσκεται στην κατοχή της. Τα υπόλοιπα θα είναι τα λάφυρα τής (ενδεχόμενης) νίκης. Επιπλέον, η Κύπρος, σε αντίθεση με την Θράκη και την Μικρά Ασία, έχει ελληνικό πληθυσμό σε ποσοστό άνω τού 80% το οποίο ζητά ένωση με την Ελλάδα.

Το πρωί τής 4 Οκτωβρίου, ο Άγγλος πρέσβης γνωστοποιεί στον Ζαΐμη την προσφορά τής Κύπρου³⁴⁵. Η πρώτη αντίδραση τού Πρωθυπουργού, σύμφωνα με την *Ακρόπολη*, είναι ας στείλουν πρώτα τον στρατό που υπόσχονται και μετά θα το σκεφτούμε³⁴⁶. Η Αγγλία κινητοποιεί, μέσω τού Υπατου Αρμοστή τής Κύπρου Sir John Clauson, προσωπικότητες τής νήσου και κυρίως τα ανώτερα στελέχη τής Κυπριακής Ορθόδοξης Εκκλησίας για να πείσουν την ελληνική Κυβέρνηση να δεχτεί την προσφορά τής Ένωσης³⁴⁷.

Οι *Καιροί* αντιμετωπίζουν στο κύριο άρθρο τους με δυσπιστία τις προσφορές τής Αντάντ. Μπορεί να είναι δόλωμα. Ωστόσο, δέχονται ότι οι σύμμαχοι, απέναντι στην κατάσταση που έχει δημιουργηθεί ενδέχεται να είναι ειλικρινείς³⁴⁸. Ο αντιβενιζελικός τύπος έχει μάλλον εύλογα επιφυλακτική στάση απέναντι στις προτάσεις τής τετραπλής³⁴⁹.

Κατά την φημολογία που διακινεί η Κυβέρνηση οι λόγοι άρνησης τής Ελλάδας είναι³⁵⁰:

³⁴⁴ Πατρίς, 08.10.1915: «ΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ANTANT ΠΕΡΙ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. Η Αγγλία δέχεται να διαπραγματευθεί μετά τής Ελλάδος και την άμεσον παραχώρησιν τής νήσου Κύπρου».

Καιροί, 08.10.1915: «ΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ANTANT. ΠΑΡΑΧΩΡΟΥΝ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΘΡΑΚΗ».

Leon, σελ. 251-253

³⁴⁵ Θεοδούλου, ο.π. σελ. 264

³⁴⁶ Ακρόπολις, 09.10.1915

³⁴⁷ Θεοδούλου, ο.π. σελ. 264

³⁴⁸ Καιροί, 08.10.1915

³⁴⁹ Ακρόπολις, 09.10.1915 η οποία στο κύριο άρθρο σημειώνει: « Το παράδειγμα τής Σερβίας δεν τούς φθάνει αυτούς τούς κύριους αντιπολιτευόμενους να τούς σωφρονίση; Τί δεν τής υπεσχέθη η Συνεννόησις; Όλην την Βοσνίαν και την Ερζεγοβίνη, όλην την Δαλματίαν, όλη την Κροατίαν, όλην την Αλβανίαν[...] Ποίον δε το αποτέλεσμα όλων αυτών των ωραίων [...] επαγγελιών; [...] [Τ]ούς έβαλαν εν μέσω δύο μυλοπετρών, τής αυστρογερμανικής μυλόπετρας και τής βουλγαρικής μυλόπετρας και τούς βλέπουν να πιέζονται και να στίβονται και να φτύουν αίμα και ως μόνην παρηγορίαν τούς εξαπέστειλον ολίγας χιλιάδας ανδρών που ούτε ζέστη κάνουν ούτε κρύο».

³⁵⁰ Πατρίς, 10.10.1915

1. Η ερμηνεία της Ελληνοσερβικής συνθήκης αφορά αποκλειστικά τις δύο χώρες,
2. Η Σερβία δεν μπορεί να στείλει στρατό 150.000 ατόμων στα σύνορα με την Βουλγαρία όπως απαιτεί η συνθήκη,
3. Οι δυνάμεις της Αντάντ δεν προσφέρουν τούς 150.000 στρατιώτες της συνθήκης,
4. Ακόμα και αν προσέφεραν 150.000 άνδρες, η δύναμη θα ήταν μικρή για την αντιμετώπιση τού κινδύνου,
5. Όπως έχουν τα πράγματα, έξοδος στον πόλεμο σημαίνει καταστροφή για την χώρα,
6. Οι προσφορές είναι ασαφείς,
7. Το αντιστάθμισμα της Κύπρου δεν είναι επαρκές για την εμπλοκή στον πόλεμο.

Η επίσημη, διπλωματικά γραμμένη, απάντηση της Κυβέρνησης στην προσφορά της Κύπρου είναι αρνητική³⁵¹. Θα κινδυνεύσει το σύνολο τού ελληνισμού για την απόκτησή μίας περιοχής που βρίσκεται υπό φιλελεύθερο αγγλικό καθεστώς³⁵². Πιο συγκεκριμένα, η επιστολή της Κυβέρνησης Ζαΐμη προς το αγγλικό Υπουργείο Εξωτερικών, που επιδόθηκε από τον Έλληνα πρεσβευτή στον Λονδίνο, αναφέρει τα ακόλουθα επιχειρήματα: Πρώτον, δεν δεσμεύεται από καμία Συνθήκη ενώπιον της Σερβίας, επειδή η βουλγαρική επίθεση δεν έχει βαλκανικό χαρακτήρα αλλά αποτελεί επεισόδιο τού Ευρωπαϊκού Πολέμου. Δεύτερον, η Σερβία δεν μπορεί να διαθέσει 150.000 στρατιώτες σύμφωνα με τούς όρους της Συνθήκης. Τρίτον, η στρατιωτική βοήθεια υπό τις παρούσες συνθήκες θα ήταν αναποτελεσματική, χωρίς καμία ελπίδα να σωθεί η Σερβία. Τέταρτο, όπως έχουν σήμερα τα πράγματα η Ελλάδα έχει συμφέρον να διατηρήσει την στρατιωτική ουδετερότητα για να μπορέσει να διατηρήσει τα εδάφη της³⁵³.

³⁵¹ Η απάντηση της Ελληνικής Κυβέρνησης στην Αγγλική διαβιβάζεται στις 8 Οκτωβρίου, βλ. Θεοδούλου ο.π σελ. 265-267

³⁵² *Καιροί*, 09.10.1915

³⁵³ Ο Ζαβιτσιάνος ο.π. σελ. 97 χαρακτηρίζει την ελληνική άρνηση στην προσφορά της Κύπρου ως πράξη παραφροσύνης. Και συνεχίζει, «δεν υπήρξε μωρία που να μην υπεστηρίχθη ως δικαιολογία της απορρίψεως ταύτης».

Οξύτερος στους χαρακτηρισμούς του ο Πάγκαλος, ο.π. σελ.65 γράφει: «[Ο]ι Ιωαν. Μεταξάς, Βικτ. Δούσμανης και Δημ. Γούναρης, οι οποίοι τυφλωμένοι από την λυσσαλέαν Γερμανοπληξίαν των εξώθησαν τον Βασιλέα ν' απορρίψη την προσφορά της Κύπρου (...).Ως είπον ανωτέρω δεν γνωρίζω ποία είναι η αρμόζουσα λέξις διά τον χαρακτηρισμόν της πράξεως εκείνης. Ήταν παραφροσύνη, ηλιθιότης ή προδοσία. Επαφίεμαι εις τον Ελληνικόν λαόν και τον ιστορικόν τού μέλλοντος να την χαρακτηρίση.»

Πετσάλης – Διομήδης, ο.π. σελ.218-219

Ο Θεοδούλου ο.π. σελ. 267 σημειώνει πως μόνο «ένas Έλληνας μπορεί να συνειδητοποιήσει τι σήμαινε για το έθνος η άρνηση της Κύπρου από την Κυβέρνηση Ζαΐμη».

Το ενδεχόμενο μετέπειτα αγγλικής υπαναχώρησης δεν μπορεί να αποκλειστεί. Σε αυτό συνηγορεί το γεγονός ότι η Βρετανία ποτέ δεν επανήλθε στο θέμα της παραχώρησης της Κύπρου³⁵⁴.

Η Πτώση

Στις 17:25 της Τετάρτης 21 Οκτωβρίου 1915 συγκλήθηκε η Βουλή για την συζήτηση σειράς σχεδίων νόμων. Ένα από τα νομοσχέδια αφορά την αύξηση του μηνιαίου μισθού των αξιωματικών του στρατού λόγω της επιστράτευσης από τον βαθμό του ανθυπολοχαγού κατά 90 δραχμές με συμμετρική ανύψωση καθώς ανεβαίνει ο βαθμός. Διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις. Κάποιοι βουλευτές λένε πως σε εποχή οικονομικής δυσπραγίας δεν μπορεί να γίνει συζήτηση για αυξήσεις. Άλλοι υποστηρίζουν πως πρέπει να δοθούν οικονομικές παροχές στο σύνολο των στρατευμένων, ενώ ορισμένοι δηλώνουν ότι η αύξηση πρέπει να ξεκινήσει αναδρομικά από την έναρξη της επιστράτευσης³⁵⁵.

Δύο φράσεις του βουλευτή Λαρίσης με το Κόμμα Φιλελευθέρων Γεωργίου Βλάχου πυροδοτούν έκρηξη που οδηγεί σε πτώση την κυβέρνηση Ζαΐμη. «Έχω την γνώμην ως αντιπρόσωπος του λαού, διότι σήμερα δεν αντιπροσωπεύετε την θέλησιν του Ελληνικού λαού, ημείς την αντιπροσωπεύομαι» είναι η πρώτη και πιο δηκτική φράση που απηχεί τις αντιλήψεις Βενιζέλου, και «υποβάλατε άνευ συστολής [νομοσχέδιο]» η δεύτερη. Η φράση «άνευ συστολής» προκαλεί την οργή του Υπουργού Στρατιωτικών Ι. Γιαννακίτσα. Αποχωρεί λέγοντας πως δεν έχει θέσει στην αίθουσα όταν ακούγονται τέτοιες φράσεις, σύμφωνα με την *Ακρόπολη*³⁵⁶.

Ο βουλευτής καταλαβαίνει το λάθος του και αμέσως διορθώνει την φράση του σε «άνευ μελέτης» ζητώντας δύο φορές συγγνώμη, μία από το σώμα και μία από τον Υπουργό. Όμως το κακό έχει γίνει. Η συμπεριφορά του Γιαννακίτσα θεωρήθηκε από τους Φιλελεύθερους ως προσβλητική για το Κοινοβούλιο³⁵⁷.

Το θέμα όμως είναι η πρώτη φράση. Και επί αυτής θα υπάρξει μακρά συζήτηση που θα κρατήσει έως τις 5 το πρωί της επόμενης ημέρας.

³⁵⁴ Μαρκεζίνης, ο.π. τόμος Δ' σελ. 63 [στην σελ. 19 υπάρχει η λανθασμένη αναφορά ότι η προσφορά της Κύπρου έμεινε κρυφή από την Ελληνική κοινή γνώμη για 50 χρόνια]

³⁵⁵ *Πατρίς*, 22.10.1915

³⁵⁶ *Ακρόπολις*, 23.10.1915

³⁵⁷ *Καιροί*, 22.10.1915

Ο Βενιζέλος στην ομιλία του αναφέρει ότι στο πολίτευμά μας ο Βασιλιάς είναι ανεύθυνος. Βεβαίως και μπορεί να διαφωνεί με την Κυβέρνησή του όταν διαπιστώνει δυσαρμονία ανάμεσα στην λαϊκή θέληση και την Κυβερνητική πολιτική. Την λύση τότε δίνουν οι εκλογές.

Κατά τον Βενιζέλο, που βρίσκει την αφορμή να διατυπώσει τις θέσεις του για σειρά ζητημάτων, με τις εκλογές τού Μαΐου λύθηκε η διαφωνία που ανέκυψε τον Φεβρουάριο. Αμφισβητείται ευθέως η νομιμότητα τής κυβέρνησης Ζαΐμη. Πρόκειται για Κυβέρνηση ανοχής κατά τούς βενιζελικούς. Κάτι που δεν αρνήθηκε ποτέ η Κυβέρνηση³⁵⁸.

Διαφορετική είναι η άποψη που διατυπώνει ο Γούναρης. Η διαφωνία τού Φεβρουαρίου δεν σχετίζεται με αυτήν που ανέκυψε μετά τις εκλογές τού Μαΐου. Τον Φεβρουάριο το ζήτημα ήταν η συμμετοχή στην εκστρατεία των Δαρδανελίων. Σήμερα είναι η παροχή βοήθειας στην Σερβία. Εφόσον η Αντάντ δεν στέλνει ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις για να βοηθήσουν την Σερβία, η Ελλάδα δεν πρέπει να εξέλθει της ουδετερότητας.

Από τον διάλογο που έχουν Γούναρης και Βενιζέλος, προκύπτει, κατά τούς *Καιρούς*, ότι η προσφορά τής Αντάντ στην Μικρά Ασία (για περιοχές που θα αποκτήσει) δεν αφορά έκταση 140.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων. Η Εγκάρδια Συνεννόηση σύμφωνα με τον Γούναρη μιλά για σημαντικές παραχωρήσεις ενώ κατά τον Βενιζέλο για πολύ σημαντικές παραχωρήσεις³⁵⁹. Μάταια η *Πατρίς* υπερασπίζεται τον Βενιζέλο γράφοντας πως η ακριβής μετάφραση τού επίσημου κειμένου, δεν αναφέρει «σπουδαία» αλλά «σπουδαιώτατα» παραχωρήσεις³⁶⁰. Σε κάθε περίπτωση η υπόσχεση μπορεί να ερμηνευτεί κατά το δοκούν.

Ο Θεοτόκης θέτει το ζήτημα αν η αποστολή μίας ελληνικής μεραρχίας στα Δαρδανέλια τον Φεβρουάριο θα ήταν ικανή αλλάξει την έκβαση τού πολέμου. Ο Βενιζέλος απαντά ότι η έξοδος στον πόλεμο θα παρέσυρε την Ρουμανία και την Βουλγαρία να ταχθούν υπέρ τής Αντάντ³⁶¹. Δεν εξηγεί όμως ποιο λόγο είχε η Βουλγαρία να βγει στον πόλεμο. Άλλωστε όπως είδαμε ανωτέρω, ο Βενιζέλος απέσυρε το δεύτερο υπόμνημα προς τον Κωνσταντίνο όταν έγινε γνωστό ότι η Βουλγαρία έλαβε δάνειο από την Γερμανία και

³⁵⁸ *Καιροί*, 24.10.1915

³⁵⁹ *Καιροί*, 25.10.1915: «ΠΩΣ ΚΑΤΕΡΡΙΦΘΗΣΑΝ ΤΑ ΨΕΥΔΗ ΠΕΡΙ ΑΝΤΑΛΛΑΓΜΑΤΩΝ»

³⁶⁰ *Πατρίς*, 26.10.1915 «ΚΑΙ ΤΟ ΑΣΘΗΜΑ ΤΗΣ ΕΝΤΡΟΠΗΣ...»

³⁶¹ *Εστία*, 23.10.1915

εκ των πραγμάτων έγινε αντίπαλος τής Αντάντ. Εξάλλου ο βενιζελικός τύπος συχνά αναφέρει ότι συμμαχία των νικημένων με τούς νικητές των Βαλκανικών πολέμων δεν μπορεί να υπάρξει και η διπλωματία τής Αντάντ στην βαλκανική βαδίζει από σφάλμα σε σφάλμα με την επιμονή της να προσεταιριστεί την Βουλγαρία.

Τα ξημερώματα τής Πέμπτης 22 Οκτωβρίου οι Φιλελεύθεροι, για να τελειώσει το θέμα με το επεισόδιο Γιαννακίτσα, υποβάλλουν πρόταση σύμφωνα με την οποία η Βουλή «μη ευρίσκουσα επαρκείς τας δηλώσεις τού Προέδρου τής Κυβερνήσεως και εκφράζουσα την λύπην της δια την συμπεριφορά τού κ. υπουργού των Στρατιωτικών, μεταβαίνει εις την Ημερ. Διάταξιν».

Η απάντηση Ζαΐμη ξαφνιάζει τον Βενιζέλο και τούς βουλευτές του. Θέτει ζήτημα παροχής ψήφου εμπιστοσύνης στην Κυβέρνησή του. Ακολουθεί μακρά συζήτηση για το ποια από τις δύο προτάσεις πρέπει πρώτη να τεθεί σε ψηφοφορία. Ο Βενιζέλος κάνει ό,τι μπορεί για να μην υπάρξει ζήτημα δεδηλωμένης. Υπό τις συνθήκες που ζει η χώρα εκλογές σημαίνουν συντριβή για το κόμμα του. Τελικά τίθεται σε ψηφοφορία το εξής ζήτημα: «Οι θεωρούντες ότι πρέπει να προηγηθή εις την ψηφοφορίαν η πρότασις τού κόμματος των Φιλελευθέρων η πρότασις δηλ. καθ' ην ο υπουργός των Στρατιωτικών οφείλει να εκφράσει την λύπην του προς την Βουλή, λέγουσι ΝΑΙ»

Ψηφίζουν 264 βουλευτές. 147 ψηφίζουν υπέρ και 114 εναντίον. Οι τρεις Υπουργοί που έχουν και την βουλευτική ιδιότητα απέχουν (Θεοτόκης, Ράλλης, Γούναρης). 18 βουλευτές των Φιλελευθέρων ψήφισαν εναντίον τής πρότασης κάτι που δείχνει, για ακόμα μία φορά, ότι το κόμμα τού Βενιζέλου αντιμετωπίζει πρόβλημα συνοχής. Συνολικά έχουν αποχωρήσει από το κόμμα Φιλελευθέρων στο διάστημα από τις εκλογές τού Μαΐου έως τις 22 Οκτωβρίου, σύμφωνα με τούς *Καιρούς*, 30 βουλευτές³⁶².

Ο Ζαΐμης δεν επιμένει σε ψηφοφορία για την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης. Θεωρεί ότι η Κυβέρνησή του καταψηφίστηκε και δηλώνει ότι θα υποβάλει την παραίτησή του στον Βασιλιά³⁶³. Με τον Ζαΐμη Πρωθυπουργό δημιουργήθηκε το παράδοξο η Κυβέρνηση να ασκεί διαφορετική εξωτερική πολιτική, σε περίοδο πολέμου και γενικής

³⁶² Αναλυτικότερα για τα εσωκομματικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο Βενιζέλος, βλ. Πετσάλης-Διομήδης ο.π. σελ. 180

Οι *Καιροί* τής 23.10.1915 δημοσιεύουν την είδηση υπό τον τίτλο «ΟΙ ΔΕΚΑ ΟΚΤΩ ΣΚΕΠΤΟΜΕΝΟΙ»

³⁶³ *Εστία*, 22.10.1915, η οποία έχει την πληρέστερη καταγραφή των γεγονότων. Στην Εφημερίδα Συζητήσεων Βουλής διαπιστώνουμε ασάφειες.

επιστράτευσης, από αυτήν που υποστηρίζει η πλειοψηφία της Βουλής γεγονός που καυτηριάζει στο κύριο άρθρο της η εφημερίδα *Αθήναι*³⁶⁴.

Σύμφωνα με την διήγηση του Προέδρου της Βουλής, κατά την ολιγόωρη διακοπή της συνεδρίασης, ο Ζαΐμης τον ενημερώνει ότι υπάρχει κίνδυνος παραίτησης της Κυβέρνησης επειδή οι υπουργοί του Θεοτόκης, Ράλλης, Γούναρης και Δραγούμης είναι αδιάλλακτοι επιδιώκοντας να οδηγηθεί η χώρα σε εκλογές. Ζητά να έχει συνάντηση με τον Βενιζέλο για να εξομαλυνθεί η κατάσταση και να αποφευχθεί η προσφυγή στις κάλπες ζητώντας από τον πρώην Πρωθυπουργό να μην επιμένει στην θέση του για παροχή συγγνώμης από τον Γιαννακίτσα. Η συνάντηση γίνεται στο γραφείο του Ζαβιτσιάνου. Ο Βενιζέλος είναι ανένδοτος. Επιμένει να ζητήσει από τους βουλευτές συγγνώμη ο Υπουργός Στρατιωτικών³⁶⁵.

Στο κύριο άρθρο της η *Πατρίς* θεωρεί ως υπεύθυνους για την πτώση της Κυβέρνησης Ζαΐμη, τους Γούναρη, Θεοτόκη και Ράλλη οι οποίοι προκειμένου να οδηγηθεί η χώρα σε εκλογές έθεσαν ζήτημα εμπιστοσύνης. Ο Γιαννακίτσας ήταν έτοιμος να δώσει εξηγήσεις κάτι που επιβεβαιώνει ο Ζαβιτσιάνος και ο Πρωθυπουργός συνιστούσε μετριοπάθεια³⁶⁶. Οι Φιλελεύθεροι δεν μπορούσαν να αποχωρήσουν μέχρι τού απαιτούμενου αριθμού για την ύπαρξη απαρτίας έτσι ώστε να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης η Κυβέρνηση γιατί μία τέτοια συμπεριφορά θα ήταν προσβλητική για το Κοινοβούλιο, γράφει η *Πατρίς*. Η ίδια εφημερίδα εμμέσως παραδέχεται ότι στις προσεχείς εκλογές το Γουναρικό κόμμα θα αυξήσει την εκλογική του επιρροή³⁶⁷.

Αντίθετα, το σύνολο του φιλοβασιλικού τύπου έχει την άποψη ότι το κόμμα Φιλελευθέρων προκάλεσε την πτώση της Κυβέρνησης Ζαΐμη. Οι *Καιροί* θεωρούν ως υπεύθυνο τον Βενιζέλο για την παραίτηση της Κυβέρνησης με το επιχείρημα ότι είχε προσπαθήσει να κάνει το ίδιο πριν δέκα ημέρες με αφορμή έναν νόμο για τα κτήματα της Μακεδονίας. Επιπλέον είχε δηλώσει σε βουλευτή του πως σχεδιάζει να ανατρέψει την Κυβέρνηση³⁶⁸. Ο Βενιζέλος δεν έχει κανένα λόγο να θέλει να οδηγηθεί η χώρα στις κάλπες. Το σημειώνει η ίδια εφημερίδα, την ίδια ημέρα, στο κύριο άρθρο της που χαρακτηρίζει την πτώση της Κυβέρνησης ως πολιτική αυτοκτονία τού Βενιζέλου.

³⁶⁴ *Αθήναι*, 23.10.1915

³⁶⁵ Ζαβιτσιάνος, ο.π. σελ. 102-107

³⁶⁶ Ζαβιτσιάνος, ο.π. σελ. 104 ο οποίος σημειώνει ότι ο Γιαννακίτσας είχε μετανιώσει για την συμπεριφορά του.

³⁶⁷ *Πατρίς*, 23.10.1915

³⁶⁸ *Καιροί*, 23.10.1915

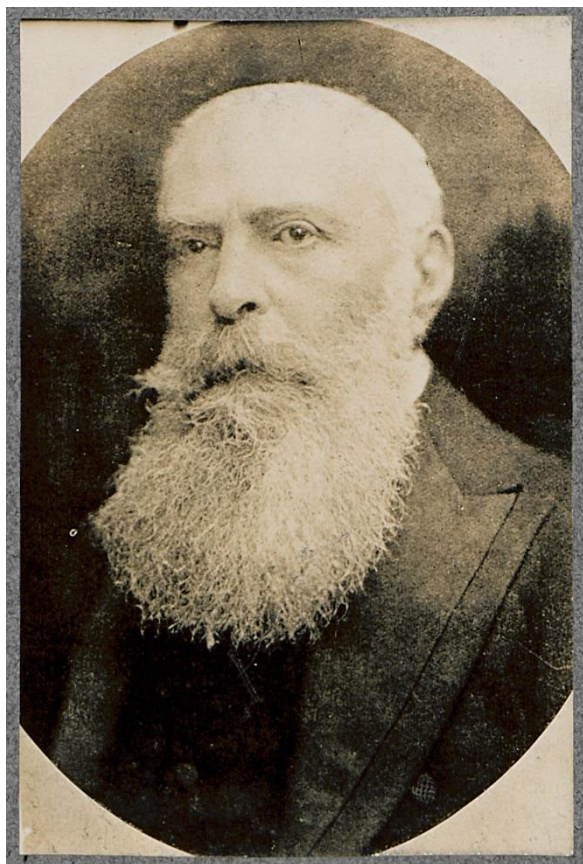
Η *Πατρίς* στο κύριο άρθρο της, ενώπιον των προσεχών εκλογών αναγνωρίζει στο Στέμμα το δικαίωμα εκ νέου προσφυγής στις κάλπες. Προβάλλει όμως δύο αντιρρήσεις: Η πρώτη έχει κάνει με το γεγονός ότι όλοι οι ψηφοφόροι από 21 έως 44 ετών είναι στους στρατώνες, συνεπώς δεν θα μπορέσουν να ψηφίσουν. Η δεύτερη με την ηρεμία που χρειάζεται ο τόπος λόγω των σοβαρών εξωτερικών και εσωτερικών εξελίξεων³⁶⁹.

Ο Ζαΐμης λίγες ώρες μετά το τέλος τής συνεδρίασης επισκέπτεται τον Κωνσταντίνο στον οποίο υποβάλει την παραίτησή του. Ο Βασιλιάς επιθυμεί να παραμείνει στην θέση του. Τελικά αναγκάζεται να δεχτεί την παραίτησή του³⁷⁰.

³⁶⁹ *Πατρίς*, 24.10.1915. Κατά την εκτίμηση τής εφημερίδας στο φύλλο τής 27.10.1915 το 75% των ψηφοφόρων είναι επιστρατευμένοι.

³⁷⁰ *Ακρόπολις*, 24.10.1915

5. Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΣΚΟΥΛΟΥΔΗ

Ο νέος Πρωθυπουργός Στέφανος Σκουλούδης σε φωτογραφία του 1916.

Πηγή: Staatsbibliothek zu Berlin. <https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN76642894X>

Στις 26 Οκτωβρίου 1915 ορκίζεται ενώπιον τού Κωνσταντίνου στην μεγάλη αίθουσα των ανακτόρων Κυβέρνηση υπό τον 77χρονο πρώην Υπουργό Στέφανο Σκουλούδη³⁷¹. Πολιτικός φίλος τού Χαρίλαου Τρικούπη, εξελέγη πρώτη φορά βουλευτής Σύρου το 1879³⁷². Το Υπουργικό Συμβούλιο δεν μεταβάλλεται παρά μόνο το υπουργείο Παιδείας αναλαμβάνει ο 71χρόνος βουλευτής Ηρακλείου Αντώνιος Μιχελιδάκης πολιτικός αντίπαλος τού Βενιζέλου³⁷³.

³⁷¹ *Ακρόπολις*, 26.10.1915

³⁷² *Σκριπ*, 26.10.1915

³⁷³ *Πατρίς*, 26.10.1915. Η εφημερίδα αποκαλεί την νέα κυβέρνηση, «γηροκομείον».

Τούς Σκουλούδη και Μιχελιδάκη οι εφημερίδες, προς δημιουργία εντυπώσεων, τούς αναφέρουν ως «80χρονους». Το αυτό πράττει η βενιζελική ιστοριογραφία, ενδεικτικά Μαυρογορδάτος ο.π. σελ. 76 ο οποίος γράφει «ο σχεδόν ογδοντάχρονος Σκουλούδης». Το «σχεδόν» μπορεί να ερμηνευτεί (από τον προσεκτικό αναγνώστη που δεν θα συγκρατήσει μόνο το «ογδοντάχρονος») ως πάνω ή κάτω των 80 ετών, συνήθως άνω των 80. Όπως π.χ. το 40χρονος παραπέμπει σε κάποιον άνω των 40 ετών. Σημειώνουμε ότι ο Μιχελιδάκης δεν πρόφτασε τα 80. Πέθανε 79 ετών.

Η Κυβέρνηση Σκουλούδη έχει ως αποστολή την διενέργεια εκλογών. Δεν προτίθεται να εμφανιστεί στην Βουλή για να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης. Ο Γούναρης δηλώνει ότι οι εκλογές μπορούν να αποφευχθούν μόνον εάν μεταβληθεί η άποψη των βουλευτών τής πλειοψηφίας για την νέα Κυβέρνηση³⁷⁴. Το κόμμα Φιλελευθέρων βρίσκεται σε αδιέξοδο. Από την μία, δεν μπορεί να δώσει ψήφο εμπιστοσύνης για δύο λόγους³⁷⁵: Παραμένει Υπουργός Στρατιωτικών ο Γιαννακίτσας³⁷⁶, η Κυβέρνηση έχει εντελώς διαφορετική αντίληψη για την εξωτερική πολιτική από την Κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Μόλις πριν λίγες ημέρες ψήφισε εναντίον τής Κυβέρνησης Ζαΐμη με την ίδια πολιτική θέση και τούς ίδιους υπουργούς.

Από την άλλη, προσφυγή στις κάλπες θα είναι καταστροφική για το κόμμα: Οι ψηφοφόροι από 21 έως 44 ετών είναι επιστρατευμένοι συνεπώς δεν μπορούν να ψηφίσουν, ή θα έχουν προβλήματα στην άσκηση τού εκλογικού δικαιώματος, ιδίως όσοι έχουν φιλοβενιζελικές πεποιθήσεις³⁷⁷, και το εκλογικό σώμα που ζει την επιστράτευση και τις συνέπειές της θα στραφεί στα βασιλικά κόμματα.

Με τις δηλώσεις των στελεχών της η νέα κυβέρνηση πιέζει τούς βουλευτές των Φιλελευθέρων, ενδεχομένως και τον Βενιζέλο³⁷⁸, για την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης.

Ο Βενιζέλος στις 26 Οκτωβρίου 1915 σε μία προσπάθεια αποτροπής των εκλογών, μετά από συνάντηση με βουλευτές των Φιλελευθέρων, δηλώνει ότι το κόμμα του θα απέχει από τις εργασίες τής Βουλής για να μπορεί η Κυβέρνηση να ψηφίζει τα νομοσχέδια με εξαίρεση εκείνα που διαφωνεί³⁷⁹. Προσφέρεται να δώσει ψήφο ανοχής στην Κυβέρνηση Σκουλούδη με την προϋπόθεση ότι ο Υπουργός Στρατιωτικών Γιαννακίτσας θα ζητήσει συγγνώμη από την Βουλή για την συμπεριφορά του την 21 Οκτωβρίου, σύμφωνα με το κύριο άρθρο των *Καιρών*³⁸⁰.

Βασικό επιχείρημα των βασιλικών υπέρ των νέων εκλογών είναι η δυσαρμονία ανάμεσα στην λαϊκή θέληση και την Κυβέρνηση³⁸¹. Δεν λένε όμως τίποτα για το πώς προκύπτει η δυσαρμονία. Ποια ένδειξη την παρέχει. Ο Κωνσταντίνος επιστρέφοντας στο προ τού 1875 συνταγματικό καθεστώς, αν λάβουμε υπόψη μας όσα έγραφε το 1873

³⁷⁴ *Εστία*, 26.10.1915

³⁷⁵ Έναν τυπικό και έναν ουσιαστικό

³⁷⁶ Ο οποίος ευθύνεται για την πτώση τής κυβέρνησης Ζαΐμη κατά τούς βενιζελικούς

³⁷⁷ *Πατρίς*, 24.10.1915

³⁷⁸ *Αθήναι*, 26.10.1915

³⁷⁹ *Ακρόπολις*, 27.10.1915

³⁸⁰ *Καιροί*, 27.10.1915

³⁸¹ *Σκριπ*, 28.10.1915

ο Ν.Ι. Σαρίπολος, διόρισε τρεις φορές σε λιγότερο από ένα έτος, Κυβερνήσεις που δεν έχουν την δεδηλωμένη.. Την Κυβέρνηση Γούναρη πριν τις εκλογές του Μαΐου και τις Κυβερνήσεις Ζαΐμη και Σκουλούδη μετά την νίκη των βενιζελικών. Το Πολίτευμα επιστρέφει στην Οθωνική εποχή.

Τελικά το διάταγμα διαλύσεως της Βουλής δημοσιεύεται στις 27 Οκτωβρίου. Σε αυτό ορίζεται ότι οι εκλογές θα γίνουν στις 6 Δεκεμβρίου και η Βουλή θα συγκληθεί στις 11 Ιανουαρίου 1916³⁸².

Εμπορικός Αποκλεισμός

Με ανακοίνωση που εκδίδει η αγγλική πρεσβεία στις 7:00 το απόγευμα της Παρασκευής 6 Νοεμβρίου 1915 επιβάλλεται εμπορικός αποκλεισμός στην χώρα. Παύουν οι εξαγωγές προϊόντων των τεσσάρων χωρών της Αντάντ στην Ελλάδα³⁸³. Το ανακοινωθέν απευθύνεται στον ελληνικό λαό και δεν κοινοποιείται στην Κυβέρνηση. Οι λόγοι τού αποκλεισμού είναι το γεγονός ότι με αποφάσεις που έλαβε η Ελλάδα, θίγεται η ασφάλεια των συμμαχικών στρατευμάτων και περιορίζεται η ελευθερία κινήσεώς τους. Η Τετραπλή δηλώνει ότι η Ελλάδα έχει κάθε δικαίωμα στην πολιτική της ουδετερότητας. Όμως, «αι σύμμαχοι Δυνάμεις ανησύχησαν από τινάς υπαινιγμούς περί ενδεχομένων μέτρων, τα οποία, εάν ελαμβάνεντο υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως, θα εφάινοντο εις αυτάς ως αντιτιθέμενα εις τας ληφθείσας παρ' αυτών διαβεβαιώσεις», γράφει μεταξύ άλλων το ανακοινωθέν που δημοσιεύεται την επόμενη ημέρα στο σύνολο των εφημερίδων³⁸⁴.

Το ανακοινωθέν είναι κακογραμμένο ή κακομεταφρασμένο. Οι *Καιροί* στο κύριο άρθρο της 7 Νοεμβρίου χαρακτηρίζουν την διατύπωση του ανακοινωθέντος ως «περίτεχνος φράσις»³⁸⁵. Ξεκινά με την βεβαιότητα ότι οι αποφάσεις της ελληνικής Κυβέρνησης βλάπτουν την Αντάντ για να καταλήξει ότι υπάρχουν υπόνοιες προσβολής των συμφερόντων της. Η *Πατρίδα* γράφει ότι ο αποκλεισμός επιβλήθηκε εξαιτίας των

³⁸² *Καιροί*, 28.10.1915

³⁸³ *Καιροί*, 07.11.1915. Ο Βεντήρης δεν κρίνει άξιο αναφοράς το γεγονός τού αποκλεισμού ενώ ταυτόχρονα περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια ότι συνέβη τον Νοέμβριο 1915, βλ. Βεντήρης, ο.π. σελ. 66- 87

³⁸⁴ Ενδεικτικά: *Εστία*, 08.11.1915

³⁸⁵ *Καιροί* 07.11.1915

υπαινιγμών τής Κυβέρνησης Σκουλούδη για την τύχη των αγγλογαλλικών και σερβικών στρατευμάτων σε περίπτωση υποχώρησής τους στο Ελληνικό έδαφος³⁸⁶.

Το γεγονός αναστατώνει και ξαφνιάζει την κυβέρνηση. Την ίδια ημέρα βρίσκεται στην Αθήνα, κατευθυνόμενος προς το μακεδονικό μέτωπο, ο Γάλλος υπουργός άνευ Χαρτοφυλακίου Ντενύ Κοσέν ο οποίος γίνεται δεκτός με ενθουσιασμό από τον λαό και έχει συναντήσεις με την πολιτική ηγεσία ενώ έχει προγραμματιστεί για την επόμενη ημέρα, επίσημη επίσκεψη τού Άγγλου Υπουργού Στρατιωτικών Στρατάρχη Κίτσεναρ.

Ο Σκουλούδης μισή ώρα μετά την έκδοση τού ανακοινωθέντος σπεύδει από την οικεία του³⁸⁷ στην αγγλική πρεσβεία. Συνομιλεί για μία ώρα με τον Έλιοτ προκειμένου να βρεθεί λύση στο θέμα που προέκυψε και απειλεί την χώρα με λιμό. Αμέσως μετά ο Πρωθυπουργός έχει συνεργασία με τον Κωνσταντίνο και συγκαλείται εκτάκτως το Υπουργικό Συμβούλιο με αποκλειστικό θέμα τον αποκλεισμό. Το Υπουργικό Συμβούλιο ολοκληρώνεται στις 3:00 το πρωί τής 7 Νοεμβρίου.

Οι βενιζελικοί κατηγορούν για την απόφαση τής Αντάντ την κυβέρνηση Σκουλούδη³⁸⁸.

Οι βασιλικοί τις χώρες της Τετραπλής Συνεννόησης και κυρίως τον Βενιζέλο³⁸⁹.

³⁸⁶ Πατρίς, 07.11.1915. Το τηλεσίγραφο τής Αντάντ προς τον Ελληνικό λαό έχει ως εξής: «Ενώπιον τής στάσεως ην προσέλαβεν η Ελληνική Κυβέρνησις αναφορικώς ζητημάτων τινών, τα οποία θίγουσιν αμέσως την ασφάλειαν των συμμαχικών στρατευμάτων και την ελευθερίαν τής ενεργείας των, εις ην δικαιούνται ως εκ των όρων τής αποβιβάσεως αυτών εις το Ελληνικόν έδαφος αι σύμμαχοι Δυνάμεις έκρινον αναγκαίον να λάβωσι μέτρα τινά σκοπούντα την άρσιν των ευκολιών εμπορικής και οικονομικής φύσεως, ων απήλαυε μέχρι σήμερον η Ελλάς παρ' αυτών. Ουδόλως αι Δυνάμεις προτίθενται να εξαναγκάσουν την Ελλάδα όπως απομακρυνθή τής ουδετερότητος, η οποία φαίνεται να πιστεύη ότι εξυπηρετεί τα συμφέροντά της. Αι σύμμαχοι Δυνάμεις ανησύχησαν από τινας υπαινιγμούς περί ενδεχομένων μέτρων, τα οποία, εάν ελαμβάνοντο υπό τής Ελληνικής Κυβερνήσεως, θα εφαινότο εις αυτάς ως αντιτιθέμενα εις τας ληφθείσας παρ' αυτών διαβεβαιώσεις. Άμα ως αι αμφιβολίαι των, οφειλούμεναι ίσως εις παρεξήγησιν, διασκεδασθώσιν, αι Δυνάμεις θα θεωρήσωσιν εσυτάς ευτυχείς, εάν άρωσι τα εμπόδια, τα οποία σήμερον παρεμβάλλουσιν εις την άφιξιν των εμπορευμάτων εις Ελλάδα, και παράσχωσιν εφεξής τας ευκολίας, αίτινες εκπηγάζουσι φυσικώς εκ των ομαλών σχέσεων. Εν Αθήναις τη 6/19 Νοεμβρίου 1915.»

Αξίζει να σημειωθεί ο αξιολογικά ουδέτερος και μάλλον παραπλανητικός τίτλος τής εφημερίδας: «Η ΑΝΤΑΝΤ ΚΑΤΑΡΓΕΙ ΤΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΕΜΠΟΡΙΚΑΣ ΚΑΙ ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΑΣ ΕΥΚΟΛΙΑΣ. Η ΧΘΕΣΙΝΗ ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ. ΠΟΙΑ Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΣ ΤΟΥ ΜΕΤΡΟΥ».

³⁸⁷ Βρίσκεται Σταδίου και Γεωργίου Α', δίπλα στο ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετάνια, Γιοχάλας – Καφετζάκη, ο.π. σελ. 335

³⁸⁸ *Εστία*, 07.11.1915

³⁸⁹ *Σκριπ*, 08.11.1915. Στο κύριο άρθρο διαβάζουμε, «[ε]ίνε τόσοσιν απάνθρωπον, τόσοσιν άγριον, τόσοσιν βάρβαρον, τόσοσιν πειρατικόν το τελευταίον αυτής διάβημα, ώστε να εγείρη διαρτυρίας όχι πλέον τής Ελλάδος, αλλ' όλου τού πεπολιτισμένου κόσμου. Είνε διάβημα κατισχύον τον νεωτερον πολιτισμόν και στιγματίζον την ανθρωπίνην ιστορία». Το άρθρο δημοσιεύεται υπό τον βαρύ χαρακτηρισμό για τον Βενιζέλο, «Ο ΗΘΙΚΟΣ ΑΥΤΟΥΡΓΟΣ».

Ταυτόχρονα, και τα δύο στρατόπεδα τού Διχασμού χαρακτηρίζουν την πράξη της Αντάντ ως εχθρική³⁹⁰.

Ήδη, στις δηλώσεις τής Κυβέρνησης αμέσως μετά το πρώτο Υπουργικό Συμβούλιο, στις 26 Οκτωβρίου, διαβάζουμε στους *Καιρούς*, γίνεται αναφορά στο θέμα τού αφοπλισμού των στρατιωτικών δυνάμεων που θα υποχωρήσουν στο ελληνικό έδαφος. Η Κυβέρνηση θα πράξει ανάλογα με την εξέλιξη των γεγονότων³⁹¹. Είναι εύλογο πως μια τέτοια δήλωση, που αφήνει έστω και υπόνοια αφοπλισμού των δυνάμεων τής Αντάντ και τής Σερβίας αν βρεθούν στην Ελλάδα, προκαλεί αρνητική εντύπωση στις χώρες τής Τετραπλής. Το τμήμα αυτό των δηλώσεων τής Κυβέρνησης Σκουλούδη δεν φαίνεται να απασχόλησε τον Ελληνικό τύπο. Είναι προφανές ότι η δήλωση έγινε μόνο για εσωτερική κατανάλωση. Από τον Σεπτέμβριο δυνάμεις τής Αντάντ κυκλοφορούν ελεύθερα στην ελληνική Μακεδονία.

Λίγες ημέρες πριν την δημοσίευση τού ανακοινθέντος, στις 26 Οκτωβρίου ο Σκουλούδης ενημερώνει τον οξύθυμο πρεσβευτή τής Γαλλίας ότι αν εισέλθει στο Ελληνικό έδαφος στρατός τής Σερβίας ή τής Αντάντ θα εφαρμόσει τα προβλεπόμενα από την συνθήκη τής Χάγης, δηλαδή θα τον αφοπλίσει. Η απάντηση προκαλεί την οργή τού Γκυγιεμέν ο οποίος ενημερώνει τις Κυβερνήσεις τής Συνεννόησης. Ωστόσο σύντομα ο Πρωθυπουργός καταλαβαίνει το λάθος του και στις 31 Οκτωβρίου δηλώνει ότι ουδέποτε η ελληνική Κυβέρνηση θα αφοπλίζει τούς συμμάχους³⁹².

Οι *Καιροί* σε μία προσπάθεια να δείξουν την καλή πίστη τής Κυβέρνησης έναντι τής Τετραπλής δημοσιεύουν τα τηλεγραφήματα που έστειλε ο Σκουλούδης, όταν ανέλαβε την Πρωθυπουργία στις 26 Οκτωβρίου, στους πρεσβευτές τής Ελλάδας σε Παρίσι και Λονδίνο. Σε αυτά αναφέρεται ότι η στάση τής Ελλάδας απέναντι στις χώρες τής Αντάντ παραμένει σταθερά η ευμενής ουδετερότητα³⁹³.

Από μερικών ημερών ο αγγλικός και γαλλικός τύπος διατυπώνουν την άποψη ότι δυνάμεις τής συνθήκης τού 1863 με την οποία έγινε Βασιλιάς τής χώρας ο Γεώργιος και παραχωρήθηκαν τα Επτάνησα, οι εγγυήτριες δυνάμεις, Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία έχουν δικαίωμα επέμβασης στα εσωτερικά τής χώρας. Η απάντηση σύσσωμου τού

³⁹⁰ *Πατρίς*, 08.11.1915. Η εφημερίδα στο κύριο άρθρο της σημειώνει: «Αι δυνάμεις τής Τριπλής Συνεννοήσεως (...) προβαίνουν σήμερον εις μίαν πράξιν εχθρότητος, ήτις δύναται να οδηγήση εντός ολίγου εις καταστροφήν».

³⁹¹ *Καιροί*, 27.10.1915

³⁹² Βεντήρης, ο.π. σελ. 74 -78

³⁹³ *Καιροί*, 09.11.1915: «ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ ΔΗΛΩΣΕΩΝ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΣΚΟΥΛΟΥΔΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΤΑΝΤ»

τύπου είναι ότι το ελληνικό Σύνταγμα, στην ιεραρχία των κανόνων δικαίου, υπερτερεί των διεθνών συνθηκών³⁹⁴. Πιο συγκεκριμένα, μια τέτοια αντίληψη, διαβάζουμε στο κύριο άρθρο της *Εστίας*, προσκρούει ευθέως στο άρθρο 21 του ελληνικού Συντάγματος³⁹⁵ που ορίζει ότι «άπανται αι αξιουσίαι πηγάζουν εκ τού Έθνους», και στο τελευταίο άρθρο του καταστατικού χάρτη της χώρας (τού άρθρου 111 Συντάγματος³⁹⁶) που αναφέρει πως «[η] τήρησις τού παρόντος Συντάγματος αφιερούται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων» και σε κανέναν άλλο. Επιπλέον η εφημερίδα γράφει ότι ο ελληνικός λαός μετά από πολλές δεκαετίες ομαλού πολιτικού βίου, έχει την δυνατότητα να προφυλάξει το Πολίτευμά του. Στο τέλος τού κύριου άρθρου η εφημερίδα, για να εξισορροπήσει τα πράγματα, αναφέρει ότι τα δημοσιεύματα τού ξένου τύπου απορρέουν από την Κυβερνητική πολιτική³⁹⁷.

Επειδή, όπως είδαμε παραπάνω, μοναδικός σκοπός της αποστολής (μικρής τελικά) στρατιωτικής δύναμης στην Μακεδονία ήταν να παρασύρει την χώρα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μπορούμε να δεχτούμε ότι ο αποκλεισμός έχει στόχο να εκβιάσει την έξοδο της Ελλάδας στο βαλκανικό μέτωπο των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Άλλωστε, ο Υπουργός Στρατιωτικών της Αγγλίας, που πρόκειται να επισκεφθεί την χώρα σε λίγες ημέρες, θα μπορούσε να μάθει απευθείας από την ελληνική Κυβέρνηση τις προθέσεις της, κάτι που σημειώνουν οι *Καιροί*³⁹⁸.

Δεν είναι τυχαίο που λίγες ημέρες αργότερα ο Βενιζέλος θα ανακοινώσει την αποχή τού κόμματός του από τις εκλογές τού Δεκεμβρίου³⁹⁹. Εκτός όλων των άλλων που είδαμε παραπάνω (επιστράτευση, καταστροφή των συμμαχικών δυνάμεων στα Δαρδανέλια) τώρα η Αντάντ προσφέρει στην Ελλάδα δύο επιλογές. Ή θα σκοτωθούν οι Έλληνες στα χαρακώματα ή θα πεθάνουν από πείνα⁴⁰⁰. Η πιθανότητα εκλογικής συντριβής του είναι μεγάλη.

³⁹⁴ *Εστία*, 06.11.1915: «ΚΡΑΤΙΚΗ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΙΣΟΤΗΣ»

Σκριπ, 05.11.1915. Στο κύριο άρθρο υπό τον τίτλο «Η ΞΕΝΗ ΕΠΕΜΒΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΗΜΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΑ» που υπογράφει ο Κωνσταντίνος Έσλιν σημειώνεται: «Αι θεωρίαι, με τας οποίας μάς πολιορκούσιν αυτόκλητοι κηδεμόνες, ένα και μόνο έχουσι σκοπόν τον περιορισμόν τής ελευθερίας τού Κράτους (...) ίνα εκβιασθή η Ελλάς, όπως παρά την γνώμην και θέλησιν αυτής λάβη μέρος εις τον διεξαγόμενον πόλεμον κατά των Κεντρικών Αυτοκρατοριών και τής Τουρκίας. Και επικαλούνται ως τίτλον την περί των Ιονίων νήσων συνθήκην».

³⁹⁵ Μαυριά-Παντελή, ο σελ. 105

³⁹⁶ Στο ίδιο, σελ. 115

³⁹⁷ *Εστία*, 05.11.1915: «Ο ΘΕΟΣ ΑΣ ΣΩΣΗ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ»

³⁹⁸ *Καιροί*, 07.11.1915

³⁹⁹ *Παρίς*, 09.11.1915

⁴⁰⁰ Σκριπ, 10.11.1915: «ΜΑΣ ΕΚΒΙΑΖΟΥΝ ΔΙΑ ΤΗΣ ΠΕΙΝΗΣ ΙΝΑ ΠΟΛΕΜΗΣΩΜΕΝ ΔΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΝ ΤΟΥΣ».

Το βασικό καταναλωτικό αγαθό, ο σίτος επαρκεί για 20 ημέρες σύμφωνα με την *Πατρίδα* τής 9 Νοεμβρίου, για τρεις ημέρες κατά την *Ακρόπολη*⁴⁰¹. Η Βουλγαρία προσφέρεται να εξαγάγει σίτο στην Ελλάδα⁴⁰² και υπάρχει η περίπτωση εισαγωγών από την Ρουμανία⁴⁰³. Εντός λίγων ημερών εμφανίζονται ελλείψεις και σε άλλα τρόφιμα ενώ πρόβλημα υπάρχει και με την προμήθεια γαιάνθρακα⁴⁰⁴.

Η επίσημη επίσκεψη τού Άγγλου Υπουργού Στρατιωτικών στην Αθήνα το Σάββατο 8 Νοεμβρίου δεν μεταβάλλει την κατάσταση. Παρά τις συζητήσεις που έχει με τον Βασιλιά και τον Πρωθυπουργό η Αντάντ επιμένει στον αποκλεισμό⁴⁰⁵. Επιπλέον, κατά δημοσιογραφικές πληροφορίες, η Τετραπλή προβάλλει νέες αξιώσεις⁴⁰⁶.

Πράγματι, την Δευτέρα 10 Νοεμβρίου, οι πρεσβευτές των χωρών τής Συνεννόησης επισκέπτονται τον Σκουλούδη. Παραδίδουν στον Πρωθυπουργό έγγραφη διακοίνωση με την οποία ζητούν να μάθουν τις θέσεις που έχει η Κυβέρνηση έναντι τής Τετραπλής και ποια στάση θα τηρήσει σε περίπτωση υποχώρησης των συμμαχικών και σερβικών στρατευμάτων στο ελληνικό έδαφος⁴⁰⁷.

Η Κυβέρνηση Σκουλούδη στην απάντησή της επιβεβαιώνει ότι η χώρα τηρεί έναντι τής Αντάντ ευμενή ουδετερότητα και παραμένει φιλική στα στρατεύματά της που βρίσκονται στην Μακεδονία. Με αυτήν την απάντηση, στις 11 Νοεμβρίου λήγει ο ναυτικός αποκλεισμός τής Ελλάδας. Τα πλοία που κρατούνταν στην Μάλτα δόθηκε η άδεια να αποπλεύσουν για τα Ελληνικά λιμάνια⁴⁰⁸.

Την Παρασκευή 13 Νοεμβρίου, νέα επίσκεψη στον Σκουλούδη και νέες απαιτήσεις των πρεσβευτών τής Αντάντ προκειμένου η Ελλάδα να εμπλακεί στον πόλεμο⁴⁰⁹.

Σημειώνουμε, ότι σε όλη την ελληνική ιστορία η ελληνική οικονομία εξαρτάται από τις εισαγωγές.

⁴⁰¹ *Ακρόπολις*, 10.11.1915

⁴⁰² *Πατρίς*, 09.11.1915

⁴⁰³ *Ακρόπολις*, 10.11.1915

⁴⁰⁴ *Πατρίς*, 11.11.1915

⁴⁰⁵ *Πατρίς*, 10.11.1915: «ΝΕΑ ΤΡΟΠΗ ΕΙΣ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ. Η ΑΝΤΑΝΤ ΔΕΝ ΑΝΑΣΤΕΛΛΕΙ ΤΑ ΜΕΤΡΑ. ΔΥΣΟΙΩΝΟΙ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΔΙΑ ΤΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ».

Σκουλούδης και Κωνσταντίνος έχουν την πεποίθηση, μετά τις συναντήσεις που έχουν με τούς Κοσέν και Κίτσενερ, πως έπεισαν την Αντάντ να εγκαταλείψει το Μακεδονικό μέτωπο, βλ. Ζαβιτσιάνος ο.π. σελ. 111

⁴⁰⁶ *Καιροί*, 10.11.1915: «Η ΕΠΙΜΟΝΗ ΤΗΣ ΑΝΤΑΝΤ ΕΙΣ ΤΑΣ ΑΞΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ. Η ΕΛΛΑΣ ΔΕΝ ΘΑ ΠΑΡΑΣΥΡΘΗ ΕΙΣ ΠΟΛΕΜΟΝ.»

⁴⁰⁷ *Πατρίς*, 11.11.1915: «ΟΙ ΠΡΕΣΒΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΑΝΤ ΕΠΕΔΩΚΑΝ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΝ. ΖΗΤΟΥΝ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΔΙΑ ΤΟΝ ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΡΑΤΟ. ΑΙ ΔΙΑΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ.»

⁴⁰⁸ *Πατρίς*, 12.11.1915: «Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΑΠΗΝΤΗΣΕ ΧΘΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΟΤΑΝ ΤΗΣ ΑΝΤΑΝΤ. ΤΑ ΜΕΤΡΑ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΗΡΘΗΣΑΝ.»

⁴⁰⁹ *Πατρίς*, 14.11.1915: «ΑΙ 4 ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΑΞΙΟΥΝ ΠΑΡΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΥΡΥΤΑΤΕΣ ΕΥΚΟΛΙΑΣ ΔΙΑ ΤΟΥΣ ΣΤΡΑΤΟΥΣ ΤΩΝ».

Ζητούν, αποκλειστική χρήση των σιδηροδρόμων τής Μακεδονίας, μετακίνηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων για να μπορούν τα στρατεύματα τής Τετραπλής να κινούνται χωρίς εμπόδια και την επιτήρηση των ακτών τής χώρας από συμμαχικά πλοία για τον εντοπισμό γερμανικών υποβρυχίων⁴¹⁰.

Σε συνέντευξη που δίνει στην *Daily Mail* ο Ράλλης παρουσιάζει, συναισθηματικά φορτισμένος, το περίγραμμα των Κυβερνητικών αντιλήψεων έναντι των γεγονότων και τής αγγλικής πολιτικής. Στην ερώτηση τού δημοσιογράφου αν η Κυβέρνηση προτίθεται να αποπλίσσει τα συμμαχικά στρατεύματα που θα υποχωρήσουν στο ελληνικό έδαφος απαντά: «Αυτό είναι τρέλλα. Είναι παράλογον να φαντασθή τις ότι θα επράττομεν τοιούτον τι. Θα φθάσωμεν τουναντίον μέχρι τού να παρατάξωμεν ιδικών στρατών δια να εξασφαλίσωμεν την υποχώρησιν των συμμαχικών στρατευμάτων». Πιο κάτω, γεμάτος οργή, απαντά σε άλλη ερώτηση: «Η αγγλική Κυβέρνησις και ο αγγλικός τύπος τηρούν επαίσχυντον στάσιν απέναντί μας. Το μόνο που θέλομεν, είναι η ειρήνη, και μάς εξαναγκάζεται να κάμωμεν πόλεμον. Μάς επιβάλλετε να λιμοκτονήσωμεν» και τελειώνει την συνομιλία ζητώντας από τον δημοσιογράφο να μεταφέρει όσα τού είπε αφού πρώτα στρέφεται κατά τής αγγλικής πολιτικής: «Η Κυβέρνησις σας επισωρεύσασα λάθη επί λαθών, επιβραδύνσεις επί επιβραδύνσεων και μη αποστείλασα, ειμή ολίγας χιλιάδας ανδρών, ικανών να μάς βοηθήσουν, θέλει να μάς εξαναγκάση να αποθάνωμεν. Δεν θέλομεν ν' αποβώμεν νέον Βέλγιον και νέα Σερβία. Η Σερβία. Την αγαπώμεν την Σερβίαν»⁴¹¹.

Οι διαπραγματεύσεις Αντάντ και Σκουλούδη συνεχίζονται και μετά το τέλος τού 1915 χωρίς το αποτέλεσμα που επιθυμεί η Τετραπλή⁴¹².

Ο Κωνσταντίνος παραχωρεί συνέντευξη στον ανταποκριτή στην Ελλάδα των *Times* τού Λονδίνου, τον φιλοβούλγαρο Bouchier⁴¹³, όπου δίνει απάντηση σε όλα τα ζητήματα που κυριαρχούν. Η συνέντευξη δημοσιεύεται στην αγγλική εφημερίδα την Τρίτη 25 Νοεμβρίου και τις επόμενες ημέρες στο σύνολο τού Ελληνικού τύπου⁴¹⁴. Οι

⁴¹⁰ Αθήναι, 16.11.1915

⁴¹¹ Η συνέντευξη αναδημοσιεύεται από τούς *Καιρούς* την 20.11.1915 με τον τίτλο: «Ο κ. ΡΑΛΛΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΕΙ ΤΟΥΣ ΑΓΓΛΟΥΣ».

⁴¹² Ενδεικτικά, *Καιροί*, 08.06.1916

⁴¹³ Μαρκεζίνης, ο.π. σελ. 75

⁴¹⁴ *Εστία*, 25.11.1915: «ΟΛΟΚΛΗΡΟΣ Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΙΣ ΤΗΣ Α.Μ. ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ». Σημειώνεται από την εφημερίδα ότι η συνέντευξη είναι γεγονός που προξένησε «ιδιαιτέραν εντύπωσιν». Είναι σπάνιο, εκείνη την εποχή, Μονάρχης να δίνει συνέντευξη. Και πρέπει να είναι η πρώτη από την ημέρα που ανέλαβε τον ελληνικό θρόνο.

απαντήσεις του είναι αυτές που θέλει να ακούσει η Αντάντ σε μία προσπάθεια να μετριάσει την στάση τής συμμαχίας προς την Ελλάδα.

Ξεκινά με την δήλωση ότι η Αγγλία είναι χώρα για την οποία έχει τα φιλικότερα αισθήματα. Λυπήθηκε για τις υποψίες που διατυπώθηκαν από το Λονδίνο αναφορικά τις προθέσεις του. Σκοπός του είναι η διασφάλιση των συμφερόντων της Ελλάδας. Πιστεύει πως η χώρα μόλις αρχίζει να συνέρχεται από τις πληγές που προκάλεσαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Κατηγορεί την Αντάντ για την στάση που κράτησε έναντι τής Βουλγαρίας. Η Ελλάδα, συνεχίζει, παρέχει όλες τις δυνατές ευκολίες στις χώρες τής Τετραπλής. Μόνη περίπτωση εξόδου από την ουδετερότητα θεωρεί ότι υπάρχει μόνον αν απειληθεί η ακεραιότητα τής χώρας ή υπάρχει μεγάλη βεβαιότητα νίκης. Στρέφεται εναντίον τού Βενιζέλου λέγοντας ότι δεν στάθμισε σωστά τούς κινδύνους τής εμπλοκής στα Δαρδανέλια⁴¹⁵.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι την εποχή που εξετάζουμε στην Βρετανία δεν υπάρχει ο θεσμός τής υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας⁴¹⁶. Θεωρείται προσβλητική τής ελευθερίας των πολιτών η στράτευση. Είναι το μοναδικό κράτος των εμπολέμων όπου η στράτευση είναι εθελοντική. Όταν ξεσπά ο πόλεμος η Αγγλία είναι το κράτος με τον μικρότερο αριθμό στρατιωτών. Μόλις 1.000.000. Η Γερμανία έχει 5.000.000 η Αυστρία 3.000.000 και η Γαλλία 4.000.000. Ταυτόχρονα είναι η χώρα με τα περισσότερα άρματα μάχης. Ενώ στα πολεμικά πλοία, διαθέτει 121 με την Γερμανία 57 και την Γαλλία 34⁴¹⁷.

Η Αποχή

Από την επομένη τού διορισμού τής Κυβέρνησης Σκουλούδη ο Βενιζέλος κάνει αναφορές που δείχνουν ότι το κόμμα του δεν πρόκειται να λάβει μέρος στις προσεχείς εκλογές. Σε δηλώσεις του στους δημοσιογράφους, μετά από σύσκεψη με τούς βουλευτές τού κόμματός στην οικία του⁴¹⁸, στις 26 Οκτωβρίου, αναφέρει ότι σε περίπτωση νέας νίκης των Φιλελευθέρων, οι αντίπαλοί του θα ισχυριστούν ότι εξελέγη

⁴¹⁵ Στο ίδιο

⁴¹⁶ *Εστία*, 31.10.1915: «Η στρατιωτική υπηρεσία εις την Αγγλίαν εξακολουθεί να γίνεται κατ'εθελουσίαν κατάταξιν».

⁴¹⁷ Ινσένγκι, ο.π. σελ.16-17

⁴¹⁸ Η οικεία Βενιζέλου βρίσκεται στην οδό Απόλλωνος και Νίκης, Γιοχάλας – Καφετζάκη, ο.π. σελ. 310-311

με τις ψήφους των ηλικιωμένων και των αρρώστων ενώ ο λαός είναι επιστρατευμένος⁴¹⁹.

Δύο ημέρες μετά την επιβολή οικονομικού αποκλεισμού στην Ελλάδα, την Κυριακή 8 Νοεμβρίου ο Βενιζέλος συγκαλεί στην οικεία του σύσκεψη των βουλευτών του με θέμα την στάση τού κόμματος απέναντι στις προσεχείς εκλογές. Αποφασίζεται από όσους προσήλθαν, να μην λάβει μέρος το κόμμα Φιλελευθέρων στην εκλογική αναμέτρηση τής 6 Δεκεμβρίου.

Με άρθρο τού Βενιζέλου που δημοσιεύεται στην πρώτη σελίδα τής *Πατρίδος*, την επόμενη ημέρα αναφέρει ότι αιτία τής αποχής είναι ο σεβασμός τού Συντάγματος. Παρουσιάζει μία σειρά λόγων που καθιστούν την προσεχή εκλογική αναμέτρηση προσβλητική για το Πολίτευμα. Πρώτον, μεγάλο μέρος των βουλευτών τού κόμματος Φιλελευθέρων βρίσκεται επιστρατευμένο με αποτέλεσμα να μην μπορεί να λάβει μέρος στον προεκλογικό αγώνα. Δεύτερον, θα μπορέσουν να ψηφίσουν μόνο οι υπερήλικες και όσοι δεν βρίσκονται στα στρατόπεδα λόγω αναπηρίας. Τρίτον, η Κυβέρνηση δεν κρύβει ότι θα δώσει άδειες στους στρατευμένους που την υποστηρίζουν ενώ οι φιλοβενιζελικοί στρατιώτες θα κρατηθούν στα στρατόπεδα. Επαναλαμβάνει για ακόμα μία φορά το επεισόδιο Γιαννακίτσα⁴²⁰.

Στον βενιζελικό χώρο υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός στελεχών που θεωρεί αναγκαία την συμμετοχή στις εκλογές. Κατά την αντίληψή τους, η αποχή θα απομακρύνει από τούς Φιλελευθέρους ψηφοφόρους τού κόμματος⁴²¹.

Το άρθρο τού Βενιζέλου προκαλεί έντονες αντιδράσεις στην φιλοβασιλική παράταξη. Τίθεται θέμα συνταγματικότητας. Το *Σκριπ* κάνει λόγο για επαναστατικό κήρυγμα το οποίο απειλεί με ανατροπή την Βασιλεία⁴²².

Στο κύριο άρθρο των *Καιρών* στις 9 Νοεμβρίου αναφέρεται ότι ο Βενιζέλος δεν έχει δικαίωμα αποχής από τις εκλογές. Οφείλει να ρωτήσει το εκλογικό σώμα αν συμφωνεί με την πολιτική του, δηλαδή την έξοδο στον πόλεμο. Εάν κερδίσει την πλειοψηφία θα μπορέσει να την εφαρμόσει⁴²³.

⁴¹⁹ *Ακρόπολις*, 27.10.1915

⁴²⁰ *Πατρίς*, 09.11.1915

⁴²¹ Ζαβιτσιάνος, ο.π. σελ. 115

⁴²² *Σκριπ*, 10.11.1915: «ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟΝ ΚΗΡΥΓΜΑ ΤΟΥ κ. ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ. ΑΠΕΙΛΕΙ ΤΗΝ ΒΑΣΙΛΕΙΑΝ ΔΙ' ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ»

⁴²³ *Καιροί*, 9.11.1915

Ο Εισαγγελέας Εφετών, διαβάζουμε στους *Καιρούς*, ζητά την άδεια του Υπουργικού Συμβουλίου για την άσκηση ποινικής δίωξης στον Βενιζέλο. Κατά την εκτίμηση του Εισαγγελέα, κάποιες θέσεις του άρθρου τής 9 Νοεμβρίου είναι επιλήψιμες, συνεπώς πρέπει τεθούν στην κρίση δικαστηρίου. Το Υπουργικό Συμβούλιο, μετά από συζήτηση, λόγω των εξωτερικών γεγονότων, δίνει αρνητική απάντηση⁴²⁴.

Στο κύριο άρθρο του *Σκριπ* το Σάββατο 14 Νοεμβρίου ο διαπρεπής νομικός, πρώτος πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών, πρώην Πρόεδρος τής Βουλής, Κωνσταντίνος Έσλιν κατηγορεί τον Βενιζέλο ότι έθεσε τις προϋποθέσεις εφαρμογής των άρθρων 123 και 132 του ισχύοντος Ποινικού Νόμου⁴²⁵. Η παράγραφος 8 του άρθρου 123 αναφέρεται σε όποιον υποστηρίζει με κάθε τρόπο την εισβολή ξένων στρατευμάτων στην επικράτεια και απειλεί την ποινή του θανάτου. Το άρθρο 132 αφορά σε πράξεις εσχάτης προδοσίας όπως η παροχή απορρήτων τούς Κράτους σε ξένη δύναμη και απειλεί ποινή πρόσκαιρης κάθειρξης⁴²⁶. Ο Έσλιν δεν περιορίζεται στα δύο άρθρα του Ποινικού Νόμου. Κατηγορεί το Βενιζέλο ότι παραβίασε πληθώρα διατάξεων του Συντάγματος. Επιπλέον, αναφέρεται σε άλλες διατάξεις που περιγράφουν ελαφρότερα εγκλήματα.

Βασική μομφή των αντιπάλων του είναι ότι ο Βενιζέλος κάλεσε την Αντάντ στην Θεσσαλονίκη χωρίς να τηρηθούν οι προϋποθέσεις του άρθρου 99 Συντάγματος⁴²⁷, σύμφωνα με το οποίο ξένος στρατός μπορεί να εισέλθει στην Ελληνική επικράτεια μόνο μετά την ψήφιση σχετικού νόμου. Ο Βενιζέλος όπως είδαμε ανωτέρω, στην αγόρευσή του στην Βουλή στις 21 Σεπτεμβρίου, δήλωσε ότι ζήτησε τούς 150.000 στρατιώτες που προβλέπει η Ελληνοσερβική Συνθήκη να τούς προσφέρει η Αντάντ. Η βενιζελική ιστοριογραφία έχει άλλη γνώμη. Ο Βεντήρης γράφει πως όταν παραιτήθηκε ο Βενιζέλος τον Σεπτέμβριο μικρός αριθμός στρατιωτών τής Αντάντ είχε αποβιβαστεί στην Θεσσαλονίκη. Επιπλέον αναφέρει ότι οι φιλοβασιλικές Κυβερνήσεις που ακολούθησαν, θα μπορούσαν να αποτρέψουν την αποβίβαση των δυνάμεων τής Τετραπλής⁴²⁸.

⁴²⁴ *Καιροί*, 12.11.1915: «Η ΠΟΙΝΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ κ. BENIZEΛΟΥ. Ο ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΥΣ ΕΖΗΤΗΣΕ ΤΗΝ ΓΝΩΜΗΝ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ».

⁴²⁵ *Σκριπ*, 14.11.1915: «Η ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ ΤΟΥ κ. BENIZEΛΟΥ»

⁴²⁶ Κωστής, *Ερμηνεία*, ο.π. σελ. 7-65

⁴²⁷ Μαυριά- Παντελή, ο.π. σελ. 114

⁴²⁸ Βεντήρης ο.π. σελ. 35 και 46

Η αποχή φαίνεται πως είναι μονόδρομος για τον Βενιζέλο. Εκτός όλων των άλλων, προστίθεται ο αποκλεισμός και η με προσβλητικό τρόπο υποβαλλόμενες, για ανεξάρτητο κράτος, αξιώσεις τής Αντάντ για έξοδο στον πόλεμο.

Το Σκριπ στο κύριο άρθρο του την Παρασκευή 13 Νοεμβρίου, αναφέρει μία σειρά λανθασμένων χειρισμών/επιλογών καθώς και ψευδών πληροφοριών τού Βενιζέλου⁴²⁹:

1. Καμία χώρα δεν ζήτησε να πολεμήσει η Ελλάδα στα Δαρδανέλια με μία μεραρχία,
2. Την προσφορά Βενιζέλου την απέκρουσε η Ρωσία,
3. Η Γαλλία ήθελε να εμπλακεί στον Πόλεμο το σύνολο τού Ελληνικού στρατού,
4. Τα 140.000 τ. χλμ. στην Μικρά Ασία είναι φανταστικός [ψευδής] αριθμός,
5. Τα Δαρδανέλια δεν έπεσαν σε 24 ώρες,
6. Ο Βενιζέλος ισχυριζόταν ότι η Βουλγαρία θα ενταχθεί στην Αντάντ,
7. Αν η χώρα έβγαινε στον Πόλεμο θα συντριβόταν από τούς στρατούς Αυστρίας, Γερμανίας, Βουλγαρίας και Τουρκίας.

Εκλογές

Όπως είδαμε, οι εκλογές έχουν οριστεί για τις 6 Δεκεμβρίου και το μεγαλύτερο ελληνικό κόμμα θα απέχει. Η αντιπαράθεση των εφημερίδων που εκπροσωπούν τα δύο στρατόπεδα τού Διχασμού είναι αφενός η συνταγματικότητα των εκλογών και αφετέρου τής αποχής των Φιλελευθέρων. Διατυπώνεται πληθώρα επιχειρημάτων. Οι *Καιροί* αναφέρουν ότι κατά την συζήτηση τού άρθρου 66 Συντάγματος, το 1911, ο Βενιζέλος είχε υποστηρίξει ότι με νόμο μπορεί να καταστεί υποχρεωτική η άσκηση τού δικαιώματος ψήφου. Ο νόμος δεν ψηφίσθηκε, κατά την εφημερίδα, λόγω των εξωτερικών περιστάσεων⁴³⁰.

Η εφημερίδα *Αθήναι* επικαλείται τον νόμο ΓΣΝΕ' τού 1908. Στο άρθρο 23.2 αναφέρεται, «πας όστις δι' οιοδήποτε τρόπον αποτρέπει τον ψηφοφόρον να ψηφοφορήση τιμωρείται (...) δια φυλακίσεως τουλάχιστον εξ μηνών(...)». Ο αρθρογράφος γνωρίζει ότι η διάταξη αφορά μόνο την ημέρα τής ψηφοφορίας αλλά σημειώνει ότι έχει χαρακτήρα υπόμνησης από ηθικής άποψης⁴³¹. Ωστόσο θα μπορούσε

⁴²⁹ *Σκριπ*, 13.11.1915

⁴³⁰ *Καιροί*, 23.11.1915

⁴³¹ *Αθήναι*, 27.11.1915

να χρησιμοποιηθεί, δεδομένου ότι ο βενιζελικός τύπος και την ημέρα των εκλογών κάνει προπαγάνδα υπέρ της αποχής⁴³².

Άρθρο «ειδικού» δημοσιεύουν οι *Καιροί* στις 20 Νοεμβρίου. Εκτός των άλλων, αναφέρει ότι η αποχή είναι ένα είδος επανάστασης. Αυτό γιατί κάθε πράξη του κόμματος που βρίσκεται στην εξουσία, όπως η ψήφιση νόμου, θα θεωρηθεί από το αντίπαλο που απείχε των εκλογών ως μη γενόμενο⁴³³. Και διερωτάται, τι θα συμβεί στην έννομο τάξη της χώρας εάν στον κομματικό ανταγωνισμό εισέλθει η αποχή;⁴³⁴ Στην ίδια εφημερίδα, την παραμονή των εκλογών, δημοσιεύεται η αποδιδόμενη σε μη κατονομαζόμενο «νομομαθή» άποψη ότι η αποχή αποτελεί παράβαση καθήκοντος η οποία τιμωρείται από την έννομη τάξη⁴³⁵.

Η Κυβέρνηση μάς ενημερώνει η *Εστία* ψάχνει να βρει διατάξεις στην ποινική νομοθεσία και νομολογία που τιμωρούν την αποχή από τις εκλογές⁴³⁶.

Κατά την *Πατρίδα* του Σαββάτου 5 Δεκεμβρίου η αποχή από τις αυριανές εκλογές είναι υποχρέωση των πολιτών που με αυτόν τον τρόπο αντιστέκονται στην παραβίαση του Συντάγματος ακολουθώντας την διάταξη 111 η οποία θεσπίζει το πατριωτικό καθήκον υπεράσπισης του ανώτατου νόμου του Κράτους. Στο κύριο άρθρο της υπογραμμίζει ότι ψεύδονται όσοι διαδίδουν περί ποινικής ευθύνης όσων δεν ψηφίσουν⁴³⁷. Το *Σκριπ* της 27 Νοεμβρίου αναφέρει ότι ο Εισαγγελέας έχει υποχρέωση να ασκήσει ποινική δίωξη εναντίον όσων προπαγανδίζουν την αποχή. Επιπλέον, αναφέρει γνωμοδότηση στην οποία περιγράφεται περίπτωση εφαρμογής των σχετικών διατάξεων⁴³⁸.

Στις κάλπες την Κυριακή 6 Δεκεμβρίου 1915 εμφανίζονται 334.945 ψηφοφόροι. 352.045 λιγότεροι από όσους εμφανίστηκαν στις εκλογές του Μαΐου. Σε ποσοστά, απείχε το 51,20% όσων ψήφισαν τον Μάιο⁴³⁹. Σε όσους ψήφισαν πρέπει να

⁴³² Ενδεικτικά, *Πατρίς*, 06.12.1915

⁴³³ Ο «ειδικός» έβλεπε μπροστά. Αυτό το επιχείρημα χρησιμοποίησε ο Βενιζέλος για την μη αναγνώριση του εκλογικού αποτελέσματος της 6.12.1915 δύο χρόνια αργότερα.

⁴³⁴ *Καιροί*, 20.11.1915

⁴³⁵ *Καιροί*, 05.12.1915

⁴³⁶ *Εστία*, 27.11.1915: «Η Κυβέρνησις, λέγει, εξήτησε τας γνώμας νομομαθών δια να καταδιώξη, λέγει, ως διαπράττοντες επιλήψιμον πράξιν τούς συνιστώντας εις τούς εκλογείς να απόσχουν της ψηφοφορίας!!!».

⁴³⁷ *Πατρίς*, 05.12.1915. Το άρθρο 111 του Συντάγματος ορίζει: «Η τήρησις του παρόντος Συντάγματος αφιερούται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων»

⁴³⁸ *Σκριπ*, 27.11.1915

⁴³⁹ Οικονόμου, ο.π. σελ. 375

υπολογίσουμε και τον αριθμό εκείνων που πήγαν στην κάλπη για να ρίξουν το σφαιρίδιο στην πλευρά του «όχι» κάτι που τονίζει η *Πατρίδα*⁴⁴⁰.

Το αποτέλεσμα τής εκλογής στις μεγάλες πόλεις είναι εντυπωσιακό υπέρ των Βενιζελικών. Στην Αθήνα με 250.000 κατοίκους, ψήφισαν μόλις 7.543 από τούς 20.131 τού Μαΐου⁴⁴¹. Από αυτούς, σύμφωνα με την *Πατρίδα* περίπου 2.000 έριξαν μαύρο στην κάλπη. Στην Θεσσαλονίκη από τούς 34.000 ψηφοφόρους τού Μαΐου εμφανίστηκαν μόλις 4.000, πολλοί για να καταψηφίσουν. Στην Πάτρα επί 3.365 ψηφοφόρων οι 1.000 έριξαν μαύρο. Στα Ιωάννινα από τούς 30.000 ψηφοφόρους των προηγούμενων εκλογών, προσήλθαν μεταξύ 7 έως 9.000 ψηφοφόροι με 1.000 μαύρα⁴⁴². Επιβεβαιώνεται ο τίτλος του κύριου άρθρου τής *Εστίας* δύο ημέρες προ των εκλογών, ότι οι φιλοβασιλικοί «Θα Ηττηθούν και Άνευ Αντιπάλων»⁴⁴³.

Το αποτέλεσμα των εκλογών δεν το περίμεναν οι βασιλικοί για μία σειρά λόγων που έχουμε παρουσιάσει ανωτέρω: Δαρδανέλια, επιστράτευση, αποκλεισμός, διαβήματα, Σερβία. Για τούς ίδιους λόγους δεν το περίμενε ο Βενιζέλος. Διαφορετικά θα συμμετείχε στις εκλογές⁴⁴⁴. Τον φόβο τού Βενιζέλου στην αναμενόμενη εκλογική συντριβή αναφέρουν οι *Καιροί* τής Παρασκευής 4 Δεκεμβρίου στο κύριο άρθρο τους με τίτλο «ο Τρόμος τής Κάλπης» ως αιτία τής αποχής⁴⁴⁵. Στην *Ακρόπολη* τής 26 Οκτωβρίου αναφέρεται ότι αν γίνονταν σήμερα εκλογές το κόμμα Φιλελευθέρων θα καταποντιζόταν⁴⁴⁶.

Επιπλέον, από τις εκλογές τού Μαΐου η Κοινοβουλευτική δύναμη τού κόμματος Φιλελευθέρων συνεχώς συρρικνώνεται. Εξέλεξαν 184 βουλευτές στις 31 Μαΐου. Στην εκλογή για ανάδειξη Προέδρου τής Βουλής ψήφισαν 182. Στην συνεδρίαση τής 21 Σεπτεμβρίου γίνονται 151. Και φτάνουν τελικά τούς 147 στην συνεδρίαση τού επεισοδίου Γιαννακίτσα⁴⁴⁷.

⁴⁴⁰ *Πατρίς* 09.12.1915

⁴⁴¹ *Πατρίς*, 08.12.1915

⁴⁴² *Πατρίς*, 14.12.1915

⁴⁴³ *Εστία*, 04.12.1915

⁴⁴⁴ Κωστής, *Τα κακομαθημένα* ο.π. σελ.257 ο οποίος χαρακτηρίζει την αποχή ως «μάλλον άστοχη επιλογή των Φιλελευθέρων».

⁴⁴⁵ *Καιροί*, 04.12.1915. Αντιγράφουμε μία παράγραφο από το κύριο άρθρο: «Ηθέλαμεν εν τούτοις να μάθωμεν διατί τόσος ο τόσος τρόμος. Εάν οι αποτελούντες το κόμμα το λεγόμενον των Φιλελευθέρων ήθελον να κατέλθουν εις τον αγώνα, κανείς δεν τους ημπόδιζε. Εάν δεν κατήλθον το έκαμαν βεβαίως εκ προνοίας. Το περίφημον πολιτικόν αισθητήριον ειδοποίησεν αυτήν την φοράν ότι δεινή μαυρίλα ηπειλείτο και ότι μετά δύο αλληπαλλήλους εντός ολίγων μηνών αποτυχίας [Δαρδανέλια, Σερβία], ο Ελληνικός λαός δεν θα ηπατάτο πλέον, αλλά θα έδειχνε την γνώμη του καθαρά και ολοφάνερα.»

⁴⁴⁶ *Ακρόπολις*, 26.10.1915

⁴⁴⁷ Μαρκεζίνης, ο.π. τόμος Δ΄, σελ. 80 υποσημείωση 119

Πρέπει να σημειώσουμε ότι σε καθεστώς επιστράτευσης η δυνατότητα εκλογικής νοθείας είναι μεγάλη. Συνεπώς στους λόγους τής αποχής πρέπει να προσθέσουμε τον φόβο νοθείας. Κάτι που φαίνεται ότι δεν συνέβη. Τουλάχιστον δεν επικαλέστηκαν αυτόν τον φόβο οι Φιλελεύθεροι.

Οι αντιβενιζελικοί χρησιμοποιούν δύο επιχειρήματα για να αντικρούσουν την αποδοκιμασία που υπέστησαν για δεύτερη φορά σε έξη μήνες. Το πρώτο επιχείρημα έχει να κάνει με το αποτέλεσμα. Ο νόμος δεν ενδιαφέρεται για τον αριθμό των ψηφοφόρων. Συνεπώς το ποσοστό τής αποχής είναι αδιάφορο⁴⁴⁸. Το επιχείρημα τούτο δεν το προβάλλουν ευθέως. Όμως συνάγεται από την σιωπή που κρατούν ως προς το ποσοστό συμμετοχής. Χαρακτηριστικός είναι ο πρωτοσέλιδος τίτλος των *Καιρών* τής Τρίτης 8 Δεκεμβρίου, «και τώρα η Κυβέρνησις εις το έργον!». Σε άλλο κείμενο, υποστηρίζουν ότι «η αποχή υπήρξεν ακόμη ένα μεγαλοπρεπές φιάσκο»⁴⁴⁹.

Στην πραγματικότητα, οι αντιβενιζελικοί ενδιαφέρονται για το ποσοστό τής αποχής. Διαβάζουμε στο κύριο άρθρο των *Καιρών* τού Σαββάτου 5 Δεκεμβρίου ότι «είναι απαραίτητον αυτήν την φοράν να προκύψη από τας κάλπας Κυβέρνησις ισχυρά, δυναμένη να καυχάται ότι εκπροσωπεί τον ελληνικόν λαόν και ικανή να εφαρμόση εν συνεχεία πολιτικόν πρόγραμμα προς όφελος τού τόπου»⁴⁵⁰.

Το άλλο επιχείρημα, αφορά την αδυναμία όσων είναι επιστρατευμένοι να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα. Το επιχείρημα αυτό μάλλον εύκολα καταρρίπτεται. Συνολικά υπό τα όπλα είναι περίπου 271.000 άνδρες. Η ηγεσία τού στρατού έδωσε απλόχερα άδεια στους αντιβενιζελικούς στρατιώτες⁴⁵¹.

Οι *Καιροί* στο φύλο τής επομένης των εκλογών αφενός τονίζουν την νίκη τού κόμματος Γούναρη. Αφετέρου υποστηρίζουν ότι από τούς 700.000 που ψήφισαν προ έξη μηνών το ήμισυ είναι υπό τα όπλα μη μπορώντας να ψηφίσει⁴⁵². Είναι γεγονός ότι ο ακριβής αριθμών όσων βρίσκονται στα στρατόπεδα διαφέρει από εφημερίδα σε εφημερίδα. Ενδεικτικά, στην *Πατρίδα* τής 27 Οκτωβρίου πληροφορούμαστε ότι ο ελληνικός στρατός αποτελείται από 400.000 στελέχη κάτι που επαναλαμβάνει στο κύριο άρθρο τής 13 Νοεμβρίου⁴⁵³.

⁴⁴⁸ *Ακρόπολις*, 09.12.1915

⁴⁴⁹ *Καιροί*, 08.12.1915

⁴⁵⁰ *Καιροί*, 05.12.1915

⁴⁵¹ Οικονόμου, ο.π. σελ. 376

⁴⁵² *Καιροί*, 07.12.1915

⁴⁵³ *Πατρίς*, 27.10.1915 και 13.11.1915

Πρώτο κόμμα έρχεται το Γουναρικό με 256 έδρες σε σύνολο 332⁴⁵⁴. Το κόμμα Θεοτόκη 21 έδρες, 18 οι Ραλλικοί, 5 οι Δημητρακοπουλικοί και 5 Δραγουμικοί. Οι υπόλοιπες έδρες κατανέμονται στους ανεξάρτητους υποψηφίους. Ο αυξημένος, σε σχέση με τον Μάιο, αριθμός εδρών οφείλεται στους Βουλευτές τής Β. Ηπείρου, που αυτή την φορά έγιναν δεκτοί στο Κοινοβούλιο με 19 Βουλευτές⁴⁵⁵. Στην έναρξη των εργασιών τής Βουλής στις 11 Ιανουαρίου 1916 δεν εκφωνεί τον λόγο τού θρόνου ο Βασιλιάς⁴⁵⁶. Επίσης, αποφασίζεται η ψηφοφορία για την εκλογή Προέδρου τής Βουλής να αναβληθεί λόγω έλλειψης απαρτίας σε άλλη ημερομηνία που δεν προσδιορίζεται. Χρέη Προέδρου εκτελεί το μεγαλύτερο σε ηλικία μέλος της, ο 70χρόνος Βουλευτής Μυτιλήνης Κωνσταντινίδης⁴⁵⁷.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Στην ελληνική ιστοριογραφία ο Διχασμός έχει εγγραφεί ως μια σύγκρουση Βενιζέλου και Βασιλιά για την εξωτερική πολιτική που πρέπει να ακολουθήσει η χώρα απέναντι στα αντίπαλα στρατόπεδα τού Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ας εμβαθύνουμε στα γεγονότα.

Ο Πρωθυπουργός Βενιζέλος έχει την πεποίθηση ότι η σύμπραξη με την Αντάντ θα οδηγήσει την χώρα στην πραγματοποίηση τής Μεγάλης Ιδέας. Επιπλέον, θαυμάζει τον αγγλικό και γαλλικό πολιτισμό, καθώς και την φιλελεύθερη πολιτική ζωή των δύο κρατών.

Στην περίπτωση τού Κωνσταντίνου τα πράγματα δεν είναι τόσο ξεκάθαρα. Έως τουλάχιστον τον Απρίλιο τού 1915 αμφιταλαντεύεται ως προς την καταλληλότερη εξωτερική πολιτική που πρέπει να ακολουθήσει η Ελλάδα. Είναι άνθρωπος που βρίσκεται σε ένα είδος αδιεξόδου. Επιθυμεί την Μεγάλη Ιδέα. Ζει με το όνειρο να εισέλθει στην Κωνσταντινούπολη επικεφαλής τού ελληνικού στρατού. Ταυτόχρονα όμως, θαυμάζει τον γερμανικό μιλιταρισμό. Επιπλέον, έχει παντρευτεί την αδελφή τού Κάιζερ, γεγονός που τον αναγκάζει να συμπεριφέρεται ως αντιπρόσωπος τού Γερμανού

⁴⁵⁴ Οικονόμου, ο.π. σελ. 374-375

Dakin, ο.π. στο παράρτημα δίνει διαφορετικό αριθμό κατανομής των εδρών.

⁴⁵⁵ Οικονόμου, ο.π. σελ. 375

Εστία, 26.11.1915: «ΑΙ ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ. ΠΩΣ ΘΑ ΕΝΕΡΓΗΘΟΥΝ».

⁴⁵⁶ *Καιροί*, 10.01.1916. Η εφημερίδα αναφέρει ότι δεν θα μιλήσει ο Βασιλιάς γιατί «θα ήτο υποχρεωμένος να είπη αληθείας, αι οποίαι θα έπληττον αυστηρότατα τα ότα πολλών εκτός τής Βουλής ή και εκτός τής Ελλάδος ευρισκομένων.»

⁴⁵⁷ *Καιροί*, 12.01.1916

Μονάρχη στην Αθήνα φτάνοντας στο σημείο να διοχετεύει στο Βερολίνο κρατικά μυστικά.

Με την βαριά ασθένεια τού Βασιλιά τον Μάιο και τον Ιούνιο τού 1915 οι αντιβενιζελικοί βρίσκουν την ευκαιρία που έψαχναν για να κερδίσουν στην εκλογική αναμέτρηση τής 31 Μαΐου. Διαδίδουν ότι αν νικήσει το κόμμα Φιλελευθέρων θα προκληθεί τέτοιας έντασης ψυχολογική διαταραχή στον Μονάρχη σε βαθμό που θα κινδυνεύσει η ζωή του. Τελικά, τις εκλογές κερδίζει ο Βενιζέλος με μεγάλη πλειοψηφία. Ωστόσο η αποχή Βενιζέλου από την εκλογική αντιπαράθεση θέτει ζήτημα για την εξωτερική πολιτική που θεωρεί ως καταλληλότερη. Κάτι που τονίζεται στον τύπο όταν προκηρύσσονται οι δεύτερες εκλογές τού 1915.

Οι Κυβερνήσεις που διορίζει ο Μονάρχης, ακολουθούν μία επιφανειακά υποστηρικτική τής Συνεννόησης πολιτική. Θέτουν ως προϋπόθεσή τής εξόδου στον Πόλεμο να μην διακινδυνεύσουν τα ελληνικά συμφέροντα. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει περίπτωση σύμπραξης με την Αντάντ.

Ο Βενιζέλος, απέναντι στον Βασιλιά, και στις Κυβερνήσεις του, ακολουθεί υποχωρητική γραμμή. Κάθε φορά που προκύπτει διαφωνία με τον Μονάρχη υποβάλλει την παραίτησή του. Επίσης, κάθε φορά που τού το ζητά ο Κωνσταντίνος παραχωρεί την εξουσία που κατέχει και αντιπροσωπεύει πάνω από το 50% τού εκλογικού σώματος. Κάνει ακόμα ένα λάθος, πιθανότατα από κακό υπολογισμό της εκλογικής απήχησης που θα έχει το κόμμα του μετά τα γεγονότα που έχουν μεσολαβήσει και τις σπασμωδικές κινήσεις τής Αντάντ. Απέχει των εκλογών τής 6 Δεκεμβρίου 1915. Το γεγονός αυτό, έχει ως συνέπεια στην Βουλή που θα προκύψει να υπάρχουν μόνο φιλοβασιλικοί Βουλευτές.

Το 1915 έχουμε δύο εκλογικές αναμετρήσεις και δύο ήττες των βασιλικών κομμάτων. Η συμπεριφορά τού Βενιζέλου αντί να μειώνει, ενισχύει την μοναρχική αντίληψη τού Βασιλιά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ:

ΕΣΤΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ

ΠΑΤΡΙΣ

ΚΑΙΡΟΙ

ΣΚΡΙΠ

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ

ΒΙΒΛΙΑ:

Αλιβιζάτος Νίκος, *Το Σύνταγμα και οι Εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία 1800-2010*, Πόλις 2011

Αναστασιάδης Γιώργος, *Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία τής Ελλάδας 1821-1941*, εκδ. Σάκκουλα 2001

Ανδρεάδου Ανδρέου, *Μελέται επί τής Συγχρόνου Ελληνικής Οικονομίας*, Νομική Σχολή τού Πανεπιστημίου Αθηνών, 1939

Αραβαντινού Ιωάννου, *Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον*, Τυπογραφείον Παλιγγενεσίας Ιω. Αγγελουπούλου 1897

Βεντήρης Γ. Γεώργιος, *Η Ελλάς τού 1910-1920*, δύο τόμοι, Ίκαρος 1970, πρώτη έκδοση 1930

Βερέμης Θάνος, *Δόξα και Αδιέξοδα, Ηγέτες της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Μεταίχμιο 2016

Γιανουλόπουλος Γιάννης, *“Η Ευγενής μας Τύφλωσης...” Εξωτερική Πολιτική και «Εθνικά Θέματα» από την Ήττα τού 1897 έως την Μικρασιατική Καταστροφή»* Βιβλιόραμα, 2003

Gibbon Hebert Adams, *Βενιζέλος μια Βιογραφία (1964- 1920)*, Ευρασία 2008, πρώτη έκδοση στην Αγγλική 1920

Γαζής Ανδρέας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Ιδιωτικό Δίκαιο*, στο Γιώργος Μαυροκορδάτος – Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) , *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019, πρώτη έκδοση 1988

Γιοχάλας Θανάσης – Καφετζάκη Τόνια, *Αθήνα. Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και την λογοτεχνία*, Εστία, 2013

Δαφνής Γρηγόριος, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα 1821-1961*, Γαλαξίας 1961

Στράτος Δορδανάς, *Οι Αργυρώνητοι, Η Γερμανική Προπαγάνδα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021

Δούσμανης Βίκτωρ, *Απομνημονεύματα. Ιστορικά Σελίδες τας Οποίας Έζησα*, Δημητράκου Α.Ε 1946

Εγκυκλοπαίδεια τού Ελληνικού Τύπου, Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), τέσσερεις τόμοι, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008.

Εστία, Ακρόπολις, Σκριπ, Δέσποινα Παπαδημητρίου, Βλάσης Γαβριηλίδης, Λύντια Τρίχα, Αθήναι, Καιροί, Νάση Μπαλτά.

Ζαβιτσιάνου Κωνσταντίνου, *Αι Αναμνήσεις του εκ τής Ιστορικής Διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου Όπως την Έζησε (1914 – 1922)*, Αθήναι 1946

Θεοδούλου Α. Χρίστος, *Η Ελλάδα και η Αντάντ Ι^η Αυγούστου 1914 – 25 Σεπτεμβρίου 1916*, Διδακτορική διατριβή (1971), Πατάκη 2011

Ισνένγκι Μάριο Ι, *Ο Μεγάλος Πόλεμος, Η Τεράστια Πληγή τής Ευρώπης*, Πεδίο 2020, Ιταλική έκδοση 2019, σελ. 34-35

Close David, *Ελλάδα Επίτομη Ιστορία 1945-2004*, Θύραθεν 2005

Κονδύλης Γεώργιος, *Ο Δρόμος προς την Καταστροφήν. Ο Εθνικός Διχασμός και τα Αίτια τής Μικρασιατικής Καταστροφής* Λαβύρινθος, 2021, το κείμενο γράφτηκε το 1929 - 30, πριν στραφεί ο συγγραφέας στον φιλοβασιλισμό, πρώτη έκδοση 1979

Κρεμμυδάς Βασίλης, *Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία τής Ευρώπης*, Γνώση 1989

Κωστής Κωνσταντίνος Ν., *Ερμηνεία τού εν Ελλάδι Ισχύοντος Ποινικού Νόμου*, Εν Αθήναις , Τυπογραφείον Παλιγγενεσίας Αγγελοπούλου, 1877 τόμος δεύτερος

Κωστής Κώστας, *Ο Πλούτος τής Ελλάδας. Η Ελληνική Οικονομία από τούς βαλκανικούς Πολέμους Μέχρι Σήμερα*, Πατάκη 2018

Κωστής Κώστας, *Τα κακομαθημένα Παιδιά τής Ιστορίας. Η Διαμόρφωση τού Νεοελληνικού Κράτους 18^{ος} – 21^{ος} Αιώνας*, Πόλις 2013

Λεμονίδου Έλλη, *Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914 -1918) Ιστορία μιας Οικουμενικής Καταστροφής*, Εστία 2020

Leon George [Γ.Β. Λεονταρίτης], *Greece and the Great Powers 1914-1917*, Institute for Balkan Studies 1970

Λούβη Λίνα, *Όψεις τής Ευρώπης στον Ελληνικό Διχασμό*, στο 1915-2015 100 Χρόνια από τον Εθνικό Διχασμό, Σύλλογος Φιλολόγων Αργολίδας, 2018

Λουκάτος Σπύρος Δ., *Πολιτειογραφικά Θεσσαλονίκης, Νομού και Πόλης, στα μέσα τής δεκαετίας του 1910*, στο *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, Συμπόσιο 1985, Δήμος Θεσσαλονίκης 1986

Λυξουρώτης Γιάννης Δ., *Προστατευτικός Νομοθετικός Παρεμβατισμός και η Εμφάνιση τού Εργατικού Δικαίου στην Ελλάδα: Η Περίπτωση τής Παιδικής Εργασίας*, στο Γιώργος Μαυροκορδάτος – Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) , *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019, πρώτη έκδοση 1988

Μάνεσης Αριστόβουλος, *Αι Εγγυήσεις Τηρήσεως τού Συντάγματος*, τόμος II , Π. Σάκκουλα 1965

Μαρκεζίνης Σπ. Β., *Πολιτική Ιστορία τής Νεωτέρας Ελλάδος*, τέσσερεις τόμοι, Πάπυρος 1966

Μαυριά Κώστα Γ. – Αντώνη Μ. Παντελή, *Συνταγματικά Κείμενα*, τόμος πρώτος, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2007

Μαυρογορδάτος Γιώργος, *1915 ο Εθνικός Διχασμός*, Πατάκη 2015

Μοσκόφ Κωστής, *Θεσσαλονίκη – τομή τής μεταπρατικής πόλης*, τόμος Α΄, Στοχαστής 1978

Μουδόπουλος Σταύρος, Ο Νόμος 281/1914 για τα Επαγγελματικά Σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη τού Συνδικαλιστικού Κινήματος, στο Γιώργος Μαυροκορδάτος – Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) , *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019, πρώτη έκδοση 1988

Μπάλτα Νάση – Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Σημειώσεις για την Ιστορία του Τύπου, Η Ελληνική και Ευρωπαϊκή Διάσταση* , Οδυσσέας 1993

Μποχώτης Θανάσης, *Εσωτερική Πολιτική 1900-1922* στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ), *Ιστορία τής Ελλάδας τού 20^{ου} Αιώνα. Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900-1940*, θύραθεν 2009

Dakin Douglas, *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μετάφραση Α. Ξανθόπουλος, MIET 2012. Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα Ernest Benn Limited Λονδίνο 1972

Ντριό Εντουάρ, *Ελλάδα και Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, Πελασγός 2000, πρώτη έκδοση στην γαλλική 1923

Ντριώ Εδουάρδου, *Ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος*, Αθήναι, Τύποις Πρωίας, 1930

Οικονόμου Νίκος, *Οι Δύο Γενικές Εκλογές του 1915*, στο Θ. Βερέμης – Γ. Γουλιμή (επιμ.) , *Ελευθέριος Βενιζέλος*, Γνώση, 1989

Πάγκαλου Θεόδωρου, *Τα Απομνημονεύματά μου 1897-1947*, τόμος Β΄, Κέδρος 1959

- Παντελή Αντώνη, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, Λιβάνη, 2016 σελ. 368
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Ο Τύπος και ο Διχασμός 1914-1917*, Διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ. Αθήνα 1990
- Παπαστράτης Προκόπης, *Από τη Μεγάλη Ιδέα στην Βαλκανική Ένωση*, στο Γιώργος Μαυροκορδάτος – Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2019, πρώτη έκδοση 1988
- <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31701382/>
- Πετσάλης – Διομήδης Νίκος, *Ο Βενιζέλος και η Πρόκληση της Μεγάλης Ελλάδας*, MIET 2021, μεταφρασμένη διδακτορική διατριβή, 1975
- Πιπινέλης Παναγιώτης, *Περισσότερο Φως*, Αθήνα 1961
- Ραλλίδης Λουκιανός, *Επείγουσα Καρδιολογία*, Broken Hill Publishers LTD, 2015
- ΡΙζάς Σωτήρης, *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός*, Ψυχογιός 2019
- Robson Stuart, *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος*, Πατάκη 2014, αγγλική έκδοση 2008
- Russell Bertrand, *Autobiography*, George Allen & Unwin Ltd, London 1975, επανέκδοση Routledge 2009
- Σαρίπολος Νικόλαος Ι., *Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου*, Αθήνησι: Εκ τού τυπογραφείου Μιχαήλ Ν. Αγγελίδου, 1874
- Σαρίπολος Νικόλαος Ν., *Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον: Ερμηνεία του Αναθεωρηθέντος Ελληνικού Συντάγματος εν Συγκρίσει προς τα των Ξένων Κρατών*, τόμος Α΄, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη, 1914
- Σμπαρούνης - Τρίκορφος Νικόλαος, *Ημερολόγιον της εις Ρωσσίαν Εκστρατείας*, εγγραφή της 08.05.1915 ΑΣΚΙ 2013, Βιβλιόραμα σελ. 153
- Στεφάνου Στέφανος, *Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, τόμος Β΄ Λέσχη Φιλελευθέρων, 1982
- Στρέιτ Γεώργιος, *Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου - Εισαγωγή - Εναρκτήριοι Παράδοσις*, Σ.Κ Βλαστός 1895
- Στρέιτ Γεώργιος, *Ημερολόγιον – Αρχείον*, 1964, επιμέλεια, υποσημειώσεις Παναγιώτη Πιπινέλη
- Τσακαλογιαννης Πάνος, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Β΄ τόμος, Εστία, 2009
- Τσάτσος Δημήτρης, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1982
- Hering Gunnar, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, δεύτερος τόμος, MIET 2006

Χριστοπούλου Μαριάννα, *Δημήτριος Γούναρης* , Ίδρυμα της βουλής των Ελλήνων,
2017